

TC.
SÜLEYMAN DEMİREL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI

10120 NUMARALI TEMETTUAT DEFTERİ'NE GÖRE ATABEY KAZASI'NIN SOSYAL VE EKONOMİK DURUMU (1844–1845)

YÜKSEK LİSANS TEZİ

GÜLDEN SONGUN

TEZ DANIŞMANI: PROF.DR FAHRETTİN TIZLAK

ISPARTA, 2006

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

19. YÜZYIL ORTALARINDA ATABEY'DE TARIM VE HAYVANCILIK 48

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

19. YÜZYIL ORTALARINDA ATABEY'DE EKONOMİK YAPI 78

BEŞİNCİ BÖLÜM

ÖNSÖZ

Osmanlı İktisadi ve Sosyal Tarihi, üzerinde fazlaca durulmayan bir alandır. Özellikle arşiv belgeleri ışığında bu anlamda yapılan çalışmalar geçmişte pek yaygın değilken, günümüzde Başbakanlık Osmanlı Arşivi'ndeki tasnif faaliyetlerinin de ilerlemesi sonucu bu yönde araştırma ve çalışmalar sıklıkla yapılır olmuştur. Özellikle son dönem Osmanlı İktisadi ve Sosyal durumunu göz önüne sermesi açısından Temettuat defterleri son derece önemli kaynaklardır.

Bu çalışmada ana kaynak olarak kullandığımız 10120 numaralı Atabey Temettuat Defteri, küçük bir kazanın belli bir zaman dilimindeki iktisadi durumunu ortaya koyarken, bize XIX. yüzyıl Osmanlı Devleti'nin genel durumu hakkında da bilgi vermektedir. Temettuat çalışmaları ilerledikçe, Osmanlı Devleti'nin ve Anadolu coğrafyasının sosyal durumunu ve ekonomik yapısını anlamamız ve aktarmamız kolaylaşacaktır.

Yüksek lisans tezi olarak hazırlanan bu çalışmamızda bana yol gösteren, sabırla çalışmalarımı takip eden danışman hocam Prof. Dr. Fahrettin TIZLAK'a teşekkür ediyorum. Her zaman her konuda yardımlarını gördüğüm bölüm başkanımız Prof. Dr. Bayram KODAMAN'a ve desteğini esirgemeyen diğer bütün hocalarıma da ayrıca teşekkürlerimi sunarım.

Gülden SONGUN

Isparta–200

KISALTMALAR

a. g. e. : adı geçen eser
a. g. m. : adı geçen makale
a. g. s. : adı geçen sözlük
a. .g. t. : adı geçen tez
Bkz. : bakınız
BOA : Başbakanlık Osmanlı Arşivi
C. : Cilt
Çev. : Çeviren
H. : Hicri
Haz. : Hazırlayan
İA : İslam Ansiklopedisi
İÜİF : İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi
İÜEF : İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi
KVS : Konya Vilayet Salnamesi
M. : Miladi
ML. VRD. TMT. : Maliye Varidât Muhasebesi Temettuat Defterleri
MÖ. : Milattan Önce
MS. : Milattan Sonra
S. : Sayı
s. : sayfa
Sad. : Sadeleştiren
TMT. : Temettuat
TTK : Türk Tarih Kurumu
vb. : ve benzeri
vd. : ve devamı
vs. : ve saire
Yay. : Yayınlayan
YTY : Yeni Türkiye Yayınları

ÖZET

10120 NUMARALI TEMETTUAT DEFTERİNE GÖRE ATABEY KAZASI'NIN SOSYAL VE EKONOMİK DURUMU (1844–1845)

Gülden SONGUN

Süleyman Demirel Üniversitesi, Tarih Anabilim Dalı

Yüksek Lisans Tezi, 115 sayfa, Ağustos 2006

Danışman: Prof. Dr. Fahrettin TIZLAK

Osmanlı Devleti, Tanzimat Fermanı'nın ilanı ile birlikte yeniden yapılanma ve batılılaşma sürecine girmiştir. Buna paralel büyük gelişme ve değişimler yaşanmıştır. Özellikle idari ve mali alanlarda başlayan reformları; siyasi, sosyal ve kültürel gelişmeler takip etmiştir. Bu değişme ve gelişmelerin taşradaki yansımalarını bilmek, bize yakın tarihimiz hakkında önemli bilgiler sunacaktır. Bu nedenle yerel tarih adına yapılan sosyal ve ekonomik çalışmalar önemlidir. Bu doğrultuda, 1844–1845 yıllarında Konya Eyaleti'ne bağlı Hamid Sancağı kazalarından Atabey'in sosyal ve ekonomik yapısını araştırdık.

Çalışmamızda ana kaynak olarak 10120 numaralı Temettuat defterinden faydalandık. Osmanlı Devleti'nin vergi kaynaklarını ve mükelleflerini tespit amacıyla, taşrada titizlikle uygulanmış olan Temettuat sayımları, 19. yüzyıl Osmanlı Devleti'nin sosyal ve ekonomik yapısı ile ilgili bilgi vermektedir. Ancak amacı sadece vergi düzenlemeleri yapmak olan bu sayımlarda kurumlar ve idari yapı gibi konular incelenmemiştir. Bu konudaki eksiklikleri diğer arşiv kaynakları ve tetkik eserlerle tamamlamaya çalıştık.

Dört bölümden oluşan çalışmamıza ilk olarak, Atabey adının anlamını açıklamakla başladık ve Atabey'in ilkçağlardan günümüze kadar olan tarihini kısaca ele aldık. Ardından, Tanzimat sonrası idari ve mali reformlar hakkında bilgi vererek, Osmanlı Devleti'nin vergi düzeni ve tahrirlerin yapılışı konularına değindik. Bu tahrirler içinde yer alan Temettuat tahrirleri ve kayıtların tutulduğu Temettuat defterleri hakkında ayrıntılı bilgi verdik.

Çalışmamızın, ikinci bölümünde ele aldığımız dönem sınırları içinde, kazanın idari ve sosyal yapısına, nüfusuna, meslek gruplarına, eğitim ve dini kurumlar konularına yer verdik. İdari ve sosyal yapıyı değerlendirmekle, sonraki bölümlerdeki iktisadi yapıya temel hazırladık.

Üçüncü bölümde Atabey için iktisadi faaliyetlerin başında yer alan tarım ve hayvancılık konularına değindik. Öncelikle tarım yapılan toprak miktarını, ziraati yapılan ürünleri tablo ve grafikler yardımıyla değerlendirdik. Ardından hayvancılık faaliyetlerini türüne göre sınıflandırarak ele aldık.

19. Yüzyıl ortalarında Atabey kazasının sosyo-ekonomik durumunu değerlendirdiğimiz çalışmamızın son bölümünde, ekonomik yapıya değinerek, gelir getiren faaliyetleri, alınan vergiler, vergilerin çeşitleri ve bunların dağılımı üzerinde durduk.

Bu çalışma ile 19. yüzyıl ortalarında bir kaza olan Ağros ya da şimdiki adıyla Atabey kazasının, Isparta iline bağlı bir ilçe olmasından önceki tarihini aydınlatmaya çalıştık.

Anahtar Kelimeler: Temettuat, Atabey, Hane, Ekonomi, Tarım, Hayvancılık, Vergi, Öşür, Vergü-yü Mahsusa

ABSTRACT

ACCORDİNG TO THE 10120 NUMBER TEMETTUAT DEFTERS ATABEY SOCİAL AND ECONOMİC SITUATION (1844 – 1845)

Gülden SONGUN

Süleyman Demirel University, Department of History
Master Thesis, 115 Pages, August 2006

Supervising Professor: Prof. Dr. Fahrettin TIZLAK

The Ottoman State stepped into the process of reconstitution and westernization by the announcement of the Reforms Edict. Great improvement and changes were experienced in parallel with this. Political, social, cultural improvements followed the reforms started particularly in administrative and financial fields. Knowing the reflections of these improvements and changes will bring us essential information about our history. In this sense, we have investigated the social and economical situation of Atabey, one of the provinces of Hamid Sanjak, dependant to Konya state between 1844-1845.

We utilized Temettuat Defters numbered 10120 as the major source. The censuses meticulously performed in the provinces in order to determine Ottomon State's tax sources and its tax payers give us information about the social and economical situation of 19th century's Ottoman State. However, matters such as institutions and administrative situation were not examined in those censuses whose purpose is just to make tax arrangements. We have tried to complete these lacks with other sources of archive and scrutiny works.

We started our study, consisting of four sections, firstly by defining the name of Atabey and we discussed briefly the history of Atabey from ancient times up to today. Then, we mentioned Ottaman State's tax system and making the tahrir by giving information about administrative and financial reforms after the period, administrative reforms. We gave detailed information about these tahrir including Temettuat tahrir and Temettuat Defters where the records were kept.

In the second section of our study, we included the province's administrative and social situation, its population, groups of occupations, educational and religious intuitions considering the period. We have provided the way for the economical frame coming in the next sections.

In the third section, we mentioned about agriculture and stock-breeding which come first among the economical activities of Atabey. First of all, we evaluated the land rates on which agricultural activities performed grown crops by table and graphics. Afterwards, we obtained stock-breeding according to its types by classifying.

In the last section of our study, in which we evaluated the socio-economical state of Atabey in 19th century, we paid attention to activities providing income, taken taxes, types of taxes and their distribution by referring to the economical state.

With this study, we have tried to enlighten the history of Ağros which was a province in the 19th century, or what is now called Atabey.

Keywords: Temettuat, Atabey, House, Economy, Agriculture, Stock-breeding, Tax, Tithe, Special tax.

BİRİNCİ BÖLÜM

GİRİŞ

I. ATABEY'İN TARİHÇESİ

A. Atabey Adının Anlamı

İnsanlar, yaşadıkları çevreye coğrafi özellikleri ve kendi kültürlerine göre yer adları vermişlerdir. Bu coğrafyaya zamanla başka insanların gelmiş olması halinde bazı yer adları unutulmuş, bazıları (özellikle iskân yerlerinin adları) ise değişime uğrasa da devamlılık göstermiştir[1].

Atabey şehrinin adı hakkında ortaya konan değerlendirmeler de, şehrin coğrafi özellikleri ve şehre hâkim kültürlerin izlerini taşımaktadır. M.Ö. VIII.-IX. yüzyıllarda kurulduğu bilinen şehrin[2], XX. yüzyılda yapılan arkeolojik kazılar ve antropolojik araştırmalar sonucu 5000 yıla yakın bir tarihe sahip olduğu ortaya çıkmıştır. Atabey; İyon, Selefkos, Roma, Bizans, Selçuklu ve Osmanlı dönemlerinde önemli bir yerleşim birimi olma özelliğini korumuştur. Dönemlere göre çeşitli adlarla anılan şehrin başlıca adları; Argos, Ağros, Agrae, Agpia ve Agros'tan bozma olarak Ağrasa, Ağras, Ağrus ve 1921 den günümüze de Atabey'dir. Fakat halk arasında "Aras" şeklinde kullanılışı yüzyıllardan beri süregelmiştir[3].

Tarih çağlarına girilmesiyle birlikte, Atabey'in de bulunduğu Pisidya bölgesine, İyon Devleti'nin hâkim olduğu bilinmektedir. İyonyalılar şehre "Argos-Agros" adını vermişlerdir. Bu ismin milattan önce Mora'da bulunan aynı isimli şehre izafetle verildiği, adı geçen şehirden buraya göç edenlerin memlekete bu adı verdikleri rivayet olunur[4]. Mora'dan göç eden Agroslular bu havalide yeni bina ettikleri bölgeye geldikleri yerin ismini vermişlerdir. "Argos" kelimesi Yunancada " "fidanlık" manasına gelmektedir[5]. Başka bir rivayete göre de bölgeye bu ismi Torlar vermişlerdir. Ancak bütün bu bilgiler netlik kazanmış değildir.

---

[1] Tuncer Baykara, **Anadolu'nun Tarihi Coğrafyasına Giriş I**, Ankara 2000, s. 1.
[2] **1967 Isparta İl Yıllığı**, s. 26.
[3] Mahmut Kıyıcı, **Çevre Tarihi İçinde Atabey ve İz Bırakanlar**, Ankara 1995, s. 1.
[4] Böcüzade Süleyman Sami, **Isparta Tarihi**, İstanbul 1983, s. 40.
[5] Enver Süldür, **Isparta Tarihi**, C.I, İzmir 1959, s. 72.

Bölgede M.Ö. 164 de Roma hâkimiyeti başlamış ve bu tarihten sonra şehir Roma kaynaklarında “ Agria” olarak anılmıştır[6]. Bu isim değişikliklerinin hâkim kültürün dil özellikleri ile paralel olduğunu söylemek mümkündür.

Agros şehri, 1205 yılında Selçuklu hâkimiyetine girmesinden, 1921 tarihine kadar bu isimle anılmıştır. Söyleniş benzerliklerinden yola çıkarak “Ağrâs” kelimesinin Osmanlı Türkçesinde, “dikilmiş ağaçlar, fidanlar” manasına geldiğini görmekteyiz[7]. 1921 tarihinde ise Kütahya Milletvekili Besim Atalay, memleketimizdeki yabancı asıllı il, ilçe, bucak, köy ve öbür yer adlarının kaldırılarak yerlerine Türkçelerinin konulması hakkında T.B.M.M.’ ne bir önerge vermiştir. Aynı yıl içinde Isparta İl Genel Meclisince Agros adının, bölgeyi 1205’te Bizans’tan alarak Türk vatanı yapan, Agros’ta bir medrese kuran büyük Selçuklu Komutanı Atabey Ertokuş’a şükran borcu olarak “Atabey” şeklinde değiştirilmesine karar verilmiştir[8]. Şehir idari yapılanma içinde hala bu isimle anılmakla birlikte, yerli halkın zaman zaman “ Agros” ismini de kullandıkları görülmektedir.

“Atabey”; kimi eski Türk devletlerinde, özellikle Selçuklularda genç şehzadelerin eğitimi ya da bağımsız olarak bir eyaletin yönetimiyle görevli vezirlere verilen ünvan’dır[9]. Tarihi kaynakların verdiği malumat sayesinde, Atabeyliğin Büyük Selçuklu İmparatorluğu’nda çok yüksek bir vazife olduğu ve sonradan yüksek bir unvan mahiyetini aldığı anlaşılmaktadır. Sultanlar, imparatorluk topraklarının muhtelif parçalarını aile efradına dağıttıkları sırada, henüz yaşları küçük olan prenslere, vasi ve mürebbi sıfatı ile bir atabey tayin ediyorlardı. Bunlar, büyük vazifelerde bulunan eski ve nüfuzlu Oğuz Beyleri arasından yahut sultanların memluklarından olup, değerli hizmetleri ile sadakat ve kudretlerini göstermiş ve büyük emirlik derecesine yükselmiş askeri kumandanlar arasından seçiliyordu. Küçük şehzadelerin vasi ve mürebbisi olan ve doğrudan doğruya büyük sultana bağlı bulunan atabeyler, başında bulundukları geniş idari sahanın adeta yarı müstakil bir

---

[6] Selçuk Demirgil, **Isparta Vilayetleri ve Kazaları Tarihi**, Burdur 1989, s. 19.
[7] Ferit Devellioğlu, **Osmanlıca- Türkçe Ansiklopedik Lûgat**, Ankara 2002, s. 13.
[8] Mahmut Kıyıcı, **a.g.e**. , s. 50.
[9] Bekir Sıtkı Baykal, **Tarih Terimleri Sözlüğü**, Ankara 2000, s. 20.

hükümdar naibi mahiyetinde idiler. İdari, mali ve askeri bütün salahiyet ellerinde toplanıyordu[10].

B. İlkçağlarda Atabey

Atabey'in tarihteki yerini belirleyebilmek için, tarih öncesi ve antik çağda içinde bulunduğu bölgenin tarihini bilme zorunluluğu vardır. Bu bölgeye "Pisidia" denir. Pisidia; Isparta ve Burdur illeri ile Antalya'nın kuzeybatısını kapsayan bölgedir. Atabey'in Isparta ve yöresi tarihi ile yakın bir ilgisi bulunmaktadır[11]. Atabey ve çevresi Pisidia bölgesinin Frigya'ya komşu olan kuzey sınırlarında yer alır.

Pisidia kapalı bir bölge olması ve büyük çapta tarihi olaylara sahne olmaması nedeniyle eskiçağ tarihçilerinin dikkatini pek çekmemiştir. Güneyde Akdeniz'e çok yakın olmakla beraber dağlarla çevrilmiş kapalı bir bölge olduğu için, burada yaşayan halklar kültürlerini uzun süre, hemen hiçbir değişikliğe uğratmadan koruyabilmişlerdir. Tarih öncesi dönemlerde bölgenin Arzava Federasyonu içinde bulunduğu sanılmaktadır[12]. Bölge arazisi dağlık, rakım bakımından yüksek ve iklim bakımından nispeten sert olduğundan ahalisi cesur, dayanıklı ve savaşçı idi. Bölge, tarihi boyunca birçok istilaya uğramış, ancak istilacılardan hiçbiri belirtilen sebepten ötürü, bölgenin tümünde egemenlik kuramamışlardır.

Bölge hakkında tarih öncesi döneme ve İlkçağ'a ait bilgiler kısıtlıdır. Ancak 1872 tarihinden itibaren Pisidia bölgesinde tarihi araştırmalarda bulunan G. Hirschfeld, Agrea (Atabey) yerleşim birimini ilk kez saptayarak önemli bilgilere ulaşmıştır[13]. Yontma Taş devrine ait olduğu tespit edilen Bozanönü ve Kapalıin Mağarası, geçiş dönemine ait Baradız kalıntıları ve Cilalı Taş devrine ait Burdur Hacılar Höyüğü Atabey ve çevresindeki tarih öncesi dönem kalıntılarıdır. Diğer taraftan M.Ö 3000–2500 yıllarını kapsayan Tunç devrine ait kalıntılara da bölgede rastlanmıştır. Atabey ve Göndürle bu döneme ait arkeolojik zenginlikleri barındırır.

---

[10] M. Fuad Köprülü, " Atabey Maddesi" , **İA** , C.I, s. 712-713. Ayrıca bkz. İsmail Hakkı Uzunçarşılı, **Osmanlı Devlet Teşkilatına Medhal**, İstanbul 1941.
[11] Mustafa Koç, **Tüm Yönleriyle Isparta**, Isparta 1974, s.162.
[12] Arzava Federasyonu, Hititler döneminde Göller Bölgesi'nin adıdır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Mahmut Kıyıcı, **a.g.e**., s. 2.
[13] Mahmut Kıyıcı, **a.g.e**. , s. 2.

"Atabey ve Göndürle Kültürü" olarak İlkçağ Tarihi literatürüne giren bu kalıntılar günümüzde Isparta Müzesi'nde ziyaretçilerin incelemesine sunulmuş bulunmaktadır.

İlkçağ Anadolu uygarlıkları döneminde Atabey, ilk olarak İyonların hâkimiyetine girmiştir. Hatta yukarıda da bahsedildiği üzere İyonların şehre Agros ismini veren uygarlık olduğu ve Mora'daki aynı adlı şehirlerine izafeten bu ismi kullandıkları varsayılmaktadır. İyonların ardından şehir MÖ. 1900–1200 yıllarında Hitit egemenliğinde kalmış, MÖ. 1200'de Frigya Devleti sınırlarına dâhil olmuştur[14]. MÖ. 587'de Lidya Kralı Alyot tarafından ele geçirilen Pisidia bölgesi, Lidyalılar tarafından vergiye bağlandı. MÖ. 546'da Lidya Kralı Krezüs, Pers Kralı Kurus'a yenilince Atabey ve Pisidia bölgesinin tamamı Pers egemenliğine girdi[15]. MÖ. 334'te Pisidia bölgesi Büyük İskender'in kontrolüne girmiş ve MÖ. 323 yılında onun ölümüne kadar Makedonyalı sülaleye bağlı kalmış, MÖ. 281 tarihinde Makedonya Krallığı'nın Asya kolu olan Seleukosların eline geçmiştir. MÖ. 188 yılında Roma ordusuna yenilerek, Apameia (Dinar) Barışı'nı imzalayan Seleukoslar bölgenin Toroslar'a kadar olan kısmından çekilmişler ve bölge Romalılar tarafından Bergamalılara bırakılmıştır. MÖ. 183–133 yılları arasında Bergama Krallığı'nın elinde kalmış, onların elinden de MÖ. 130 yılında yine Romalılar tarafından alınarak Kilikia Eyaleti'ne dâhil edilmiştir. Daha sonra ise Asia Eyaleti'ne bağlanmıştır. MÖ.39 yılında Galat Kralı Amyntas'ın hâkimiyetine giren bölge MÖ.25 yılına kadar bu durumda kalmış, daha sonra Galatia Eyaleti'ne katılmıştır[16].

Bölge Roma İmparatorluğu'nun MS. 395'te dağılmasıyla Bizans sınırları içinde kalmıştır.

C. Türk Hâkimiyetinde Atabey

Türkler, Malazgirt Savaşı'ndan sonra Batı Anadolu'nun birçok kısmını ele geçirmişler, ancak bu yörelerde Selçuklu Türklerinin hâkimiyeti, gerek Bizans'ın güçlü savunması, gerekse Haçlı Seferleri sebebiyle uzun süreli olmamıştır. Batı Anadolu'da siyasi ve sosyal kargaşa 1176 Miryokefalon Savaşı'na kadar devam

---

[14] **Atabey Belediyesi Kültür Serisi III**, Atabey 2003, s.12.
[15] Mahmut Kıyıcı, **a.g.e**. , s. 14.
[16] Mehmet Özsait, **Helenistik ve Roma Devrinde Pisidia Tarihi**, İstanbul 1985, s. 69-80,116.

etmiştir. Ancak bu savaşın kazanılmasından sonra Batı Anadolu'da Türk varlığı ve yerleşmesi önem kazandı[17].

Malazgirt Zaferi'ni müteakip Anadolu'ya büyük bir nüfus göçmekle beraber, bu ülkenin tamamen Türkleşmesi daha birkaç asır devam eder. Moğol istilası önünde Orta Asya ve İran'dan kaçan Türkler ikinci büyük muhacereti teşkil edip, Türkleşme hadisesi XIII. ve XIV. Asırlarda Orta Anadolu'dan sahillere intikal ederek tamamlanır[18].

Anadolu Selçuklu sultanı II. Kılıçarslan, Türkmenler üzerindeki nüfuzunu arttırarak, 1182 tarihinde Atabey'in da içinde bulunduğu Uluborlu, Kütahya ve Eskişehir havalisini fethederek, siyasi birliği kurdu ve iktisadi- kültürel yükselmeyi başlattı. Kılıçaslan'ın yaşlanınca ülkeyi oğulları arasında paylaştırmasıyla, Atabey'in da dâhil olduğu bölge oğlu Gıyaseddin Keyhusrev'in kontrolüne geçmiştir[19]. 1204 tarihinde tahta geçen Gıyaseddin Keyhusrev siyasi birliği sağlamlaştırma çabalarına devam etmiş, başkomutanı ve Atabey olan Müberizeddin Ertokuş tarafından Atabey alınarak, bölgedeki Türk hâkimiyeti pekiştirilmiştir.

Müberizeddin Ertokuş, başarılarından ötürü Antalya Muhafızlığı ve Antalya Subaşılığı ile ödüllendirilmiş önemli bir komutandır. Alâeddin Keykubat döneminde, Antalya Subaşısı iken, 1224 tarihinde Atabey'de bir medrese inşa ettirmiştir. Medrese kendi adıyla anılmış ve ona izafeten şehre XX. yüzyılda Atabey adı verilmiştir. Ertokuş'un kültürel faaliyetleri ve Atabey Medresesi konusuna ileride yeniden değineceğiz.

1301 yılında Hamidoğulları Beyliği'nin hükümranlığına giren bölge, Dündar Bey tarafından kardeşi Yunus Bey'in idaresine bırakılmıştır. Beyliğin ikiye ayrılmasından sonra Isparta ve çevresi Dündar Bey'in tarafında kalmıştır[20]. Atabey'in bu dönemde beyliğin başkenti Eğirdir'e bağlı olduğu bilinmektedir[21]. 1374 yılına gelindiğinde Karamanoğulları'nın saldırılarıyla baş edemeyen İlyas Bey'in oğlu Kemalettin Hüseyin Bey, elindeki toprakların büyük bir kısmını, I.Murad ile

---

17 Tuncer Baykara, **a.g.e.,** s.40-41.
18 Osman Turan, **Selçuklular ve İslamiyet**, İstanbul 1998, s. 39.
19 Ali Sevim- Yaşar Yücel, **Türkiye Tarihi**, C.I , Ankara 1990, s. 99-106.
20 İsmail Hakkı Uzunçarşılı, **Anadolu Beylikleri ve Akkoyunlu, Karakoyunlu Devletleri**, Ankara 1984, s. 62.
21 Zeki Arıkan, **XV. ve XVI. Yüzyıllarda Hamid Sancağı**, İzmir 1988, s. 38.

yaptığı anlaşma sonucunda 80,000 altına Osmanlılara bırakmıştır. Ancak Isparta ve havalisi bir müddet daha Hamidoğulları'nın elinde kalmıştır[22]. Osmanlı sultanı Yıldırım Beyazid'ın 1392'de Antalya ve çevresini fethetmesiyle Hamidoğulları Beyliği'nin Antalya kolu da sona ermiş ve böylece Isparta ve civarı kesin olarak Osmanlı egemenliğine girmiştir[23].

Atabey, Osmanlı döneminde XV. ve XVI. yüzyıllarda yapılan tahrirlerden anlaşıldığına göre; Konya Eyaleti'ne bağlı Hamid Sancağı'nın kazasıdır. 1579 yılı kayıtlarında da Hamid Sancağı'nın 16 kazasından biri olarak yazılmıştır[24]. 1831'de yapılan ilk nüfus sayımı sırasında da Hamid Sancağı'na bağlıdır. Tanzimat sonrası kayıtlarda ve 1844- 1845 yıllarında da durum değişmemiştir. Bölgenin idari yapısına ve teşkilatına aşağıda ayrıntılı olarak değineceğimizden bu bölümde temel yapılanma dışına çıkmıyoruz.

II. OSMANLI DEVLETİ'NDE VERGİ DÜZENİ VE TAHRİRLER

A. Vergi Sisteminin Alt Yapısını Oluşturan Tahrirler

Osmanlı Devleti 16. yüzyıldan itibaren sınırlarını sürekli genişletmeye başlamış, siyasi sahadaki bu gelişmeler devleti, sosyal, ekonomik ve idari alanlarda da düzenlemeler yapma durumunda bırakmıştır. Ele geçirilen bölgenin idari taksimi sağlandıktan sonra, bölgeden karakterine göre çeşitli vergiler alınmıştır. Ancak imparatorluğun tamamında aynı vergi düzeni uygulanmamıştır. Fethedilen her bölgenin coğrafi şartları, ırki ve kültürel özellikleri ile sosyal ve ekonomik yapısı dikkate alınarak ayrı ayrı düzenlemeler yapmak yoluna gidilmiştir[25].

Bu sebeple her vilayet ve sancak için vergi sisteminin esaslarını içeren, mükellefler arasındaki ilişkileri düzenleyen kanunnameler hazırlanmıştır. Bazı durumlarda aynı sancak içinde farklılık arz eden durumlar da kanunnamelerde yer almış ve ayrıntıları ile belirtilmiştir[26]. Osmanlı vergi düzeni gelir beyanına bağlı

---

[22] İsmail Hakkı Uzunçarşılı, **a.g.e.**, s.62.
[23] İsmail Hakkı Uzunçarşılı, **Osmanlı Tarihi**, C.I, Ankara 1988,s. 53.
[24] Enver Süldür, **a.g.e.**, s. 29-29.
[25] Mehmet Ali Ünal, **Osmanlı Müesseseleri Tarihi**, Isparta 1997, s. 134.
[26] Ayrıntılı bilgi için bkz. Ömer Lütfi Barkan, Osmanlı **İmparatorluğu'nda Zirai Ekonominin Hukuki ve Zirai Esasları (Kanunlar I)** , İstanbul 1943, s. 57.

değil, tahakkuk yapıp vergi borcunu daha baştan yükümlüye bildirmek biçimindedir[27].

Vergi tahsisi ve adil bir vergi uygulaması tarih boyunca bütün devletler için önemli bir mesele olmuştur. Nitekim vergide adil bir düzen tesis etmek ve sistemli bir vergi uygulaması temin etmek kolay değildir. Osmanlı Devleti, kuruluşundan itibaren önceki Türk devletlerinde de olduğu gibi, vergi kaynaklarını tespit için "tahrir" (sayım) usulünü benimsemiştir. Her fethedilen ülkede kaynakların tespiti için tahrirler yapılmış ve zaman içindeki değişme ve gelişmelere göre tahrirler yenilenmiştir. Tahrir sırasında vergi kaynaklarının gözden kaçmaması hususunda azami dikkat sarf edilmiş, muhtelif sebeplerle vergilendirilemeyen kaynaklar sık sık yapılan teftişlerle vergi sistemine alınmaya çalışılmıştır[28].

Tahrirlerin asıl amacı vergi ve asker toplama işlerini düzenlemektir. Osmanlı Devleti'ndeki tahrirler de eski Türk-İslam devletlerinde hatta daha öncesinde Çin, Roma ve İran'da yapılmış olan tahrirlerin gelişmiş ve daha geniş alanlarda uygulanmış şeklidir. Anadolu Selçuklu Devleti'nin bir uç beyi olan Osmanlıların tahrir uygulaması konusunda onlardan etkilendiklerine şüphe yoktur.

Devletin idari-mali teşkilatının temeli olan tahrirlerin ne zaman başladığı tam olarak bilinmemektedir. Ancak yapılan tetkikler tahrir uygulamasının Osmanlı Devleti'nin kuruluşuna kadar uzandığını göstermektedir. Tahrir defterlerinin uygulanışı I.Murad devrine kadar inmektedir. Ancak arşivlerdeki ilk örnekler II. Murad devrine aittir. Fatih devrine ait 30–40 kadar defter bulunmakla birlikte, defterlerin asıl yoğun olduğu dönem Kanuni devrinden itibarendir. Tahrirlerin hangi aralıklarla yapıldığına dair tutarlı görüşler olmasa da, yapılan araştırmalar uygulamanın sadece yeni fethedilen bölgede değil, III. Murad dönemine kadar hemen her padişah zamanında birçok defa yapıldığını göstermiştir.

XVI. asrın son yirmi yılana kadar muntazam fasılalarla sık sık yaptırılmış olan arazi tahrirleri, tımar rejiminin sıhhat ve selametle tatbiki imkânlarını hazırlamaktaydı[29].Yapılan bu tahrir çalışmalarına göre dirlik(tımar) dağıtımı

---

[27] Mesut Küçükkalay, Ali Çetinkaya, " Osmanlı Vergi Sistemi ve Bir Vergi Tahsil Yöntemi Olarak İltizam", **Türkler**, C.10, Ankara 2002, s. 883.
[28] Mehmet Ali Ünal, **a.g.e.**, s.135.
[29] Ömer Lütfi Barkan, " Tımar maddesi" **İA**., C. XII/1, s. 289.

yapılmıştır. Sancak birimi esas alınarak düzenlenmiş olan tapu tahrirleri Osmanlı iktisat tarihi açısından önemlidir. Tapu Tahrir olarak da geçen bu yazım işlemleri ile ülkenin arazi durumu, gelir kaynakları, üretimler, başlıca ürünler, yıllık ortalamalar, kazanç durumları, vergi çeşitleri, vergilendirme sistemi, vergiden muaf olanlar, vakıflar, mülkler, demografik bilgiler ve uygulanan kanunlar hakkında bilgi edinilebilmektedir[30].

Osmanlı Devleti zamanında, şartların icabı, vergilerin merkezi bir hazinede toplanıp, tekrar askeri, idari memurlara ve diğer harcamalara dağıtılması zordu. Bundan dolayı Osmanlı Devleti'nde vergilerin toplandığı yerde harcanması esasına dayalı tımar sistemi belirlenmiştir[31]. Miri toprakların önemli bir bölümü savaşlarda yararlığı görülen kişilere verilen zeamet ve tımarlardır. Bu topraklara dirlik ismi verilir[32].

Osmanlı devlet teşkilatında tımar sistemi, devletin kuruluşundan XVII. Yüzyıla kadar askeri, idari teşkilat ve vergi düzeni ile iç içedir. Tımar devlete ait muayyen bir gelirin veya vergilerin belli mükellefiyetler karşılığında bir şahsa tahsis ve tevcih edilmesidir[33]. Tahsis ve tevcih edilen vergiler her zaman toprağa ait olmamıştır. Baş vergileri, pazar bâçları ve iltizam kapsamındaki yerler de tımarı oluşturabilmektedir.

Diğer taraftan tımar sahibinin toprak üzerindeki müdahale hakkı, bu vergilerin emniyetli bir biçimde toplanabilmesi yetkisinden ibarettir. Tımar sahibinin kendisine tahsis edilmiş vergi gelirini, hangi vergiler olarak kimlerden alacağı "icmal defterleri"nde ayrı ayrı belirtilmiştir. Bu defterler hazine gelirlerinin miktarı ve nerelerden geldiğini gösteren ve defterdarlar tarafından denetimi yapılan önemli kaynaklardır[34].

Verginin nasıl alınacağı tespit edildikten sonra en az onun kadar önemli diğer bir konuda verginin devlet hazinesine ulaştırılmasıdır. Bu yüzden Osmanlı Devleti açısından en uygun yol vergi toplama hakkını dirlik sahiplerine ve vakıflara vermek

---

[30] Erhan Afyoncu, " Osmanlı Devleti'nde Tahrir Sistemi" , **Osmanlı**, C.6, Ankara 1999, s. 312
[31] Ömer Lütfi Barkan, **a.g.m.**, s. 286.
[32] Yusuf Halaçoğlu, **Osmanlılarda Devlet teşkilatı ve Sosyal Yapı**, Ankara 1998, s.92.
[33] Mehmet Ali Ünal, **a.g.e.**, s. 167.
[34] Ayrıntılı bilgi için bkz. Musa Çadırcı, **Tanzimat Dönemi'nde Anadolu Kentlerinin Sosyal ve Ekonomik Yapısı**, Ankara 1997, s. 221.

olmuştur. Vergi gelirinin yerinde ve belli hizmet sahiplerine havalesi Osmanlı maliyesinin temelidir. Bu havale, devlete ait belirli bir gelir kaynağından belirli bir meblağı tahsil etme yetkisi verir. Bu gelir kaynağı topraktan elde edilen mahsul vergisi veya köylünün baş vergisi olabileceği gibi, bir limanda iltizama verilmiş gümrük mukataası da olabilir. Mukataalar, hatta birçok zeamet ve tımarlar, iltizama verilmiş olduğundan havale ve iltizam usulleri birbirinden ayrılmaz bir mali sistem olarak görünmektedir[35].

Osmanlı Devleti'nde vergi; " Tekâlif-i Şer'iyye" ve "Rüsum-ı Örfiye" adı altında iki şekilde alınmaktaydı. Bunlardan birincisi daha önceki İslam devletlerinden intikal eden ve dini inanç ve esaslara göre alınan vergilerdir. Bu vergiler şeriatın bir gereği olarak alındıkları için "Rüsum-ı Şer'iyye" de denilmektedir. Çiftçi reayadan alınan öşür, çift resmi, ağnam ve şehirlerde ticari faaliyetlerden alınan baçlar bu tür vergilerdir.

İkincisi ise; devletin yürütme ve uygulama görevlerini yapmakta olanlara, hizmetleri karşılığı verilen ve miktarı kanunnamelerle belirlenen "Rüsum-ı Örfiye" olarak adlandırılan vergilerdir. Bu vergi tarzı kanunnamelerle zaman ve şartlara göre miktarı belirlenen bir vergidir. Cürüm ve cinayet, arus, bennak, mücerret ve benzeri durumlarda alınan vergilerdir.

Bu iki tür verginin dışında "Tekâlif-i Divaniye", "Avarız-ı Divaniye" adı altında başlangıçta bir sefer için gerekli görülüp alınan, sonradan devamlı hale getirilen vergiden başka, her yıl miktarı fermanlarla belirlenen vergi çeşitleri de vardı. Bu vergi tiplerinin çokluğu halk üzerinde büyük infial ve bunalımlar meydana getirmiş, istismarcıların bu durumdan istifadeye kalkışmaları ise adeta halkı isyan edecek hale sokmuştu[36]. Bu durumda vergi düzeninde bir ıslahata gidilmesi zorunlu hale gelmişti.

---

[35] Ayşe Özdemir, **10199 Numaralı Temettuat Defterine Göre Keçiborlu Kazasının Sosyal ve Ekonomik Durumu(1844-1845),** Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Isparta 2005, s.3.
[36] İsmet Demir, " Temettuat Defterleri'nin Önemi ve Hazırlanış Sebepleri", **Osmanlı** , C.6, Ankara 1999, s.315.

B. Tanzimat Dönemi'nde Yapılan Mali Düzenlemeler

Tanzimat Dönemi'nin ilk evresinde ekonomik hayatta başlayan çöküş devam etmiştir. Uzun süren savaşlar devleti olağanüstü harcamalar yapmak zorunda bırakmıştı. Ayrıca savaşılan ülkelerle ticari ve ekonomik ilişkiler kesilmişti. Yenik düşüldüğü için de savaş tazminatları ödemek zorunda kalınmıştı. Öte yandan iç isyanlar ekonomik hayatı olumsuz yönde etkilemekteydi. Devlet ardı arkası kesilmeyen ayaklanmaları bastırmak için büyük mali fedakârlıklar yapıyordu. Savaşlar, ayaklanmalar ve ihtilaller karşısında ancak savunma politikası izleyerek varlığını korumaya ve sürdürmeye çalışan Osmanlı yönetimi, bunun için Avrupa'nın sağladığı gelişmelere uygun düzenlemeler yapmak zorunda kalmıştı[37].

Avrupa'da güçlenen yeni düzen, Tanzimatçı devlet adamları ve aydınlar için yeni bir alternatif olarak duruyordu. Eskiyi canlandırma çabalarının sonuçsuz kalması üzerine batılılaşma modeli ele alındı. Tanzimat hareketi de batılılaşma hareketinin bütün Osmanlı kurumlarına yayılması olarak değerlendirebilir.

Mali alanda yapılan düzenlemeler Tanzimat reformlarının önemli bir bölümünü teşkil etmektedir. Nitekim gerekli olan da buydu. Maliye, baştan sona kadar Türk reformcuların en parlak umutlarının çamura bulandığı, en zekice planlarının kirlenip battığı bir umutsuzluk bataklığı idi[38]."

Bu dönemde devletin gelir ve giderlerinin kontrol altına alınması için maliyenin merkezileştirilmesine yönelik düzenlemeler yapıldı. Merkezi bir hazine oluşturulması, her türlü hazinenin merkezde toplanması ve her türlü giderlerin hazineden karşılanması, vergi yükümlülükleri, vergi muafiyetleri, yeni vergi konuları ve tahsil şekillerinin oluşturulması, iltizam usulüne son verilmesi bu dönemde yapılan mali reformların başlıcalarıdır[39].

Şer'i ve örfi vergi ayrımı, bu dönem bütçelerinde "Doğrudan Doğruya Alınan Tekâlif", "Bilvasıta Alınan Tekâlif ve Rüsumat" şekline dönüşmüş vergi konuları önemli değişimler geçirerek; gelir ve emlak vergileri, damga resmi ve içki, tütün, tuz gibi mallar üzerine konulan özel tüketim vergileri ortaya çıkmıştır. Fetihlerin durması

---

[37] Musa Çadırcı, **a.g.e**, s.179.
[38] Bernard Lewis, **Modern Türkiye'nin Doğuşu**, T.T.K. Yay. Ankara 2000, s. 110.
[39] Abdullatif Şener, **Tanzimat Dönemi Osmanlı Vergi Sistemi**, İstanbul 1990, s. 70.

ile de sürekli olmayan bazı örfi vergiler de ortaya çıkmıştır. İhtiyaç duyulan para, memleketin erkek nüfusuna göre taksim edilerek "Tevzi Defterleri" düzenlenmiştir.

Kaza meclisleri ile işbirliği halinde yapılan çalışmalar sonucu ise kazalardan istenen vergi miktarı de belirlenip vergi düzeni işlevsel hale getirilmiştir. Ancak belirlenen vergilerin tahsil edilebilmesi için tahrir yapılması gerekmekteydi. Bunun için de "Tahrir-i Emlak Nezareti" kurulmuş ve ilk tahrirlere Bursa'da başlanmıştır. Ancak tahrir çalışmalarından netice alınamadığından, tahrir işi ertelenmiştir[40].

Osmanlı Devleti'nin pek çok iç ve dış meselelerle uğraştığı bu dönemde, mali kaynakların yetersiz olması en önemli problemdi. Tanzimat yönetimi, bu problemi ülke içi kaynakları geliştirerek ve idarenin mali etkinliğini arttırarak çözmeye uğraşıyordu[41].

Maliyenin düzenlenmesi adına yapılan en önemli reform "Maliye Nezareti"nin kurulmasıdır. Nezaretin kurulması dâhilinde ilk olarak gelir- gider dengesinin sağlanması amacıyla çalışmalar yapıldı. Her mali yılbaşında bütçe taslağının görüşülmesine ve hazine hesaplarının düzenlenmesine karar verildi.

Tanzimat Fermanı ile öngörülen ancak başarılı bir netice elde edilemeyen bir reform da "Muhassıllık Meclisleri" nin kurulmasıdır. Bu konu Meclis-i Vala'da ele alınmış, vergilerden halkın yıllardan beri şikâyetçi olduğu, yürürlükteki sistemin devlete de yarar sağlamadığı göz önünde bulundurularak, hazine gelirlerinin iltizamla[42] mültezimlere verilmesinden vazgeçilmesi kararı alınmıştır.

Vergi reformunun uygulanmasına merkeze yakın eyaletlerden başlandı. "Muhassılı-ı Emval" adı ile sancaklara doğrudan hükümetçe atanan kişiler gönderilmeye başlandı. Bunların yanlarına bir mal, bir nüfus ve emlak kâtibi verildiği gibi her sancak merkezinde vergilerin saptanıp dağıtımı ve diğer işlerin görüşülüp kararlaştırılması amacı ile "Muhassıllık Meclisleri" oluşturuldu[43]. Meclis-i Vala

---

[40] Ahmet Akgündüz- Said Öztürk , **Yozgat Temettuat Defteri**, C.1, İstanbul 2000, s. 23.

[41] Tevfik Güran, "Tanzimat Dönemi Osmanlı Maliyesi" , **İÜİF Mecmuası 60. Yıl Özel Sayısı**, C. 49, İstanbul 1998, s.79.

[42] İltizam sistemi; aşar, ağnam, gümrük gibi devlet gelirlerinin, bedelleri devlete taksitler halinde ödenmek üzere ve kefil gösterilerek "mültezim" adı verilen kişiler tarafından toplanmasıdır. Ancak sistemdeki aksamalar ve mültezimlerin görevlerini şahsi çıkarları adına kullanmaya başlamaları vergi tahsilinde düzensizliklere yol açmış ve Tanzimat Dönemi ile birlikte söz verildiği üzere 1840 Nisan'ında iltizam sistemi kaldırılmıştır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Coşkun Çakır, **a.g.e.**, s.42.

[43] Musa Çadırcı, **a.g.e.**, s. 209.

tarafından 25 Ocak 1840'da hazırlanan bir nizamname ile muhassılların atanma ve çalışma şartları belirlendi.

23 Ocak 1840 tarihinde "Muhassılın Yedlerine İta Olunan Talimat-ı Seniyye" adıyla 20 maddelik bir talimatname yayınlanmış ve muhassıllara dağıtılmıştı. Bu talimatnamenin önce ilk sekiz maddesi hazırlanmış, ardından yedi maddelik bir ek düzenlenmiş, sonradan bir ilave daha yapılarak beş maddelik bir metin muhassıllara gönderilmiştir. Dokuz maddelik bir nizamname de meclislerin çalışma düzeni ve usulleriyle ilgili olarak yapılmıştır. Buna göre üyeler haksızlık yapmamak ve devletin çıkarlarını korumak üzere yemin edecekler, konuşmalar dikkatle dinlenecek, ilkelere aykırı davrananlar ceza yasasına göre cezalandırılacaklardır[44].

Çıkarılan Talimat-ı Seniyye'nin 4. bendinde muhassıllar nezaretinde olmak üzere verilen bu emir gereğince, muhassılların diğer işlerinin yanında bunları bizzat yapmalarının mümkün olmayacağı düşünülerek her kazaya oranın ileri gelenlerinden, meclisçe seçilecek birinin başkanlığında olmak üzere bir kâtip tayiniyle sayımların yapılması; ancak hazırlanacak defterlerin muhassıl tarafından kontrolü ile kimsenin mal ve mülkü ile kazancının eksik gösterilmemesine dikkat edilmesi, emir ve suiistimalde bulunanların ceza kanunu hükümlerine göre cezalandırılacağı bildirilmişti[45].

Muhassıllar ellerine verilen talimatı gittikleri yerlerde bütün memleket ileri gelenleri önünde okuyup, anlamını açıklayacak ve bundan sonra her yerde kurulan Muhassıllık Meclisi üyeleri ile birlikte; memleketin durumuna göre verginin tespit, tevzi ve peşin tahsilini yapacak, gerekli masraflar bu meblağdan yapılacak, artanı hazineye gönderilecekti[46].

Muhassıllar, yönetmelik gereğince yanlarına verilen kâtiplerle birlikte mal ve emlak sayımına 1840 yılı başlarından itibaren başladılar. Muhassıllara yardımcı olmak amacıyla sancak merkezlerinde "Meclis-i Muhassilin" veya Memleket Meclisleri kurulmuştur. Ancak, bilgisizlik, ulaşım sorunları, yıllardır hazineye vergi

---

[44] Talimatnamenin tam metni için bkz. Coşkun Çakır, **a.g.e.**, s.42-45.
[45] Abdurrahman Vefik Sayın, **Tekalif-i Kavaidi**, **II**, Ankara 1999, s.13–14.
[46] İlber Ortaylı, **Tanzimat Devrinde Osmanlı Mahalli İdareleri(1840–1880)** , Ankara 2000,s.33.

ödememiş olanların çıkardığı huzursuzluklar yüzünden istenilen olumlu sonuç alınamamıştır[47].

Başarılı olan muhassılların ödül, rütbe ve unvanlarla taltif edilmelerine ve başarılı olmaları için büyük gayretlere rağmen pek çok muhassıldan memnun kalınmamıştır. Onların denetiminde emlak ve temettü tahriri yapılmakla birlikte hakkaniyet gözetilmemiş, vergi tayininde adalet sağlanamamıştır [48].

1840–1841 yıllarına ait hazine gelirlerinde çok büyük bir azalma görüldü. Bütün çabalara karşın kâr ve zarar şöyle dursun, kaç kuruş hâsılat olduğunun bile ortaya çıkarılması mümkün olmadı. Muhassıllar birbirinden bağımsız olarak çalıştıkları için, toplanan vergilerin bir arada merkeze gönderilmesi de çok zaman alıyordu.

Başarısızlığın bir nedeni de muhassıllık görevine atanan kimselerin, eski mültezimlerle yakın ilişkileri olanlar arasından seçilmiş olmaları idi. Çıkarlarının zedeleneceğini anlayan derebeyi ailelerle, vergi uygulamasını anlamayan bazı kimselerin direnmeleri ve vergi vermek istememeleri uygulamayı zedeledi. Ayrıca uygulamaya son verilmesinde öşür gelirlerinin düşmeye başlaması da etkili olmuştur[49]. Diğer taraftan geleneksel olarak vergi toplamada görevlilerin sık sık yaptıkları yolsuzluklar muhassıllar arasında da görülmekteydi. Bu tür davranışları gösterenler görevden alınsa da durumda herhangi bir iyileşme gözlenmedi.

Bu sebeplerle vergi tahsil işinde muhassıllık denemesi kısa sürecek ve bir süre sonra 1842 yılı başlarında son verilecektir. Ancak tahrirle ilgili meclislerin, maliye ve mülkiye memurlarının görevleri devam edecektir.

Bundan sonra Meclis-i Muhassilin'in adı " Memleket Meclisi" olarak değiştirildi. Eyaletlerde yeni bir düzenleme ile "Müşirlik Nizamı" getirildi. Bu düzenlemede valilerin bağlı oldukları sancaklara hükmetmesi sağlanarak eski usule dönüldü. Valilerin maiyetlerinde bir defterdar[50], her sancağa birer kaymakam ve

---

[47] Musa Çadırcı, **a.g.e**., s. 209.
[48] Ahmet Akgündüz- Said Öztürk, **a.g.e**., s. 26.
[49] Mesut Küçükkalay, Ali Çetinkaya, **a.g.m**., s.887.
[50] Muhassıllık Meclisleri'nin ilga edilmesiyle valilere güvenlik görevlerine ek olarak mali yönetim sorumluluğu da verildi. Ayrıntılı bilgi için bkz. İlber Ortaylı, **a.g.e**., s. 43.

kazalara halkın içinden seçilen yetenekli ve namuslu birer müdür tayin edildi. İltizam usulüne tekrar dönüldü[51].

Tanzimat Dönemi'nin eyalet meclisleri, merkeziyetçilik ve yerel halkın yönetime katılması gibi zıt nitelikleri taşıyan ikilemli bir deneyimdi. Kuşkusuz bu deneyimin başarı ile başladığını söylemek güçtür.

a. Temettuat Uygulaması ve Temettuat Defterleri'nin Kapsamı

Tanzimat Fermanı'nın ilanından sonra ele alınan konulardan biri de vergi reformu idi. Bu suretle devlet gelirlerinin kontrol altında tutulması, vergi konusundaki aksaklıkların giderilmesi, vergi mükelleflerinin tespit edilmesi ve bütçe dengesinin oluşturulması amacıyla ülke kapsamında sayımlar yapılmıştır. Bunun için 19 Zilkade 1255 (12 Ocak 1840) tarihinde Muhassıllar Nezaretine bir talimatname gönderilmiş, her yerde ahalinin ismi, şöhreti, araziler, hayvanları, tüccar ve esnafın ise yıllık gelirleri vs. bilgilerinin kaydedildiği defterler tutulması emredilmiştir[52].

Ayrıca muhassıl olmayan kaza ve kasabalarda beş kişiden mürekkep küçük meclisler teşkil olunacaktır. Bu emirde küçük meclislerin kimlerden oluşacağı açıklanmamış, sadece "icabına göre tertibi" tavsiye olunmuştur. Sonradan yapılan nizamnameye göre, o yerin kadısı, zabit-i memleket, yani mahalli jandarma amiri, muhassıl vekili ve mahallin ileri gelenlerinden iki kişi bu meclisin üyesi olacaklardı[53].

Daha 1839 tarihinde yayınlanan bir Talimat-ı Seniyye ile " mevcut tekâlif-i örfiyyenin ahaliden herkesin emlak ve arazi ve hayvanatına ve esnaf ve tüccar kısmının senelik kazançlarına birer kıymet takdir olunmak üzere binde hesabıyla "temettü vergisi" alınması esası getirilmiştir[54]. Tanzimat Fermanı ile her köy ve mahalle üzerine yalnız bir adla vergi konulmuş ve bu vergiye " köyce tahsili mutad olan vergi" denilmiştir. Muhassıl-ı Emval unvanlı maliye memurları, mal-mülk sayımı yaparak herkesin gelirine göre yılda belirli oranda tek bir vergi vermeleri için görevlendirilmiştir[55]. Böylece Osmanlı'da yeni bir vergi düzeni ortaya çıkmış oldu.

---

[51] Ahmet Akgündüz- Said Öztürk, **a.g.e**., s. 27.
[52] Mustafa Serin, " Osmanlı Arşivi'nde Bulunan Temettuat Defterleri", **Başbakanlık I.Milli Arşiv Şurası 20-21 Nisan 1998,** Ankara 1998, s. 718.
[53] Halil İnalcık, **Osmanlı İmparatorluğu'nda Toplum ve Ekonomi**, İstanbul 1996, s. 364.
[54] Abdurrahman Vefik Sayın, **a.g.e**., s. 441-442.
[55] Musa Çadırcı, **a.g.e.,** s. 340.

Temettü vergisi herkesten kazancına uygun olarak alınan bir vergidir. Tüccar ve esnafın yıllık kazançları tahmin ve takdir edildikten sonra başlangıçta yüzde üç oranında alınmış, 1878 de yüzde dörde çıkarılmıştır[56]. Böylece beyana dayanmamakla birlikte tahrire göre alınan bir gelir vergisine geçilmiş oluyordu. Henüz bütün gelir unsurlarını kapsamamakla birlikte gelir vergisi alanında mütevazı bir adım atılmış; Tanzimatla başlayan ödeme gücüne yönelen vergileme ilkesi, yeni düzenlemelerle biraz daha gelişmiştir[57]. Aslında temettü vergisinin esasını, II. Mahmud döneminde konulan "ihtisab resmi" teşkil eder. Bu vergi "şehriye-i dekâkin" ve " yevmiye-i dekâkin" adıyla tüccar ve esnaftan ve çeşitli adlarla bütün mamullerden alınırdı.

Temettuat vergisi önceleri yalnızca Müslüman tebaadan alınıyordu. Bu yüzden Müslüman halk vergi vermemek için özellikle Dersaadet'te büyük ticarethanelerini ve işyerlerini ecnebilere devretmeye başlamış, bu durum hazineyi büyük zarara uğratınca, yeni bir düzenleme ile temettuat vergisinin İranlılar ve Yunanlılar hariç bütün Osmanlı tebaasını kapsadığı açıklanmıştır[58]. Abdurrahman Vefik, Tekâlif-i Kavaidi'de bu konunun önemini şöyle belirtmiştir; *Memalik-i Osmaniye'de ecânibin ikametine müsaade olunmadığı zamanlarda temettü vergisinin sırf Osmanlılara aidiyeti tabi'dir. Fakat tebaa-i ecnebiyyenin ikamet ve ticaretine müsaade olunduktan sonra bil'l-umum Avrupa memleketlerinde cari olan kavaide tevfikan onların da Osmanlılar gibi temettü vergisine tâbiiyetleri muhakkak ve mukteza-yı adalettir. Bir memlekette kendi tacirinden vergi alıp da ecnebi tacirden vergi almamak demek kendi ticaretini ve bi'n- netice mevcudiyet-i iktisâdiyyesini ezmek bitirmek demektir*[59].

Temettuat tahririnin yapılmasındaki esas amaç ise halkın imkânlarının ne derecede olduğunu bilmek ve buna göre adil ölçüler içerisinde vergi tarh etmek ve bu vergilerle devlet gelirlerini arttırmak, harcamaların finansmanını sağlamaktı[60].15. ve 16. yüzyıl tahrir defterlerinden çıkarılan bilgilerden çok daha fazlasını bu defterlerde bulmak mümkündür. Aynı tarihlerde hazırlanmış olan nüfus defterleri kadar mühim

---

[56] Musa çadırcı , **a.g.e.**, s. 346.
[57] Abdullatif Şener, " Tanzimat Dönemi Vergi Reformları", **150, Yılında Tanzimat**, Ankara 1992, s. 261.
[58] Mustafa Serin, **a.g.m.**, s.721.
[59] Abdurrahman Vefik Sayın, **a.g.e.**, s. 456.
[60] Ahmet Akgündüz- Said Öztürk, **a.g.e.**, s. 27.

değillerse de, içerikleri itibariyle çok daha ayrıntılı bilgiler ihtiva ettiklerinden önemli sonuçlara ulaşmak mümkündür. Tanzimat döneminde, önceleri değişik adlarla alınan vergilerin yerine tek bir verginin konulması için, hane reislerinin gelirlerini tespit maksadıyla yapılan temettu sayımları 19.yüzyıl ortaları Osmanlı Sosyal-İktisadi Tarihi için önemli bilgiler içermektedir[61].

Temettuat defterleri sayesinde bir bölgenin demografik ve etnik yapısı, fert düzeyinde menkul ve gayr-ı menkul kaynakları, ferdin yıllık kazancı, işletmelerin büyüklüğü, toplam ve ayrıntılı vergi yükü, işgücü, kişilerin mesleği, yetişen zirai ürünler ve beslenen hayvanlar, ticari ve sınaî kurumlar hakkında bilgi edinmek mümkündür. Bu özellikleri ile Temettuat defterleri Osmanlı Taşra İktisadi ve Sosyal Yapısı'na ait istatistiksel veriler içermektedir. Bu defterler ilgili bölgenin sosyal ve ekonomik durumunu ayrıntılarıyla açıklamamızı sağlamaktadır.

Neticede temettuat kayıtlarının araştırmacılara "sosyal tarih kaynağı" ve "iktisat tarihi kaynağı" olarak fayda sağladığını söyleyebiliriz.

b. Sosyal Tarih Kaynağı Olarak Temettuat Defterleri

Temettuat defterleri iktisadi tarihin olduğu kadar sosyal tarihin aydınlatılmasında da önemli kaynaklardır. Ancak defterlerin genelde ekonomik verileri ele alınmaktadır. Kayıtlarda; şehir, kaza, kasaba, nahiye, köy, mezra ve çiftlik gibi bütün yerleşim birimlerinde yaşayan tebaanın emlak, arazi ve hayvanlarının yazılmasından başka, hane reislerinin isim ve şöhretleri, unvanları, lakapları, meslekleri, resmi görevleri ve etnik yapıları gibi bütün ayrıntıların verilmiş olması sosyal tarih açısından da önemli bir kaynak olarak değerlendirilmelidir[62].

Defterlerde öncelikle haneler hakkında bilgi bulunması nüfus yapısının analizine imkân sağlar. Defterlerde hane esaslı yazım sistemi kullanılmakla birlikte sadece hane reisleri yazılmıştır. Öyle ki hiç vergi vermeyen hane reisleri de yazıma dâhildir. Hane sayısı bize nüfus yoğunluğu ve durumu hakkında değerlendirme yapma olanağı sağlamaktadır.

---

[61] Mübahat S. Kütükoğlu , "Osmanlı Sosyal ve İktisadi Kaynaklarından Temettuat Defterleri", **12. Türk Tarih Kongresi,** Ankara 1994, s. 395.

[62] Şevket Bütün, **Temettuat Defterlerine Göre Burdur'un Sosyal ve Ekonomik Yapısı**, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Isparta 2001, s. 11.

Defterlerde aile reislerinin isimleri kayıtlıdır. İsimler Tahrir defterlerinde "Ahmed Veled-i Hamza" gibi yazılırken, Temettuat defterlerinde ise "Feyzullah Oğlu Ali" örneğinde olduğu gibi "oğlu" kelimesi tercih edilmiştir. Çoğu kez hane sahibi babasının adıyla ifade edilirken bazen de babasının lakabı ve aile adıyla yazılmıştır[63]. Alt alta yazılan iki kardeş ise baba isimleri ile ayrı ayrı yazılabildiği gibi, sonraki hanedeki kardeş "karındaşı ya da biraderi" tabiriyle de ifade edilebilmektedir.

Aile adlarının varlığı akrabalık ilişkilerinin tespitinde olanak sağlamaktadır. Bu tespiti açıkça belirtilmedikçe ancak lakap ve aile isimlerine bakarak yapabiliriz. Ancak , " Kara, Koca, Küçük, Uzun, Hacı, Hoca, Molla" gibi sıfatlar, her zaman ve her yerde rastlanan isimler olduğundan bu sıfatlarla yazılan hane reislerinin akrabalık bağını tespit etmek zordur. Dolayısıyla bunların bir aile adı olarak mı kullanıldığı yoksa sadece o şahsa ait bir sıfat mı olduğunun tespiti pek mümkün görünmediğinden değerlendirmeye dâhil edilemez. Bu tarz çalışmalarda güvenilir sonuçlara ulaşmak için mahallinde araştırma yapmaya ihtiyaç vardır[64].

Diğer taraftan farklı mahallelerde olsalar bile aynı aile adını kullananların akraba olduklarına şüphe yoktur. Örneğin; Atabey Temettuat Defteri'nde, Bozanönü ve İslam Köylerinde "Cinoğlu" aile adına rastlanmıştır[65]. Dolayısıyla farklı köydeki bu iki ailenin akraba olmaları muhtemeldir. Bu durum da, kaza içinde göçlerin olduğu göstermektedir. Göçler ailenin ekonomik nedenlerle yer değiştirmesi ile olabildiği gibi evlilik sebebiyle de olabilmektedir. Temettuat defterlerinde göçlerin nerelere yapıldığına zaman zaman değinilmiştir. Yine hane reislerinin isimleri şahsın dış görünüşü, fiziksel özellikleri ve karakteri ile ilgili bilgi sahibi olmamızı sağlayabilir. (Uzun, Sarı, Kara, Sağır, Kurnaz, vb.)

Hacı sıfatına sahip olanların ise, dinin farizalarını yerine getirmelerinin yanında, bu farizayı yerine getirebilecek maddi güçlerinin de bulunduğu muhakkaktır[66].

---

[63] Mübahat S. Kütükoğlu, **a.g.m.**, s. 398.
[64] Mübahat S. Kütükoğlu, **a.g.m.**, s. 400.
[65] BOA. ML.VRD.TMT. **Atabey Temettuat Defteri**, nr.10120, H.1261.
[66] Mübahat S. Kütükoğlu, **a.g.m.**, s. 402.

Temettuat defterleri sadece aile adlarının değil, yörede kullanılan şahıs adlarının tespiti bakımından da önemli bir kaynaktır. Bunlar daha çok Hz. Muhammed (Mehmed) ile onun neslinden gelen Hz. Ali ve oğulları Hasan ve Hüseyin; Mustafa, Süleyman, İsmail ve Ahmed gibi isimlerdir. Dört halifeden ilk üçünün isimlerine ise daha az rastlanmaktadır[67]. Şahıs adlarında toruna dedenin ismi verilmesi günümüzde olduğu gibi o dönemde de yaygın bir gelenek olmakla birlikte, göze çarpan bir özellik de baba-oğul aynı adı taşıyan kişilerin varlığıdır. Babası doğumdan önce ölmüş bir çocuğa babasının adı verilirken, babası sağ da olsa aynı adı taşıyan baba-oğullar vardır[68].

Temettuat defterlerinin sosyal tarih açısından önemli noktalarından biri de hane reislerinin mesleklerinin kaydedilmiş olmasıdır. Meslek bilgilerine göre incelenmiş Temettuat defterleri göstermektedir ki; küçük yerleşim birimlerinde ziraat ve hayvancılık yaygınken, daha büyük yerlerde küçük sanayi kolları ve esnaflık yaygındır. Mesleklerin yazılmış olması, bir mahalle veya köyde hangi zanaatın ne ölçüde geliştiğini tespit etmemize imkân sağladığı gibi gelirin meslekler arası dağılımını da ortaya koymaktadır[69]. Ayrıca vergiden muaf olanları ya da sağlık durumu nedeniyle çalışamaz durumda olanları da kayıtlardan anlayabilme imkânı vardır.

Sosyal tarih kapsamında ele alınabilecek diğer husus, yer adlarıdır. Yer adları zirai faaliyetler ya da yerleşim biriminin coğrafi özellikleri ile ilgili bilgi vermektedir. Bu yönüyle Temettuat defterleri coğrafya -özellikle de beşeri coğrafya- için de önemli kaynaklardır[70].

Bu defterlerde sosyal amaçlı tesisler (medrese, mektep, cami, vb.) hakkında bilgilere yer verilmemiştir. Ancak eğitim ve din hizmetleri yürüten görevliler hakkında değerlendirmeler yapılabilir. Özellikle eğitim ve din hizmetleri yürütenlerin

---

[67]Bu durum 19.yüzyılın ikinci yarısında yöre halkının Alevi inancına dahil olduğunu düşündürmektedir.
[68] Mübahat S. Kütükoğlu, **a.g.m.**, s. 402.
[69] Mübahat S. Kütükoğlu, **a.g.m.**, s. 403.
[70] Ayrıntılı bilgi için bkz. Ahmet Akgündüz – Said Öztürk, **Darende Temettuat Defterleri**, İstanbul 2002, s. 30.

kamu görevlisi hüviyetinde olduğu ve bazılarının vergiden muaf olduklarını söyleyebiliriz[71].

c. İktisadi Tarih Kaynağı Olarak Temettuat Defterleri

Temettuat defterlerinin; toplam toprak miktarı, ekili ve nadasa bırakılan alanların toplam miktarı, üretime ayrılan toprakların tahlili, ürün çeşidine göre toprak miktarı, bu ürünlerden sağlanan hâsılat toplamı ve dönüm başına verimliliği, tarım işletmelerinin büyüklüğü, hayvancılığın köy ve kent ekonomisindeki yeri, kent ekonomilerinde önemli yeri olan sınaî, ticari ve hizmet iş kolları konularında aydınlatıcı bilgi verdiği görülmektedir[72].

Kayıtlarda, şahısların gelirleri ayrıntılarıyla verilmiştir. Dolayısıyla bu defterler, şahısların ekonomik faaliyetleri, gelirleri, servetleri ve sosyal statüleri hakkında yapılacak araştırmalar için zengin veriler sunmaktadır.

Temettuat defterlerinde hane reislerinin, tarla, bağ, bahçe, bostan gibi gayr-ı menkullerinin ayrıntılı bir biçimde dökümleri yapılmıştır. Defterlerde ekili tarlalar "Mezru Tarla" olarak gösterilmiştir. Kiraya verilen tarlalar ile o yıl boş bırakılanlar ayrıca yazılmıştır[73]. Ekili tarlalar hem boş bırakılanlara hem kiraya verilenlere nazaran daha fazladır. Sadece "Mezru Tarla" adıyla ifade edilen alanlar hububat ekili tarlalardır. Hububat dışında büyük çapta ekim yapılan diğer mahsullere ait tarlalar ayrıca yazılmış, kiraya verilen tarlalar için de kira bedeli belirtilmiştir. Her şahsın neler ektiği, ne kadar mahsul aldığı ve vereceği öşür, defterlerde kayıtlı olmakla birlikte bu kısımdaki rakamların ve ağırlık- bedel dengesinin hesaplanmasıyla mahsul fiyatları elde edilebilmektedir. Mezru tarladan sonra bağ, bahçe ve bostanlara yer verilmiştir.

Temettuat defterlerindeki bu bilgiler ziraat alanları hakkında fikir verdiği gibi toprakların büyüklüklerine göre sınıflandırma yapılmasına da imkân vermektedir. Osmanlı ziraat istatistiklerinde 10 dönüme kadar olan zirai işletmeler küçük, 10-50

---

[71] İncelediğimiz Ağros Temettuat Defteri kayıtlarında gayr-ı Müslim nüfus bulunmadığından, dini ve etnik kurumlara ayrıca yer verilmemiştir. Sadece medrese ve cami çalışanlarına mesleki anlamda değinilmiştir.

[72] Ahmet Akgündüz- Said Öztürk, **a.g.e.**, s. 30.

[73] Boş bırakılan tarlalar; dinlendirilmek üzere nadasa bırakılmış tarım alanlarıdır ve Temettuat defterlerinde "Gayr-ı Mezru Tarla" olarak yazılmıştır. Kiraya verilenler ise "Ahara İcara Verilen" yada "Aharda İcarda" şeklinde ifade edilmiştir.

dönüm arasındakiler orta, 50 dönümden fazla olanlar büyük işletme kabul edilmiştir[74]. Klasik dönem tarım ekonomisinin temel üretici tipi olan çiftçi hanesine dayalı küçük üreticiliğin 19.yüzyılda aldığı şekiller ve bölgesel farklılıkların açıklanmasında Temettuat tahrirleri, hane düzeyinde yapılacak tetkiklerde geniş bir alan araştırmasına imkân sunabilecek durumdadır. Yine bu veriler sayesinde 19. yüzyılda tarım arazilerinin tasarruf biçimleri konusu da aydınlatılabilir[75].

Diğer taraftan sahip olunan gayr-ı menkuller de temettuat kayıtlarına alınmıştır. Ancak bu tahrirlerde şahsın oturduğu ev, işlettiği dükkân, nakit parası, ev eşyaları, vb. sayım dışı tutulmuştur. Hiçbir malı mülkü olmayanlar yazılırken " emlaki yok" , sadece evi olanlar için ise "evinden başka emlaki yok" tabirleri kullanılmıştır. Dükkân, kahvehane, değirmen gibi diğer gayr-ı menkullere sahip olanların, gayr-ı menkullerinin sayıları ve kira bedelleri kaydedilmiştir. Şahsın sahip olduğu emlakin hisseli olması halinde kiminle müştereken sahip olduğu da yazılmıştır.

Temettuat defterlerinde kaydedilen iktisadi kayıtlardan biri de hayvanlardır. Böylece bir köy ya da kasabada en çok hangi hayvanların beslenip yetiştirildiği ve sağlanan kazancın tespiti mümkün olmaktadır. Çeşitli meslek sahipleri evlerinde manda, inek ve bölgeden bölgeye değişmek üzere koyun ve keçi beslemektedir. Defterde bu hayvanlardan elde edilen hâsılat kaydedilmiştir. Bunların yanında vergi dışı olan; katır, merkep, at ve öküz gibi hayvanlar da "baş" olarak deftere yazılmıştır[76].

Temettuat sayımlarına göre düzenlenmek istenen yeni vergi sisteminin en önemli özelliği vergi yükümlülüğünün şahıs planında değerlendirilmesidir. Bu amaçla defterlerde vergi mükellefinin adı, vergiye esas olan gelir kaynağı, kaynağın yıllık geliri ve bu gelire göre tarh edilen yıllık vergi ve öşür miktarı verilmektedir. Bu esnada öşür vergisine tabi ürünler hınta, şair, bağ, bahçe, bostan ve arı kovanı olarak ayrı ayrı belirtilmiştir. Temettuat defterlerinde toplam vergi yükü ve toplam hâsılat içerisinde vergi yükünün payı, vergilerin dağılımı, şehir-köy, Müslüman -gayr-ı

---

[74] Tevfik Güran, **Osmanlı Tarım Ekonomisi**, İstanbul 1998, s.242.
[75] Ahmet Akgündüz- Said Öztürk, **a.g.e**., s. 31-33.
[76] Mübahat S. Kütükoğlu, **a.g.m**., s. 409-411.

Müslim kesimler arasında vergi dağılımı bilgilerinin yorumlanmasıyla iktisadi sonuçlara ulaşmak mümkündür.

Bu şekilde bütün yazımlar bittikten sonra buradan alınacak vergi ve toplam temettü miktarı yazılmıştır[77]. Eğer bir şahsın tek bir işten geliri varsa o yazılmış, hem ticaret hem de başka gelirleri varsa "ticareti saire temettuatı" olarak yazılmıştır. Ya da şahsın mesleğine göre temettü isimleri kaydedilmiştir.

Sonuç olarak; Temettuat defterleri Osmanlı sosyal ve iktisadi tarihinin daha iyi anlaşılması yönündeki çalışmalara imkân sağlamaktadır. Bu defterler klasik dönemde tutulmuş tahrir defterlerine göre daha modern bir tasarımla kapsamlı olarak hazırlanmıştır. 19. yüzyıl ortalarında, ait olduğu bölgeye ilişkin sosyal ve ekonomik bilgileri yansıtacak bir kapasite ve muhteva zenginliğine sahip özgün kaynaklardır.

d. Temettuat Defterleri'nin Yazılışına Ait Düzenlemeler

Tanzimat sonrasında, nüfus tahrirleri ve Temettuat tahrirleri olmak üzere iki ayrı sayım uygulanmıştır. Tapu – tahrir geleneğinin devamı olan Temettuat defterleri aynı zamanda nüfus defteri gibi de düşünülmüştür. Daha önce de bahsettiğimiz gibi 1840 tarihli Talimat-ı Seniyye ile muhassılların tahrir işlemini nasıl gerçekleştireceği karara bağlanmıştır. Tanzimat'a kadar değişik adlarla halktan alınan vergilerin kaydedildiği defterlere "Temettuat Defteri" adı verilmiştir. Bu defterler 19. yüzyıl ortalarında Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu iktisadi, sosyal ve ticari hayatı ortaya koymaktadır. Bu defterlerde, tapu – tahrir defterlerindeki bilgilerden daha fazlasını bulmak mümkündür[78].

Maliye Varidat Kalemi defterlerinden olan Temettü Defterleri, Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde bulunmaktadır. 1988'e kadar bu seriden çok az deftere Maliyeden Müdevver ve Kepeci tasnifleri arasında rastlanmaktaydı. 1988'de kataloglanarak araştırmalara sunulan Temettü defterleri serisi dokuz katalog içinde 17747 defter ihtiva etmektedir. Bu defterlerin çok büyük bir bölümü 1261 (1845) tarihinde yapılan sayımlara aittir. Çok az sayıda olmak üzere 1256 (1840) 'da yapılan ilk tahrirlere ait defterlere de rastlanmaktadır[79].

---

[77] Mustafa Serin, **a.g.m.**, s.726.
[78] Mustafa Serin, **a.g.m.**, s.721.
[79] Mübahat S. Kütükoğlu, **a.g.m.**, s. 395-396.

Bahsedilen dokuz katalogda Ankara, Aydın, Bolu, Cezayir-i Bahr-i Sefid, Edirne, Erzurum, Hüdâvendigâr, Konya, Niş, Rumeli, Selanik, Silistre, Sivas, Üsküp ve Vidin eyalet ve kazalarına ait defterler bulunmaktadır. Her kazaya ait köy ve mahallelerin defterleri Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Temettuat Defterleri kataloglarında gösterilmiştir[80]. Defterlerin, Başbakanlık Osmanlı Arşivi'ndeki kodu "ML. VRD. TMT." dır.

Temettuat defterleri tasnif edilip araştırmaya açılmadan önce, ilk kez İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi öğretim üyelerinden Prof. Dr. Tevfik Güran tarafından kullanılmıştır. Güran, bu defterlerden yararlanarak yaptığı çalışmalarla, çok sayıda araştırmaya öncülük ve kaynaklık ederek, Osmanlı tarihi araştırmacılarının dikkatini bu alana çekmiştir. Nitekim o tarihten bu yana temettuat verilerine dayanan pek çok araştırma yapılmış, makale ve tebliğler ile yüksek lisans, doktora ve doçentlik tezleri hazırlanmıştır[81].

Temettuat defterleri sancaklara göre düzenlenmiştir, alt idari birim olarak kaza ve nahiyeler alınmıştır. Önce mahalle mahalle kazalar, sonra köy ve mezralar yazılmıştır. Maliye Nezareti Varidat Kalemi defterlerinden olan Temettuat Defterleri'nin sınıflandırma ve kataloglama işlemi yapılırken, o tarihteki idari taksimat esas alınmıştır. Her eyalet de kendi içinde alfabetik olarak kazalara ayrılmıştır. Alfabetik tasniften sonra defterlere sıra numarası verilerek özetleri kataloğa işlenmiştir. Aynı yerleşim bölgelerine ait defterlerin aslı ve suretleri tek numarada toplanmış ve kendi içinde "a", "b", "c"… Harfleri ile gösterilmiştir. Defterlerin bulunduğu dokuz adet katalogun her birinin başında, katalogda adı geçen kazaların bir listesi vardır[82].

Temettü Defterleri'nde şehirlerle birden fazla mahalleden oluşan köylerde genellikle her mahalle için bir defter düzenlenmiştir. Defterler "1b"den başlatılmış; sayfanın tepesinde sırasıyla eyalet- sancak- kaza adları kaydedildikten sonra defter bir şehre- kasabaya aitse, şehir-kasabanın, ardından mahallenin adı yazılmıştır. Mahallesi olmayan küçük köylerde ise köyün adı yazılmıştır.

---

[80] Bu eyalet ve kazaların kataloglardaki dağılış tarzı için bkz. **Başbakanlık Osmanlı Arşivi Rehberi**, İstanbul 2000, s.254.
[81] Bu konuda yapılmış çalışmaların tam listesi için bkz. Said Öztürk, "Türkiye'de Temettuat Çalışmaları", **Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi**, C.1, S. 1, İstanbul 2003, s. 296–304.
[82] Mustafa Serin, **a.g.m.**, s.721.

Örneğin; *“ Aydın Eyaleti mülhakatından Menteşe Sancağı kazalarından Tavas Kazası kuralarından Avdan karyesinde mukim ahalinin emlâk ve arazi ve temettü’âtlarını mübeyyin defterdir.”* Şeklinde yazılmış, birkaç mahalleden meydana gelenlerde köy adı ile birlikte mahallenin de adı kaydedilmiştir. Müslümanlar yanında gayr-ı Müslim nüfusun da bulunduğu yerlerde Müslüman ve gayr-ı Müslimler için ayrı ayrı defterler tutulmuştur. Sadece Müslüman Mahallesi olanlarda bunun belirtilmesine ihtiyaç duyulmadığı halde gayr-ı Müslim nüfusun da bulunması halinde Müslümanlar yazılırken; *“…karyesinde mukim ehl-i İslâmın temettü’âtını mübeyyin defterdir.”* şeklinde başlık konulmuştur. Gayr-ı Müslimler yazılırken de gayr-ı Müslimlere ait defter olduğu ayrıca belirtilmiştir[83].

Temettuat defterlerinde vergi mükellefinin defterlere kaydediliş biçimine göre iki farklı metot görülür. Tahrirlerin ilk dönemini kapsayan 1256 tarihli Temettuat Defterleri’nin bir kısmında kişinin sahip olduğu mal varlıkları bazen öbek öbek yazılmakta ve gayr-ı menkuller hakkında ayrıntılara girilmektedir. Bu sayımda gayr-ı menkullerin kıymetleri altlarına yazılmıştır. 1261 sayımında ise kıymet çıkarılarak yerine “hasılat-ı senevisi” yani geliri yazılacaktır. Yine 1256 tarihli defterlerde vergi mükellefinin tarifine ayrıntılı olarak yer verilirken, 1261 sayımında mükellef konusunda ayrıntılara girilmemiştir. Defterlerin çoğu tek sütun üzerine tanzim edilmiştir.

Araştırmamıza kaynaklık eden “Atabey Temettuat Defteri” 1261 sayımına ait olduğundan, bu dönemde uygulanan metot hakkında bilgi vermek daha uygun olacaktır. 1261 sayımında defterin kapağına zaman zaman defteri yazan kâtibin ismi ve defterin yazılış tarihi verilmektedir. Defterin ait bulunduğu bölge belirtildikten sonra vergi mükellefi kişinin “hane 1, numro 1” şeklinde hane numarası, isim ve şöhreti yazılmaktadır. İsim ve şöhret yazılırken önceki dönem tahrirleri gibi ayrıntılar girilmeksizin kişiyi en net tanımlayacak ifadelere yer verilmiştir. Vergi mükellefi zaman zaman kardeşiyle birlikte de yazılabilmektedir.

---

[83] Mübahat S. Kütükoğlu, **a.g.m.**, s. 397.

Gayr-ı Müslim ise mükellef olduğu cizye dilimi, yani ednâ, evsat veya âl'a olduğu, ayrıca mükellefin cizye mükellefi oğulları varsa bunların da hangi oranda cizye ile mükellef olduğu belirtiliyordu[84].

İsmin üzerine, vergü-yi mahsusanın, aşarın ve adet-i ağnam vergisinin miktarı eğik bir şekilde yazılmaktaydı. 1256 sayımında sadece vergü-yi mahsusa (yıllık vergi) verilirken 1261 sayımında öşür ve adet-i ağnam vergisi de dâhil edilmiştir. Ayrıca ismin üzerine kişinin mesleği de "….. idüğü" ifadesiyle eklenmiştir.

İsmin altına şahsın bütün mal varlıkları öbek öbek verilmiş, sırasıyla önce gayr-ı menkuller yazılmıştır. Şahsın tarlası, bağı, bahçesi, bostanı, ekili ve nadasa bırakılmış arazisi ve bu arazilerin dönüm cinsinden miktarı ile 1260 yılı gerçek geliri ve 1261 yılı tahmini geliri alt alta yazılarak toplanmıştır. Arazinin durumu (harap, gayr-ı mezru, vb.) mutlaka belirtilmiştir. Gayr-ı menkuller bölümünde kişinin sahip olduğu dükkân, değirmen, vb. mal varlığı ile varsa kira bedelleri ve ortaklıkları da yazılmıştır.

Daha sonra hayvanlar ayrıntılarıyla tek tek ele alınmıştır. Keçi, koyun, kuzu, oğlak, buzağı, inek, öküz, deve, camus, manda gibi et ve süt veren hayvanların yanı sıra at, kısrak, bargir, eşek gibi yük ve taşımacılıkta kullanılan hayvanlar kaydedilmiştir. Bu hayvanların sayıları ve varsa yıllık gelirleri, bir hayvanın yazıldığı kısmın altına yazılmakta ve hayvanlar "re's" yani baş tabiri ile ifade edilmektedir. Ayrıca hayvanların sağman ya da yoz oluşları da belirtilmektedir. Arı kovanları da sayısı ve yıllık hâsılatı ile kaydedilmektedir.

Son olarak kişinin hizmet geliri yazılmakta ve "Mecmû'ndan bir senede temettu'atı" denildikten sonra vergi mükellefinin genel kazancı yazılmaktadır. Kişinin her hangi bir mal varlığı yoksa bu durum kaydedilmekte ve vergi alınmamaktadır. "Şunun bunun i'ânesiyle geçinmekte olduğu" yani yardıma muhtaç olduğu belirtilerek muafiyeti tespit edilmektedir.

Mükelleflerin geneli erkek nüfusu olmakla beraber zaman zaman dul kadınların kayıtlarına da rastlanmaktadır. Defterler genelde muhtar, imam, vb., gibi mahallenin yada köyün ileri gelenlerinin sayımı ile başlamaktadır. Vergiye tabi mal

---

[84] Ahmet Akgündüz- Said Öztürk, **a.g.e**., s. 46.

varlıkları olan köy ya da mahallenin tamamı kaydedildikten sonra sayımı yapılan bölgeye ait toplam temettü ve vergi miktarı verilmektedir.

Temettuat sayım sonuçları asıl ve suret olmak üzere iki deftere yazılıyordu. Bunlardan biri İstanbul'da ilgili büroya gönderiliyor, diğeri ise mahallinde kalıyordu. Asıl defter ve sureti arasında ayrıntıların kaydı hususunda bazı farklar bulunmaktadır. Asıl nüsha da ayrıntılara daha fazla değinilmiş ve uzun açıklamalar yapılmışken, suret defter de daha genel ifadeler ve bilgiler verilmiştir[85].

C. 10120 Numaralı Atabey Temettuat Defteri

Konya Eyaleti Hamid Sancağı'na bağlı olan Atabey'in Temettuat Defteri; Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde " ML. VRD. TMT." koduyla 10120 numarada kayıtlıdır. Atabey kazasının Temettuat tahriri H.1261 yılında yapılmıştır. İlgili defter toplam 230 sayfadan oluşmaktadır.

Defterin girişinde yukarıda da bahsettiğimiz usule bağlı kalınarak; *"Konya Eyaleti mülhakatından Hamid Sancağı Kazalarından Isparta Kazası'na tabi Atabey Kazası'nda mukim ahalinin emlak ve arazi temettü'âtlarını mübeyyin defterdir."* ifadesi kullanılmıştır. Atabey Temettuat Defteri'nde kaza merkezindeki mahalleler ve köylerin kayıtları bulunmaktadır. Kaza merkezinde kayıtlardaki sıraya göre; Çeşme, Altunba, Onaç, Pazar, Sökmen ve Müftü mahallelerine ait kayıtlara yer verilmiştir. Her mahallenin son hanesi yazıldıktan sonra o mahalleye ait toplam vergi ve temettuat miktarları yazılmıştır. Mahalleler, defterde "mahalle-i …" şeklinde belirtilmiştir. Kaydedilen son mahallenin ardından, köylerin tahrir işlemleri yazılmış ancak köy tahririne başlandığı defterde ayrıca bir başlık altında belirtilmemiştir. Köy tahrirlerine geçişi yerleşim biriminin " karye-i …" şeklinde ifade edilmesinden anlamaktayız. Atabey Temettuat Defteri'ndeki sıraya göre köyler; Penbeli, Kuleönü, Bozanönü, İslam, Kelikan, Göndürle, Çobanisa, Findos-ı Sağir, Findos-ı Kebir ve Bayat köyleri olarak yazılmıştır. Yine her köyün son hanesinin ardından toplam vergi ve Temettuat miktarları belirtilmiş ve defterin sonuna da kazanın tamamının yekûn vergi ve yekûn temettuatı yazılmıştır.

Araştırmamıza konu olan Atabey Temettuat Defteri, yukarıda bahsettiğimiz 1261 tarihli sayım kurallarına uygun olarak yazılmıştır. Hane numarası sağ üst

---

[85] Ahmet Akgündüz- Said Öztürk, **a.g.e.**, s. 50.

köşede belirtilmiş, onun altında hane reisi olan vergi mükellefinin ismi yazılmıştır. Hane reisleri 1256 sayımındaki gibi fiziki özellikleri ile tasvir edilmemiş, aile adı, lakabı, vb. sıfatlarla yazılmıştır. Defterde bazı hanelere numara verilmediği görülmektedir. Ancak numara verilmeyen haneler de sayıma dâhil tutulmuş ayrı hanelerdir. Bu şekilde olan haneler genellikle "… Hanesinde dâhil, karındaşı ile beraber, babası hanesinde dâhil, vb." şekillerde ifade edilmiştir. Biz genel değerlendirmemiz içinde bunları ayrı ayrı haneler olarak ele alarak değerlendirmeyi uygun gördük.

Hane reisinin üzerine yatay şekilde vergi mükellefinin mesleği, bir senelik vergisi(vergü-yi mahsusa), sahip olduğu hububat öşrü ile bunun yekûnu ve bağ, bahçe, bostan, duhan, afyon, vb. ürünlerin dönümünden ve kovan başına olmak üzere arıdan alınan öşür ile koyun keçiden alınan ağnam resmi yazılmıştır[86].

Hane reisinin adının altında ise sırasıyla hububat alanları, nadasa bırakılmış olan gayr-ı mezru tarlalar, diğer tarla ve gayr-ı menkuller ile bunların 1260 yılı geliri ve 1261 yılı tahmini geliri toplanarak her bir ürünün altına yazılmıştır. Arazi yazıldıktan sonra büyük baş hayvanlar ardından küçükbaş hayvanlar 1261 yılı hâsılat-ı senevîsi ile birlikte yazılmıştır.

Vergi mükellefinin mesleğinden elde ettiği gelir; "ticareti temettuatı, ticareti sairesi temettuatı, sanatı temettuatı, amelecilik temettuatı, pazarcılık temettuatı, tacirlik temettuatı, vb." şeklinde kaydedilmiştir. Hane sonlarında ise mal, arazi ve emlakinden elde ettiği yekûn gelir, 1260 yılı gelirlerinin yarısı ve 1261 yılı tahmini gelirlerinin tamamı toplanarak "Mecmû'ndan bir senede temettu'atı" kısmına yazılmıştır.

Defter genel olarak incelendiğinde tahriri yapan muhassıl ve diğer görevlilerin ilgili talimatnameye uygun davrandıklarını göstermektedir. Ancak tahrir esnasında yanlış gelir hesaplamalarının ve eksik yazımların olduğu da görülmüştür. Örneğin; İslam, Kelikan, Findos-ı Kebir gibi büyük yerleşim yerlerinde, yıllık vergi toplamlarının hatalı verildiği ya da yakın sayılara yuvarlandığı görülmüştür. Yine Kuleönü Köyü'nün 76. hanesi mal varlığı olmasına rağmen meslek belirtmeden

---

[86] Vergi türleri ile ilgili bilgi için bkz. Mehmet Ali Ünal, **a.g.e**, s. 136–142.

yazılmış, bazı hanelerin de yazımında mükelleflerin sahip olduğu arazi, hayvan veya emlak yazılırken dönüm, adet ve geliri belirtilmemiştir.

Bazı hanelerde de meslek temettuatı kaydedilmemiş, kaydedilenler de toplam temettuata eklenmeyerek eksik hesaplama yapılabilmiştir. Sağman keçi yazılarak koyun hâsılatının kaydedilmiş ya da sağman inek hâsılatı bütün kazada "1 başa 20 kuruş" iken Çeşme Mahallesi'ndeki hanelerde "1 başa 25 kuruş" olarak kaydedilmiştir. Genel toplamlarda da dönüm hesapları ve öşür hesaplarında hatalar yapıldığı görülmektedir. Bu hatalar çok yaygın olmamakla birlikte değerlendirmemizde düzeltilerek ele alınmıştır.

İKİNCİ BÖLÜM

19. YÜZYIL ORTALARINDA ATABEY'İN İDARİ VE SOSYAL YAPISI

I. İDARİ YAPI

A. Atabey Kazası'nın İdari Statüsü

Atabey'in idari yapısına geçmeden önce Tanzimat öncesi genel idari yapı, Tanzimat sonrası vilayet nizamnamelerine göre yeni uygulamalar ve kaza idaresi hakkında bilgi vermek uygun olacaktır. Klasik Osmanlı taşra yönetiminin ana birimi sancaktı. Sancaklar fiziki sınır yönünden bugünkü Türkiye'nin vilayetleri büyüklüğündeydiler. Rumeli'nin fethini müteakip sancaklar üzerinde denetleyici ve yönlendirici bir vali olarak Lala Şahin Paşa Rumeli Beylerbeyi tayin edilmişti. Böylece zamanla sancakların üstünde eyaletler ortaya çıktı. Tipik Osmanlı eyaletlerinin sınırları genişti, daha çok askeri bir koordinasyon ünitesi olarak düşünülmüşlerdi. Mali, adli, idari örgütlenme sancak düzeyindeydi; örneğin eyalet merkezindeki kadının, sancak kadılarını veya eyalet merkezindeki defterdarın, sancak defterdarlarının amiri olduğu söylenemez. Böyle bir dikey ve yatay hiyerarşi yoktu.

Tanzimat reformları ile eyaletlerin adı değişti, vilayet oldu. Değişiklik bu kadar değildi. Sınırlar daralmıştı ve vilayet örgütü ortaya çıkmıştı. Sancaklar Liva adını alarak vilayetin alt birimi halinde örgütlendirildi. Kısacası valinin yönetimindeki vilayet; Tanzimat ile birlikte adli, idari ve mali yönden örgütleniyor ve alt birim olan liva yönetiminin üstü oluyordu. Livalara da kazalar bağlıydı. Nizamname; vilayeti sancaklara, sancakları kazalara, kazaları da karyelere(köy) ayırıyordu. Nahiye statüsü nizamnamede açıklıkla belirtilmemiş ve iyi tarif edilmemiş, yalnızca idari bir birim olarak zikredilmiştir[87].

Kaza idaresi de 1842 yılı itibariyle uygulanmaya başlanmış, kazalara birer müdür atanmıştır. Kaza müdürlerinin görevleri, kazalarına bağlı köylerden aşar ve benzeri vergilerin zamanında toplanmasını sağlamaktı. Bunun yanı sıra halkın güvenlik içinde geçimlerini sağlamalarına yardımcı olup, Tanzimat'ın öngördüğü yeniliklerin uygulanmasını kolaylaştırmak da görevleri arasındaydı. Müdürler,

---

[87] İlber Ortaylı, **a.g.e.**, s.61.

kazalarda oluşturacakları meclisler vasıtasıyla köyleri denetleyecek ve vergi düzenini sağlayacaklardı.

Oldukça titiz bir uygulama başlatılıp, merkezin hata kabul etmemesine rağmen kazalarda meydana gelen yolsuzluklar bu kuruma duyulan güveni kısa zamanda sarstı. Bu konuda Hamid Sancağı'nda yaşanan gelişmeler çarpıcıdır. 22 Şubat 1846'da Konya Valisi'ne gönderilen sadrazamlık yazısında, Gölhisar Kazası müdürü Danabaşoğlu Ahmed Ağa'nın kaza masrafları adı altında 42500, Afşar Kazası müdürünün 8000, Keçiborlu Kazası müdürünün ise 3500 kuruş parayı kendileri için topladıkları anlaşıldığı ve olayı ortaya çıkaran Gölhisar kazası müftüsünün sürüldüğü anlatılmaktadır[88].

Osmanlı taşra yönetimi içinde Hamid Sancağı veya Hamidili olarak adlandırılan Anadolu eyaletine bağlı olan bölgeye ait[89] ; XVI. yüzyılın ikinci yarısında yazılmış olan belgeler Hamid Sancağı'nın 16 kazaya bölünmüş olduğunu belirtmektedir. Sancak coğrafi bakımdan aynı sınırlar içinde kalmakla birlikte bu sınırlar içinde yeni düzenlemelere gidilmiştir. XV. yüzyılın ikinci yarısından XVI. yüzyılın son yarısına kadar geçen sürede Hamid Sancağı'nın sınırları değişmemiş ancak yönetim birimleri bir takım değişikliklere uğramıştır.

Osmanlı yönetim düzeni ile ilgili kavramların açık kesin olmayışı, daha doğrusu terimlerin sık sık birbirinin yerine kullanılması yüzünden bu değişmeleri tam olarak ortaya koymanın güçlüğü açıkça görülmektedir. Bununla birlikte sancağın yönetim birimlerindeki değişmeler kaba çizgilerle bellidir[90].

Araştırmamıza konu olan Atabey kazası; XV. yüzyılın son yarısında 1478 tarihli ve 30 numaralı Tapu Tahrir Defteri'nde[91], Eğirdir'e bağlı bir nahiye olarak görülmektedir. Atabey nahiyesi 1522 yılına gelindiğinde hala Eğirdir'e bağlıdır.1579 yılı kayıtları esas alındığında ise bölge Hamid Sancağı kazaları içinde tespit

---

[88] Musa Çadırcı, **a.g.e.**, s. 245.
[89] 19. yüzyıl başlarında bugün bir vilayet merkezi olan büyük şehirlerimizden Ankara, Bursa, Balıkesir, Karesi, Aydın, Manisa (Saruhan), Muğla (Menteşe), Antalya (Teke), Isparta (Hamid), Afyonkarahisar (Karahisar-ı Sahip, Kastamonu, Çankırı, Bolu, Eskişehir (Sultanönü), Biga, Kocaeli ile İzmir (Sığla) Anadolu Eyaleti sınırları içinde yer alan sancaklardı. Kütahya bu eyaletin merkeziydi. Ancak bu sancaklardan bazılarının zaman içinde başka eyaletlere katıldığı olmuştur. (Musa Çadırcı, **a.g.e.**, s. 14)
[90] Zeki Arıkan, **a.g.e**. s. 41.
[91] Tapu Tahrir Defterleri arşiv kayıtlarında "TT" kodu ile yer almaktadır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Zeki Arıkan,**a.g.e.**, s. 38.

edilmiştir[92]. Ayrıca Kâtip Çelebi'de eserinde, Atabey'i Eğirdir'e bağlı bir nahiye olarak tasvir etmiştir.

XIX. yüzyılın başlarında, Hamid Sancağı, 14 kazadan müteşekkil bir idari birim idi. Bu kazalar; Isparta, Eğirdir, Atabey, Uluborlu, Karaağaç (Yalvaç Karaağacı da denilmektedir.) , Yalvaç, Hoyran, Afşar, Barla, Keçiborlu, Pavlu maa Cebel, Ağlasun, İncir, Gönen'dir[93]. XIX. Yüzyılın başlarında Hamid Sancağı'nın en büyük kazasının Yalvaç olduğu anlaşılmaktadır. İktisadi gelişmişlik ve nüfus bakımından kazaları büyükten küçüğe doğru şöyle sıralayabiliriz: Yalvaç, Karaağaç, Uluborlu, Eğirdir, Isparta, Afşar, Ağlasun, Atabey, Pavlu ve Cebel[94], Keçiborlu, Barla, İncir, Hoyran, Gönen[95]… Görüldüğü üzere XIX. yüzyılda Atabey, Hamid Sancağı kazalarından biri olarak kayıtlara geçmiştir.

Abdulaziz döneminde 1868 yılında yeni mülki idare sistemi uygulanıncaya kadar Atabey Anadolu Vilayeti'ne (Kütahya) bağlı bir kaza merkezi olarak kalmıştır. 1868'de vilayet sistemi uygulanmaya başlayınca Isparta, Konya Merkez Mutasarrıflığına bağlı bir sancak haline çevrilmiştir. Yani "Isparta Livası" adıyla Konya Vilayetine bağlı bir sancak merkezi haline gelmiştir[96]. Yalvaç ve Karaağaç Konya'ya; Burdur, Tefenni, Garbi Karaağaç kazaları eskiden olduğu gibi Isparta'ya bağlanmışlardır.

Gölhisar, Keçiborlu, Ağlasun, Barla, Pavlu, Atabey, Afşar, Kemer ve İrle(Yavice) kazaları Bucak haline getirilmişlerdir. Yine bu tarihte Kemer ve Ağlasun birinci sınıf kaza olan Burdur'a; Gölhisar Tefenni'ye; İrle, garbi Karaağaç'a; Keçiborlu ve Gönen Uluborlu'ya; Atabey, Pavlu ve Barla ise yeniden Eğirdir'e bağlanmıştır. Böylece Isparta 5 kaza ve 9 bucaklı Hamid Sancağı'nın merkezi olmuştur. 1292 tarihli Konya Vilayet Salnamesi'nde Atabey'den , "Atabey Nahiyesi Eğirdir Kazası dâhilinde" diye bahsedilmektedir[97].

---

[92] Enver Süldür, **a.g.e**. s. 28

[93] Nuri Köstüklü, **1820–1836 yıllarında Hamid Sancağı ve Türkiye (182 numaralı Isparta Şer'iye Sicili'ne Göre),** Konya 1993, s. 13.

[94] Pavlu ve Cebel ya da Pavlu maa Cebel olarak ifade edilen kaza, günümüzde Isparta'ya bağlı Sütçüler ilçesidir.

[95] Nuri Köstüklü, **a.g.e.** s. 18.

[96] **1985 Isparta İl Yıllığı**, s.83

[97] **Konya Vilayet Salnamesi**, H. 1292, s. 95.

B. Mahalle İdaresi ve Atabey Mahalleleri

Geleneksel Osmanlı şehirlerindeki mahalle henüz sınıf ve statü farklarının biçimlendirmediği bir fiziki mekândır. XIX. yüzyılın ilk yarısına kadar üst yöneticilere karşı mahallenin sorumlu yöneticisi imam, haham veya papazdı. İmamların; doğum, ölüm, evlenme olaylarını kaydetmek görevleriydi. Müslüman, Hıristiyan ve Musevi olsun Osmanlı insanı hayatını belgelemek konusunda batı toplumu kadar dikkatli değildi[98].

İmam, mahalle sekenesi denen topluluğun başıydı. Her şey onun bilgisi ve iznine bağlıydı. Bir kimsenin mahalleye yerleşebilmesi için mahalle sakinlerinden birinin ve imamın kefaleti şarttı. İmam böylece zincirleme olarak birbirine kefil olan mahalle halkının hepsinin kefilidir. İmamın en önemli görevi salınan verginin paylaştırılması ve toplanması işini yürütmekti. Mahalle imamlarının nüfuzu bu göreve bağlıydı. Görevlerini her zaman hakkaniyetle yerine getirdiklerini söylemek de zordur.

İmam, kadı hiyerarşisinin yıkılması Tanzimat'tan önce II. Mahmud dönemi reformlarıyla başlar. Kadının idari fonksiyonu azalıp elinden güvenlik ve beledi hizmet alınınca mahalle imamları da yönetici olmaktan çıkmıştı. Nüfusun artması, işsizlik ve serseriliğin önü alınması için şehre giriş ve çıkış kontrol altına alındı. İmamların, gelen gidenlerin mürur tezkirelerini kontrol de ihmal ve yolsuzlukları görülmüştü. Bu nedenle imamların müsamaha edip göz yummaması için mahalleye evvel ve sani olmak üzere iki de muhtar tayin edildi[99].

Muhtarlıklar yaygınlaşınca; vergilerin salınması ve toplanması, mahallenin güvenlik işleri ve beledi hizmetleri muhtarlara bırakıldı. Anlaşıldığına göre bu uygulama eski yönetim biçiminden daha fazla hoşnutluk uyandırmıştı[100].

Bu bilgiler ışığında Atabey'i değerlendirecek olursak; Selçuklular tarafından bayındır bir ilim merkezi haline getirilen kazanın, Osmanlılar döneminde de büyük ilgi görmeye devam ettiğini, böylece gelişerek üstün ve seçkin bir düzeye yükseldiğini özellikle artan nüfus ve mahalle sayısından anlamaktayız. Nitekim Selçuklular zamanında var olan, Cami, Alaca, Sökmen, Çeşme, Zeyneddin, Yunus

---

[98] İlber Ortaylı, **a.g.e.**, s. 107.
[99] Musa Çadırcı, **a.g.e.**, s. 38-39.
[100] İlber Ortaylı, **a.g.e.**, s. 109.

Halife, Sohrap, Sinan, Pazar, Onaç, Çomakçı, Akkoca ve Zimmiyan adlarındaki 13 mahalleye, Osmanlılar döneminde; Haraplar, Koyaklar, Gezirler, Ebcem, Çakıcı, Emeti, Paşa ve Altunba adlarında 8 mahalle daha eklenmiş ve böylece Atabey'in mahalle sayısı 21'e ulaşmıştır[101].

XIX. yüzyılda ise 1844–1845 tarihli Atabey Temettuat Defteri kayıtlarında; kazada 6 mahalle kaydedilmiştir. Bunlar; Çeşme, Altunba, Pazar, Onaç, Sökmen ve Müftü mahalleleridir. Bu mahallelerin en büyüğü Pazar, en küçüğü ise Çeşme'dir[102].

Mahalle isimlerinin menşeine bakacak olursak; Sökmen adının, Hasankeyf beyi ve Artuklu Beyliği kurucusunun isminden, Onaç adının; XV. ve XVI. yüzyıllara ait vakıf defterinin ilgili kısmından anlaşıldığı üzere Otaç kelimesinden geldiği anlaşılmaktadır. Otaç, şifalı bitkilerin kök, gövde, yaprak, çiçek ve meyve gibi bölümlerini toplayan, onları gerekli şekilde hazırlayıp hastalıkların tedavisinde kullanılan kimseye denirdi[103]. Onaç kelimesinin aslını Anaç'tan türediği de düşünülmektedir[104]. Altunba ise muhtemelen aslı değişmiş bir sözcük olup, halk arasında Aplupa diye anılır. II. Gıyaseddin Keyhusrev'in atabeyi Ertokuş ölünce yerine Şemsettin Altun Aba veya Altın Apa aynı göreve atanmıştır[105]. İsmin kaynağı bu şahıs olabileceği gibi Altınoba sözünün karşılığı da olabilir[106]. Diğer yer adları ise mahallenin belirleyici özelliklerini ifade edecek şekilde isimlendirilmiştir.

Temettuat kayıtlarına imam ve muhtar olarak yazılanların mahallenin idari işleriyle sorumlu oldukları açıktır. Nitekim bu kişiler Atabey Temettuat Defteri'nde her mahallenin ilk kaydedilen haneleri olarak karşımıza çıkmaktadır ki bu meslek gruplarının ayrıcalıklı ve üst düzey olduğunu buradan da anlayabiliriz. Ayrıca vergi

---

101 Mahmut Kıyıcı, **a.g.e**. s.46.
102 BOA. ML. VRD. TMT. **Ağros Temettuat Defteri**, nr.10120, H.1261.
103 Mahmut Kıyıcı, **a.g.e**. s.33.
104 Ayrıntılı bilgi için bkz. Fehmi Aksu, **Isparta İli yer adları**, Isparta 1985.
105 Mahmut Kıyıcı, **a.g.e**., s.33. Ayrıca; Çalıştığımız Temettuat defterinde yer almayan, geçmiş dönemdeki diğer Agros mahallelerinin isimleri ile ilgili bilgilere de Mahmut Kıyıcı'dan ulaşabilmekteyiz. Haraplar; İslam köyü yolu üzerinde yer almakta olup, Bizans Dönemi'ne ait olduğundan bu ismi almıştır. Koyaklar; çukur veya vadi anlamına gelmektedir. Ebcem ise; eb= baba, ata; cem= hükümdar veya şah anlamına gelir. Emeti Mahallesi'ne de bu isim Kütahya'nın aynı adlı ilçesinden göç edenler tarafından verilmiş olmalıdır. Zımmiyan Mahallesi ise Hıristiyanların yaşadığı bölge olup, sonradan İslam Köyü olarak değişmiştir.
106 Ayrıntılı bilgi için bkz. Fehmi Aksu, **a.g.e.,**, Isparta 1985.

vermedikleri de " Mahalle-i mezkûrun muhtarı olduğundan virgüsü olmadığı" ya da " Mahalle imamı olduğundan virgüden muaf olduğu" şeklinde açıklanmıştır[107].

C. Köy İdaresi ve Atabey Köyleri

XIX. yüzyılda; imparatorluğun birçok bölgesinde köy üretimi az çok artmaya başlamış, demiryolu ve buhar teknolojisi sayesinde ülkenin ücra köşeleri dışında birçok köy ve kasaba yavaş yavaş pazar ilişkilerine açılmaya başlamıştı. Köylü ürettiği ve tükettiği ile tüccar için çalışmaya başladı. XIX. yüzyıl köylüsünün müreffeh ve rahat bir hayat sürdüğü söylenemez; ama geçmiş yüzyıllara oranla yaşadığı çevre değişmekteydi ve değişecekti. Gerçi köy, imparatorluğun en az değişen birimiydi. Köylüler de yeni düzenin etkilerinin en az görüldüğü topluluklardı[108].

1864 ve 1871 Vilayet Nizamnameleri köy idaresine yeni bir statü vermekteydi. Yeni statü her köyde, her sınıf halk için seçimle gelen iki muhtarın bulunmasını öngörüyordu. Seçimden sonra muhtarlar kazaya bildirilerek, kaymakamın emriyle tayin olunacaklardı. Nizamname bundan başka yeni bir organ olarak " İhtiyar meclisleri'ni" kurduyordu. İhtiyar Meclisleri ise kendi cemaatlerinin hissesine düşen vergiyi belirleyip, paylaştırmak ve toplanmasını gözetmekle yükümlüydüler. Meclisler, cemaat üyeleri arasındaki davaları sulhen çözmeye yetkiliydiler. Yine korucu, bekçi gibi köy görevlilerini de onlar seçerek okul inşası vb. gibi konulardaki kararları onlar alacak, ticaret ve tarıma ait sorunları onlar çözeceklerdi[109].

Meclis muhtarı denetleyecekti. Yolsuzluk ve uygunsuzluğu görülürse muhtarı kaza kaymakamına şikâyet ve azlini isteme hakkı vardı. Görüldüğü gibi; Osmanlı yönetimi köyleri cemaat esasına ayırarak örgütlendirmişti. Aynı köyde yaşayan ayrı dinden iki cemaatin bile köy yönetimleri ayrı oluyordu. Bundan başka en alt birime bile seçme ve seçilme şartı olarak; belirli bir servete sahip olma şartının aranması Osmanlı yönetiminin yerel kurullardaki yetkili temsilcilerin tayininde şaşmadan

---

[107] BOA. ML. VRD. TMT. **Atabey Temettuat Defteri**, nr.10120, H.1261.
[108] İlber Ortaylı, **a.g.e.**, s. 111.
[109] İlber Ortaylı, **a.g.e.**, s. 112.

uyguladığı bir prensipti. Bu iki kural sayesinde devlet en alt yerleşme birimlerinde bile kontrolü elde tutmayı amaçlıyordu[110].

Bu bilgiler doğrultusunda Atabey köy idaresi ve yapısına bakacak olursak; Osmanlı hâkimiyetine geçiş döneminde, Anadolu Vilayeti'ne bağlı bulunan Atabey kazasının köyleri şunlardır; Penbeli, Findos-ı Kebir, Findos-ı Sağir, Çobanisa, Göndürle, Keliğan, Bayat, Kuleönü, Bozanönü ve Arap'tır.

Araştırmamıza kaynaklık eden Atabey Temettuat Defteri'nde ise, yukarıda adı geçen köylere ilaveten İslam Köyü yer almakta[111], Arap köyü ise ilerleyen zamanlarda terk edilmiş olduğundan Temettuat kayıtlarında bulunmamaktadır[112]. Kazanın en büyük köyü İslam Köyü iken, en küçük köy Penbeli'dir.

Köy isimlerine baktığımızda; Penbeli'de temettuat kayıtlarına göre pamuk yetişmemektedir. Ancak köyün pamuk anlamına gelen "penbe" ismini alması geçmiş dönemlerde pamuk üretimi yapıldığının göstergesidir. Kayıtlarda, Kelikan olarak geçen köy ise, Böcüzade'de "Kalagan" olarak geçmektedir. Diğer taraftan kelime "dere ve çay" anlamına gelmektedir[113]. İslam Köyü, ilk dönemlerde Hıristiyanların yaşadığı Zimmiyan Mahallesi iken, XVI. yüzyılda Sadrazam Rüstem Paşa zamanında, mahallenin Hıristiyan halkı Isparta'ya göç ettiğinden yerlerine yerleştirilen Müslüman halktan dolayı İslam ismini almıştır[114].

Findos-ı Kebir ve Findos-ı Sağir olarak adlandırılan Büyük Findos ve Küçük Findos ise; adını Yunanca "Pindus" kelimesinden almıştır[115]. Bu köylerin oldukça büyük olduğu ancak Moğol İstilası sırasında tahrip edildiği bilinmektedir. Bayat Köyü adını Oğuzların aynı adlı boyundan almıştır. Bayat boyu, Boz-okların dört kolundan biridir. Diğerleri; Afşar, Beğ-Dili ve Döğer'dir[116]. Kuleönü Köyü, bir rivayete göre, burada bulunan bir kaleden dolayı "Kaleönü" kelimesinden, başka bir rivayete göre de, gölcüğün taşması ve bazı yıllar yeraltı sularının yüzeye çıkması nedeniyle buraların bataklık ve göl haline gelmesinde "Gölönü" denildiği ve bundan

---

[110] İlber Ortaylı, **a.g.e**., s. 111-113.
[111] BOA. ML. VRD. TMT. **Ağros Temettuat Defteri**, nr.10120, H.1261.
[112] Mahmut Kıyıcı, **a.g.e**., s.46.
[113] Fehmi Aksu, **a.g.e**. s. 35
[114] Mahmut Kıyıcı, **a.g.e**., s.47.
[115] Böcüzade Süleyman Sami, **a.g.e**.,s. 41.
[116] Faruk Sümer, **Oğuzlar**, İstanbul 1999, s. 185.

Kuleönü sözünün türediği sanılmaktadır[117]. Bozanönü adı da burada bulunan ve Boz-in adı verilen bir mağaraya izafetle verilmiştir. Diğer taraftan Göndürle ve Çobanisa köylerinin isimleri ile ilgili herhangi bir kayda rastlayamadık.

Atabey Temettuat Defteri'nde, köyler "karye" olarak yazılmıştır. Tıpkı mahallelerde olduğu ilk yazılan haneler muhtar ya da imamlardır. Ancak yukarıda bahsedilen "ihtiyar meclisi" ile ilgili herhangi bir kayda rastlanmamıştır.

II. SOSYAL YAPI

A. Osmanlı Devleti'nde Nüfus Sayımları

Nüfusun miktar ve vasfı sosyal yapının esasıdır. Teşekkül dönemi durgunluk dönemi olduğu için XVI. yüzyıla kadar Osmanlı nüfusunun durgun olduğu görülür. Osmanlı Devleti'nde, ilk dönemlerden itibaren çeşitli sayımlar ve yazımlar yapılmıştır. Toprak yazımı ve vergi mükelleflerinin tespiti için hazırlanan Tapu-Tahrir defterleri bunlardan en önemlisidir. Tapu defterleri XV-XVI. yüzyıllarda fazla miktardadır. Ancak tahrir defterlerinde kişi yerine vergi yükümlüsü hane yani geniş aile birimi esas alınmıştır. Bazen de vergi yükümlüsü olarak evlenmemiş erkekler ve dul kadınlar da sayım içine alınmıştır.

Tarih araştırmacıları modern demografi biliminin metotlarını kullanarak söz konusu sayımlardaki bilgilerden faydalanıp gerçek nüfusu hesaplama girişimleri yapmışlardır[118]. Nüfus bilgilerine ait bir başka önemli belge cizye defterleridir. Belli yaşa gelmiş gayr-ı Müslim erkeklerden alınan verginin belirlenmesi için tutulan cizye defterlerinde kadınlar, çocuklar, vergiden muaf tutulanlar yazılmamıştır. Bundan başka avarız defterleri daha çok XVII. yüzyıl, Temettuat defterleri ise XIX. yüzyılın ilk yarısı hakkında bilgi verir[119].

XIX. yüzyılda Osmanlı Devleti'nde yapılan ilk önemli nüfus sayımı II. Mahmut dönemindedir. II. Mahmut, 1831 yılında yapılan nüfus sayımı ile yeni kuracağı ordu için gerekli vergi kaynakları ve askerlik yapabilecek yaştaki halkın sayısını tespit etmek istemiştir. Bu amaçla nüfus işleriyle uğraşmak üzere Ceride

---

[117] Böcüzade Süleyman Sami, **a.g.e.**,s. 43. Böcüzade, Arap köyü ile ilgili net bilgiler olmadığını ve bir rivayete göre köy halkının Arap göçmenler olduğunu yazmış ancak bu konuyla ilgili kanıt olmadığını söylemiştir.

[118] Nejat Göyünç, " Hane Deyimi Hakkında", **Tarih Dergisi**, Sayı, 32, Mart 1979, s.331.

[119] Ahmet Tabakoğlu, " Klasik Dönemde Osmanlı Ekonomisi", **Türkler**, C.10, Ankara 2002, s. 664.

Nezareti kurulmuştur. Eyalet ve sancak merkezlerinde ise buna paralel olarak nüfus işlerine bakmak üzeri Defter Nazırlığı oluşturulmaya başlandı[120]. 1831'de yapılan ve sadece erkek nüfusu kapsayan bu sayıma göre sadece Anadolu'da 7-7,5 milyon kişinin yaşadığı tahmin edilmektedir[121].

Bundan sonra XIX. yüzyılda nüfusla ilgili çeşitli çalışmalar yapılmıştır. Ancak kaynakların nüfusla ilgili nitelik ve nicelik hususunda kısıtlı bilgiler içermesi kesin sonuçlara ulaşılmasını mümkün kılmamaktadır. 1845 tarihli Temettuat defterinde ise hane reislerinin ismi ve toplam hane sayısı yer almaktadır. Bir diğer kaynak nüfus yoklama defterlerinde erkek nüfusa ait bilgiler verilmektedir. XIX. yüzyılın sonlarına doğru yayınlanan salnameler de verilen nüfus bilgilerinde de nitelik ve nicelik olarak farklılık vardır. Temettuat tahrirlerinin büyük bir bölümünün yapıldığı yıl olan 1844'te, Abdulmecid döneminde (1839–1861) yapılan bir sayımda ülkenin tamamının nüfusunun 36,5 milyon civarında olduğu ve bunun 10,5–12 milyonunun Anadolu'da yaşadığı anlaşılmıştır[122].

B. Atabey Kazası'nın Nüfusu

Atabey'in XV. ve XVI. yüzyıllardaki nüfus durumlarına ait bilgiye vakıf defterlerinde rastlanmaktadır. Nitekim bu defterde Ertokuş tarafından 1270 tarihinde kurulmuş olan vakıftan söz ederken, vakfın koşullara uygun olarak Armağan Şah'ın çocukları tarafından yönetilmekte olduğunu; 21 mahalleden oluşan kazada 722 si Müslüman ve 39 u Hıristiyan olmak üzere toplam 761 vergi yükümlüsünün bulunduğunu ayrıca Armağan Şah sülalesine ait 25 hanenin varlığı kaydedilmektedir[123].

Bu bilgilere göre; XVI. yüzyılda Atabey'de Müslüman ve Hıristiyan 761 vergi yükümlüsü, ayrıca 25 hane Armağan Şah sülalesi dolayısıyla 786 aile yani hane bulunmaktadır. Sözü edilen dönemin ataerkil ailesinin 4 kişi olduğunu kabul edersek, Atabey'in nüfusu en az 3144'tür. Bu rakama vergi yükümlüsü olmayan haneler dâhil edilmemiştir. Bu durumda nüfusun ortalama 4000 olması olağandır. Tahmin edilen rakamın ne kadar büyük bir miktar olduğu 1835 yılında Isparta merkez kazasının

---

[120] Musa Çadırcı, **a.g.e.**, s. 44.
[121] Ahmet Tabakoğlu, **a.g.m.**, s. 664.
[122] Ahmet Tabakoğlu, **Türk İktisat Tarihi**, İstanbul 1994, s. 135–137.
[123] Mahmut Kıyıcı, **a.g.e.**, s. 48.

nüfusunun 6482 olmasıyla anlaşılabilir. Bu yüzyılda Hıristiyan nüfus 36 haneye inmiş, bunların çoğu “Karaca, Köse, Ballı, Arslan” gibi Türkçe sözcükleri kendilerine ad olarak almışlardır[124].

1831 yılı sayımında Atabey, Hamid Sancağı kazalarından biri olarak Agros adı ile kayıtlara alınmıştır. Sadece erkek nüfusu kapsayan bu sayıma göre Atabey merkezde 901 kişi ve köylerde 1375 kişi olmak üzere tüm kazanın toplam nüfusu 2276 olarak hesaplanmıştır[125]. Görüldüğü üzere önceki yüzyıllara nazaran kaza nüfusu düşmüştür. Bu durumda özellikle medresedeki eğitim seviyesinin düşmesi ve iç isyanlar etkilidir.

Atabey Temettuat Defteri’nden edindiğimiz bilgiye göre, Atabey merkezinde 6 mahalle ve Atabey’e bağlı 10 köy bulunmaktadır. Aşağıdaki tablodan da anlaşılacağı üzere, mahalle ve köylerdeki kayıtlı hane sayısı ve gerçek hane sayılarını tespit ederek nüfusu belirlemeye çalıştık. Buna göre; her hanenin 4 bireyden oluştuğunu kabul ederek, kayıtlı hane sayısını 4 ile çarptık. Gerçek hane sayısı ise, “hane-i mezbur dâhilinde olup” hane numarası verilmemiş olduğu için bu haneleri karı- kocadan oluşmuş çekirdek aile varsayarak 2 birey kabul edip, gerçek hane sayısı ile kayıtlı hane sayısı arasındaki farkı 2 ile çarptık. Kayıtlı hane sayısının 4 ile çarpımı ve gerçek hane sayısı ile kayıtlı hane sayısı arasındaki farkın 2 ile çarpımı sonucunda elde ettiğimiz verileri toplayarak Atabey kazasının tahmini nüfus oranını elde ettik[126].

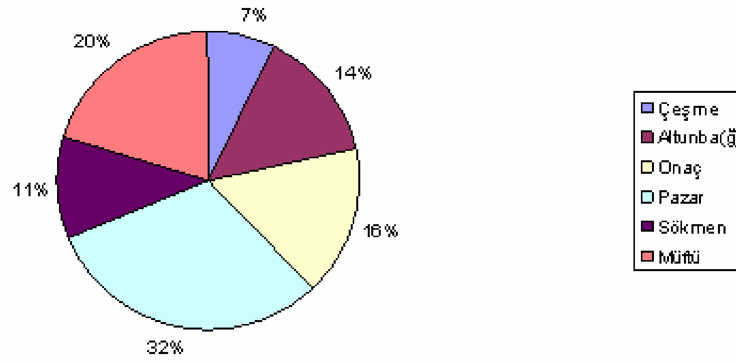
[124] **Isparta Halkevi Ün Dergisi**, S.4, s. 68.
[125] Enver Ziya Karal, **Osmanlı İmparatorluğu’nda İlk Nüfus Sayımı**, Ankara 1943,s. 124.
[126] Vergi mükellefi olarak hane reisinin ismi yazıldığından ortalama bir hane nüfusu üzerinden toplam nüfusu yaklaşık olarak bulmak imkanı vardır. Nüfus hesaplamaları için bkz. Nejat Göyünç, “Hane Deyimi Hakkında”, **Tarih Dergisi**, S. 32, İstanbul 1979, s. 331-348.

Tablo 1: Temettuat Defteri'ne Göre 1844-1845'te Atabey'in Tahmini Nüfusu

Mahalleler	Hane Sayısı	Gerçek Hane Sayısı	Tahmini Nüfus
Çeşme	29	29	116
Altunba(ğ)	56	58	228
Onaç	63	64	254
Pazar	121	123	488
Sökmen	44	45	178
Müftü	80	81	322
Toplam	**393**	**400**	**1586**
Köyler			
Penbeli	5	5	20
Kuleönü	97	100	394
Bozanönü	32	32	128
İslam	197	201	796
Kelikan	24	25	98
Göndürle	44	45	178
Çoban İsa	17	17	68
Findos-ı Sağir	13	13	52
Findos-ı Kebir	109	110	438
Bayat	11	11	44
Toplam	**549**	**559**	**2216**
Genel Toplam	**942**	**959**	**3802**

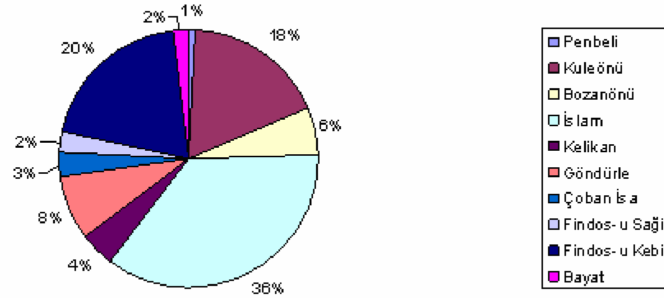
Tablo 1'den de anlaşılacağı üzere Atabey merkezindeki 6 mahallede toplam kayıtlı hane sayısı 393, gerçek hane sayısı 400'dür. Yukarıda belirtilen hesaplamaya göre işlem yapıldığında Atabey merkezinin tahmini nüfusu 1586 kişi olarak tespit edilmiştir. Mahallelerin nicelik olarak en büyüğü 488 kişilik nüfusuyla Pazar Mahallesi'dir. Nüfusu en az olan mahalle ise 166 kişi ile Çeşme'dir. Atabey mahallelerinin nüfus oranlarının toplam nüfusa oranı % 41'dir. Grafik 1'de de görüldüğü üzere nüfusun mahalleler arasındaki dağılımı aşağıdaki gibidir.

Grafik 1:

Atabey ‘e bağlı 10 köyde ise toplam nüfusun % 59’u bulunmaktadır. Kayıtlı hane sayısı 549, gerçek hane sayısı 559’dur. Bahsedilen hesaplamaya göre Atabey köylerinin toplam nüfusu 2216 olarak hesaplanmıştır. Bu nüfusun, %36’ sı İslam Köyü’nde, % 18’i Kuleönü’nde, % 20’si Findos-ı Kebir’de, %8’i Göndürle’de, % 6’sı Bozanönü’nde, % 4’ü Kelikan’da, %3’ü Çobanisa’da, %2’si Findos-ı Sağir ve Bayat’ta ve % 1’i Penbeli Köyü’ndedir. İslam Köyü 796 kişilik nüfusuyla en kalabalık köy iken, Penbeli 20 kişi ile nüfusu en az olan köydür. Grafik 2’de oranlar ayrıntılı olarak verilmiştir.

Grafik 2:

Bu bilgiler ışığında Atabey Kazası'nın toplam nüfusu 3802 kişi olarak hesaplanmıştır. Bu sayı kaza genelindeki kayıtlı 942 hanenin 4 ile çarpımı ve gerçek hane sayısı ile kayıtlı hane sayısı arasındaki farkın 2 ile çarpımı toplanarak elde edilmiştir.

Tüm bunlar göz önüne alındığında elbette kesin bir sayı vermek mümkün değildir. Çünkü tarım ekonomisine dayalı toplumlarda iş gücüne duyulan ihtiyaç, ailenin kendi fertleri ile karşılanır. Bu yüzden tarım toplumu örneği olan Atabey'de ailelerin kalabalık olması olağandır. Bu koşullarda XIX. yüzyıl ortalarında Atabey nüfusunun yaklaşık 4000–4500 arasında olduğunu söyleyebiliriz. Ayrıca Atabey Kazası, Vilayet Nizamnameleri ile Eğirdir'e bağlandığı için vilayet salnamelerinde kayıtlarına ulaşmak oldukça zordur. İncelediğimiz 1285 ve 1294 yılları arasındaki hiçbir salname de kayda rastlanmamıştır. Elimizdeki veriler ışığında bundan daha kesin bir bilgi vermemiz mümkün görünmemektedir.

III. MESLEKLER

Fert ya da ailenin, tüm ihtiyaçlarını kendi faaliyetleri sonucu elde ettiği mallarla karşılaması mümkün değildir. Tarih boyunca her fert kabiliyetleri ile yaşadığı sosyal ve iktisadi çevrenin şartları ölçüsünde bir mail üretme ve ürettiği malın kendi ihtiyacından fazla olan kısmını başka mallarla değiştirme yoluna gitmiştir. Bu şekilde toplumdaki fertler arasında iş bölümü ortaya çıkmış ve bu iş bölümüne göre belirli bir malın üretimini sağlayanlar, zamanla uzmanlaşmışlar, meslek dallarını meydana getirmişlerdir[127].

Teknik ihtisaslaşmanın olmadığı dönemlerde, eğitim görerek ihtisaslaşmaya gerek görülmüyordu. Mesleklerde giriş ve çıkışlar da mecburi ve uyulması zorunlu esaslara bağlıydı. Tanzimat öncesi döneme ait "lonca uygulaması" bu sisteme örnektir. Mesleğin sosyal hayat içindeki fonksiyonuna göre ferdin gelir seviyesini ve itibarını belirleyici etkisi olduğu kabul edilmektedir. Mesleklerin fertlerde oluşturduğu psikoloji ile gelişen sosyal ve fiziki çevre farklılıkların sosyal tabakalaşmaya sebep olduğu bilinmektedir. Meslek, fert ve toplum arasındaki önemli etkileşim bağlarından biridir[128].

Ayrıca Osmanlı'da meslek yapısında etnik farklılıkların da belirleyici olduğu göze çarpmaktadır. Türkler daha ziyade tahıl ekimi ve küçük ölçekli bahçecilik işleri ile uğraşırken; gayr-ı Müslimler ise meyhanecilik, mezecilik gibi meslekleri icra etmektedirler[129].

Temettuat defterlerinde hane reislerinin mesleği belirtilmiştir, eğer mesleği yoksa kişinin özel durumu deftere kaydedilmiştir. Bu bölümde, temettuat bilgileri ışığında Atabey'deki meslekleri ve bunlara ait özellikleri ele alacağız.(bkz. Tablo 2)

---

[127] Zeynel Dinler, **İktisada Giriş**, Bursa 1995, s. 21.

[128] Beğlü Eke, " Bir Sosyal Sınıf Belirleyicisi Olarak Meslek Faktörü", **İÜEF Mecmuası**, C.43, Prof.Dr. Sabri F.Ülgener'e Armağan Özel Sayısı, İstanbul 1987, s. 377.

[129] Ayrıntılı bilgi için bkz. Şerif Mardin, **Türk Modernleşmesi: Makaleler 4**, İstanbul 1991, s. 212 vd.

Tablo 2: Fonksiyonlarına Göre Atabey'de Mesleklerin Dağılımı

Mal Üretenler		**Hizmet Üretenler**		**Tarım-Hayvancılıkla Uğraşanlar**		**İşçilik Yapanlar**		**Alım-Satımla Uğraşanlar**		**Kamu Görevlileri**		**Diğerleri**	
dülger	5	Berber Değirmen ci Deveci Duvarcı Semerci Yazıcı Demirci Dikici Hamamcı Taşçı Kiracı	6 6 5 14 2 1 3 16 1 1 4	Ziraatçı Çoban Bahçıvan	410 26 14	Amele Hizmetkâr Tebaadan Hamal Hatabcı[130]	126 27 6 5 5	Bakkal Kasap Duhancı Pazarcı Eskici Tüccar	1 6 75 32 3 1	İmam-imam ve hatip Muallim-i sıbyan Müderris Muhtar Kethuda Hafız Kuzzat Sahib-i ferraş	15 3 3 8 6 3 2 1 1	Amelmande Mefkud[131] Fevt Asker Mesleksiz (i'alinde)	39 1 3 17 61
Toplam			59		450		169		118		42		121

Temettuat defterinde yazılan hane reislerinin meslekleri, çeşitli özelliklerine göre sınıflandırılabilir. Biz de incelediğimiz defterdeki meslekleri üretim özelliklerine göre gruplandırdık. Bu gruplar; tarım ve hayvancılıkla uğraşanlar, mal üretenler, hizmet üretenler, işçilik yapanlar ve kamu görevi yürütenlerdir. Bunların dışında işsiz-güçsüz olanları ve mesleği belirtilmeyenleri, askerlik görevinde bulunanları ve hayatta olmayanları "diğerleri" grubunda ele aldık.

Yukarıdaki tabloya bakıldığında, Atabey gibi bir kazada ihtiyaçlar doğrultusunda bütün mesleklerden yeterli sayıda bulunduğu görülmektedir. Kaza merkezinde bulunan meslek grupları içinde kesin iş bölümü olmadığı ve hemen herkesin tarım-hayvancılığa dair bir uğraşı olduğu anlaşılmaktadır. Bu durumda Atabey'in küçük bir kaza olması ve ihtiyaçların sınırlı olması etkilidir. Bu durum aynı dönemde bütün Osmanlı kasabalarında göze çarpmaktadır.

A. Tarım ve Hayvancılıkla Uğraşanlar

Atabey'de meslekler çeşitli olmakla birlikte en kalabalık meslek grubunu, tarım ve hayvancılıkla uğraşanlar ve ziraatçılar oluşturmaktadır. Kaza genelindeki meslekler arasında ziraatçıların oranı % 42'dir. Tarım ve hayvancılıkla uğraşan bu

[130] Hatabcı: oduncu anlamına gelmektedir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Ferit Devellioğlu, **a.g.s**.,s. 338.
[131] Mefkud: kayıp anlamına gelmektedir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Ferit Devellioğlu,**a.g.s**., s. 600.

grup Temettuat defterine “ziraatçı” olarak kaydedilmiştir. Ziraatçılıkla uğraşan 400 hanenin bir kısmı büyük toprak sahipleri olmakla birlikte Atabey’de çiftliklere rastlanmamıştır.

Diğer taraftan mesleği duhancı olarak yazılmış olan 75 haneyi de bu grupta ele aldık. Çünkü duhan her ne kadar ticari ve sınaî işlem gerektiren bir ürün olsa da tarımsal üretim neticesi elde edilmektedir. Yani tütün üretimi kazada yaygın olarak yapılmakta ve diğer zirai faaliyetlerden ayrı tutulmaktadır.

Ziraat, kazadaki en ileri sektör ve kazanın karakteristik mesleğidir. Diğer meslek gruplarında bu derece yoğunluk yoktur.

Ayrıca hayvancılık grubunda ele aldığımız 26 çoban ve yine ziraat grubunda ele alabileceğimiz 14 bahçıvan da kayıtlarda yer almaktadır. Çoban ve bahçıvanlar bazı araştırmalarda işçilik grubunda ele alınmışsa da biz tarım ve hayvancılık adı altında değerlendirmeyi uygun gördük.

B. İşçilik Yapanlar

Tarım ve hayvancılıktan sonra en fazla icra edilen meslek grubu işçilik ve buna bağlı iş kollarıdır. Atabey’de bedeni güç gerektiren meslekler gurubunda ele aldığımız işçilik toplam 169 kişi tarafından yapılmaktadır. Kaza genelinde 126 amele olduğu görülmektedir. Bu sayının hayli yüksek olması gelir seviyesinin düşük olması ile de açıklanabilir. Ayrıca mesleği amele yazılsa dahi az miktarda da olsa toprağı olanlara da rastlanmaktadır. Bundan başka 27 hane reisinin mesleği hizmetkâr olarak yazılmıştır. Kaza genelinde mesleği tebaadan yazılmış olan 6 işçi ve 5 hamal da bulunmaktadır. Odunculuk ile uğraşan hane sayısı oldukça az olmakla birlikte tek geliri odunculuk olmasa da 5 hane reisi de hatabcı olarak kaydedilmiştir.

C. Hizmet Üretenler

Daha çok el emeği ve bedeni gücün yeterli olduğu hizmet üretiminde çalışanların, az bir bölümünde sermaye gerekmektedir. Genel olarak nakliye, inşaat, sağlık, temizlik gibi alanlar hizmet üreten iş kolları olarak kabul edilir. Atabey kazasında hizmet üretenler grubunda ele aldığımız toplam 59 hane reisi vardır. Ayrıntıları ile bu hane reislerinin meslekleri yukarıdaki tablodan da anlaşıldığı üzere, 6 berber, 6 değirmenci, 5 deveci, 14 duvarcı, 2 semerci, 1 yazıcı, 3 demirci, 16 dikici, 1 hamamcı, 1 taşçı ve 4 kiracı şeklindedir. Mesleği taşçı olarak yazılan hane reisinin aslında değirmen taşçısı olduğu anlaşılmaktadır. Nakliyecilik olarak da

nitelendirebileceğimiz devecilik ise oldukça gelir getiren bir uğraş olmasına rağmen sadece 5 hane tarafından yapılmaktadır. Bunun sebebi devecilik mesleğinin yüksek sermaye gerektirmesi olabilir. Mesleği kiracı yazılan 4 kişinin ise zanaat kolları açıkça belirtilmemiştir.

D. Alım- Satımla Uğraşanlar

Mesleği tüccar ve tacir olarak yazılanlardan başka yaptıkları iş ticari bir faaliyete dayanan meslekleri bu grupta değerlendirdik. Atabey kazasında sadece bir hane reisinin mesleği açıkça tüccar olarak yazılmıştır. Bunun dışında kazada alım-satım faaliyetleri yürüten 118 hane reisi tespit edilmiştir.

Ayrıca zirai üretim olarak ele aldığımız ve mesleği duhancı yazılanların bir kısmının meslek ibaresine pazarcı oldukları da eklenmiştir. Bu durumda pazarcı yazılanlar da alım-satımla uğraşanlar grubuna dahil edilebilir. Kazadaki toplam pazarcı sayısı 32'dir.

Günlük ihtiyaçların perakende yoluyla pazarlandığı önemli bir esnaf grubu da bakkallardır, ancak Atabey'de mesleği bakkal olarak yazılmış olan sadece bir hane bulunmaktadır. Ayrıca kazada 6 kasap ve 3 eskici de yazılmıştır.

E. Mal Üretenler

Temettuat defterinden edindiğimiz bilgilere göre kaza genelinde mal üretimiyle uğraşanların sayısı oldukça azdır. Bu durum kazada icra edilen mesleklerin, kazanın ihtiyaçları doğrultusunda şekillenmesi ile ilgilidir. Atabey'de ekonomi, sanayi ve ticaretten çok ziraata dayanmaktadır. Dolayısıyla ticari ve sınaî işletmeler küçük ölçekli olup, sayıları da azdır.

İncelediğimiz defterde, binaların kapı ve pencere haricindeki ahşap işlerinin yapımıyla uğraşan 5 adet dülger[132] yazılmıştır. Bundan başka da mal üreten grubuna dâhil edebileceğimiz başka meslek grubu yoktur.

F. Kamu Görevlileri

Meslekler içerisinde kamu görevlileri olarak ele aldığımız bu bölümde idareci, eğitimci ve din adamları bulunmaktadır. Defterimizde toplam 15 imam yazılmıştır. Bu imamların 7 tanesi kaza merkezinde bulunmaktadır. Her mahallede

[132] Şemsettin Sami, **Kamus-ı Türki**, İstanbul 1998, s. 633.

cami bulunmamakla birlikte en azından bir mescit olduğu görülmektedir. Bunlardan başka mesleği imam ve hatip olarak yazılmış olan 3 kişinin gelirleri kısmına, maaşları " Cami Şerif vazifesinden ez-gayr-ı muhasebe" diye de yazılmıştır. Ayrıca kazada 6 muhtar, 3 kethuda ve 2 hafız da bulunmaktadır. Kaza kadısının ise Müftü Mahallesi'nde ikamet ettiği tespit edilmiştir. Müftü Mahallesinde medrese bulunması sebebiyle burada 8 müderris, 1 sahib-i ferraş[133] ve 3 muallim-ı sıbyan da ikamet etmektedir. Kaza genelinde 42 kamu görevlisi bulunmakla birlikte sayının yüksek olmasını Ertokuş Medresesi'nin varlığı ile açıklayabiliriz.

G. Diğerleri

Meslek hanesi boş bırakılan 61 hane reisi ile birlikte diğerleri grubunda ele aldığımız 121 hane reisi bulunmaktadır. Kazada "amelmande" yani çalışamaz durumda olan 39 kişi, yazım esnasında nerede olduğu bilinmeyen "mefkud" (kayıp) bir kişi vardır. Mesleği yazılmayanlardan 17 kişinin askerde olduğu tespit edilmiştir. Askerde olanların bazılarının yerine bir yakınının mesleği yazılarak vergi mükellefi olarak kaydedilmiştir. Bundan başka kazada 3 kişi fevt(ölü) olarak yazılmıştır. Ölen kişinin mesleğinin belirtilmesindeki amaç 1844 yılı kayıtları ve ödenen vergi miktarının doğru hesaplanmasıdır. Mesleği belirtilmemiş olan bazı hanelerde başka yerlere göç etmişler ya da bir yakınlarının himayesi altında yaşamaktadırlar. Bu kişiler "… iyâlinde olduğundan virgüsü olmadığı" şeklinde kaydedilmiştir.

IV. EĞİTİM VE DİN

Atabey'de eğitim ve din kurumlarının genel değerlendirmesini ele alacağımız bu bölümde, dini kurum ve yapılardan bahsedeceğiz. Eğitim konusu Ertokuş Medresesi'nin varlığından dolayı Atabey için özellikle önemlidir. Ancak Temettuat defterlerinde kurumlar ve kültürel gelişmeler hakkında bilgi yoktur. Diğer taraftan bilgi edinebildiğimiz tek husus vakıf gelirleridir. Vakıf eserleri ve kurumlarının Osmanlı Devleti'nin sosyal hayatında önemli bir yeri olduğu bilinmektedir. Vakıf; kısaca, kişilerin kendilerine ait menkul veya gayr-ı menkul mallarını ya da paralarını toplumun yararına bağışlamaları olarak tanımlanabilir[134]. Atabey hakkında Temettuat

---

[133] Sahib-i ferraş: döşeyen, döşeyici, hizmetçi anlamına gelmektedir. Bilgi için bkz. Ferit Devellioğlu,**a.g.s**. s. 261.

[133] Mehmet Ali Ünal, **a.g.e**.s, 246.

kayıtlarından ulaşabildiğimiz sadece, din ve eğitim hizmeti yürüten görevlilerin gelir kaynaklarında "Vakıf meşruta" ifadesinin bulunmasıdır. Vakıf konusuna aşağıda ayrıntılarıyla değineceğimizden öncelikle önemli bir eğitim kurumu ve aynı zamanda mimari öğe olan Ertokuş Medresesi'nden bahsedeceğiz.

A. Ertokuş Medresesi ve Eğitim

Atabey'in Müftü Mahallesi'nde bulunan medrese çağdaşları arasında günümüze en az değişikliğe uğrayarak ulaşmıştır. Bu durum muhtemelen yapılışından itibaren 700 yıl süreyle aralıksız aktif eğitim kurumu olmasına bağlıdır. Medresenin girişinde bir kitabe yer almaktadır. Yaptığımız inceleme ve diğer kaynaklardan edindiğimiz bilgiye göre bu kitabede; " Bu medresenin yapılmasını, din ve dünya büyüğü, fetihler babası, müminlerin emirlerinin yol göstericisi Keyhusrev'in oğlu Sultan Alaaddin Keykubat günlerinde, Allah Taalâ'nın rahmetine muhtaç ve zayıf kulu Abdullahoğlu Ertokuş emretti. Sene mübarek Ramazan ayı H. 621"yazmaktadır.

1224 senesinden 20. yüzyıl başlarına kadar çalışmalarını aralıksız sürdüren medresede pek çok ünlü bilgin müderrislik yapmış ve bilim adamları yetişmiştir. Selçuklular zamanında okutulan felsefe, astronomi, matematik gibi bilimlere ek olarak, Osmanlılar zamanında medresede tıp dersleri de verilmiştir. Medresede Ayasuluğ Kadısıoğlu Molla Muhammed, şair ve müderris Gazali, Yakup Hamidi gibi ünlü isimler müderrislik yapmışlardır[135].

Medreseye bağlı vakıf ise aşarı 14 müderrise ve Armağan Şah soyundan gelenlere verilmek üzere 18. yüzyıla kadar işlevini sürdürmüştür.

Vereceği hizmet insanlığa dönük olduğundan vakıf, insani ve toplumsal bir kurumdur. İlhamını ve manasını İslam dininden aldığından dini ve milli bir gelenek olarak devam edip Orta Asya'dan Rumeli'ye kadar Türklerle birlikte geldiği için de milli bir müessesedir[136]. Vakıfların kuruluş gayesi ve işleyişine ait esasları belirleyen vakfiyeleri vardır. Devlet vakıf faaliyetlerini denetlemektedir. 1832'de Evkaf-ı Humayun Nezareti kurulmuş, 1839'da nezaretin taşra teşkilatına atanan Evkaf Müdürleri kazalarda vakıf faaliyetlerini denetleyerek "vakıf muhasebe defterlerini"

---

[135] Böcüzade Süleyman Sami, **a.g.e**.s, 94.
[136] Bayram Kodaman, "Vakfın Sosyal Yönü", **Vakıflar Dergisi**, I. Vakıf Haftası, 6 Aralık 1988, S.1, Ankara 1988, s.1.

hazırlamışlardır[137]. Ertokuş'un Atabey'de kurduğu vakfa ait koşulları açıklayan vakfiyenin Osmanlılar döneminde genişletilerek geçerliliğini sürdürmüştür..

Ertokuş Medresesi'nden başka 1877 tarihli Konya Vilayet Salnamesi'ne göre Atabey dâhilinde 2 medrese daha bulunmaktadır. Bunlar muhtemelen Yakuplar ve Paşa Efendi Medreseleri'dir. Bütün bu medreselerde 51 müderris ve görevlinin çalıştığı tespit edilmiştir[138]. Yine medresede görevli müderrislerin ve eğitim gören öğrencilerin sosyal ihtiyaçlarının karşılanması amacıyla medrese yanında bir de külliye bulunmaktadır. Neticede Atabey Ertokuş Medresesi dönemin önemli yüksek öğrenim kurumlarından biri olmuştur.

B. Dini Yapı ve Kurumlar

İncelediğimiz defter kayıtlarında herhangi bir dini kurumdan bahsedilmemişse de, edindiğimiz bilgilere göre Atabey Kazası'nda XIX. Yüzyılın ikinci yarısı itibariyle dört cami, bir zaviye ve bir tekke tespit edilmiştir. Atabey'de gayr-ı Müslim nüfus bulunmadığından gayr-ı Müslimlere ait dini yapılarda yoktur[139].

Camiler, XVI. yüzyılda yapılmış olan ve mimari özelliği Mimar Sinan tarzına benzemekle birlikte, hiçbir camii ile örtüşmeyen Defterdar Burhanettin Paşa Camii, XV. Yüzyılda yapılan Feyzullah Camii, yıkılmış olan minaresi tamir edilerek kullanılan Kırık Minare Camii ve kilise olup Rum göçlerinin ardından Rüstem Paşa tarafından camiye çevrilen Kilise Camii'dir[140].

Diğer taraftan Veli Efendi Zaviyesi ve Müftü Efendi Tekkesi önemli dini yapılardır. Ayrıca döneme ait Ertokuş Türbesi, Vezir Kabri ve Çayırlı Mescit kültürel anlamda, çeşitli amaçlar doğrultusunda ziyaret edilen yerlerdir.

---

[137] Nazif Öztürk, **Türk Yenileşme Tarihi Çerçevesinde Vakıf Müessesi**, Ankara 1995, s.83
[138] **Konya Vilayet Salnamesi**, H. 1293, s. 128.
[139] BOA. ML. VRD. TMT. **Ağros Temettuat Defteri**, nr.10120, H.1261.
[140] Böcüzade Süleyman Sami, **a.g.e.**, s.94-95.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM
19. YÜZYIL ORTALARINDA ATABEY'DE TARIM VE HAYVANCILIK

I. TARIM FAALİYETLERİ

Üstünde yaşanan coğrafyanın iklimi, bitki örtüsü, fiziki yapısı, vb. şartlarının insanların, toplumların ve milletlerin hayatı üzerinde tartışılmaz derecede büyük etkisi bulunmaktadır. Ancak yaşadıkları coğrafyaya hâkim olabilen toplumlar kalkınabilmişler ve siyasi varlık gösterebilmişlerdir[141]. Bu durum tarihi bir gerçeklik olarak Osmanlı Devleti'nin toprak yönetiminde de açıkça görülmektedir.

Osmanlı Devleti'nde ekonomik yapıyı belirleyen en önemli unsur ziraattır. Zirai ekonominin temeli olan toprak yönetimi ise klasik dönemim sonuna kadar tımar sistemine dayanmaktadır. Tımar sistemi, tarihi temelleri, hukuki dayanağı, sosyal desteği, askeri gücü olan ve siyasi iradeyi toprağa hâkim kılan bir toprak rejimidir. Osmanlı Devleti'nin klasik dönem sosyo- ekonomik yapısını belirleyen tımar sistemi XVII. yüzyılda bozulmaya başlamış, XVIII. yüzyılda devlet, toprak yönetimi üzerindeki hâkimiyetini kaybetmiştir. XIX. yüzyıla gelindiğinde devletin topraklarının kimler tarafından nasıl kullanıldığı karmaşası yaşanmaktadır. 1812'den sonra II. Mahmut'un başlattığı toprak yönetiminde merkezi denetimi kurma çabaları amacına ulaşamamıştır.

1839 yılında tarım, sanayi ve ticaretin geliştirilmesiyle ilgili çalışmalar yapmakla görevli olan Ticaret Nezareti, 1843'te ise Meclis-i Ziraat kurulmuştur. Bu meclisin en önemli görevlerinden biri zirai üretimin arttırılmasını sağlamaktır[142]. Tanzimat'tan sonra toprak yönetimiyle ilgili hukuki düzenlemeler yapma girişimleri başlamış ve 1858'de hazırlanan " Arazi Kanunnamesi" ile zirai toprakların mülkiyetleştirilmesinin önü açılmıştır[143].

İncelediğimiz Temettuat defterinin düzenlendiği tarihi (1844–1845) dikkate aldığımızda toprak yönetimi ve tasarrufu ile ilgili belirsizliğin olduğu devletin toprak üzerinde hâkimiyet kuramadığı bir ortam olduğunu söyleyebiliriz. Temettuat sayımlarında hane reislerinin her türlü zirai faaliyetleri, gelirleri ve vergileri ayrı ayrı

---

[141] Bayram Kodaman, "Kalkınmada Çağdaş Devletin Temel Görevleri", **Cumhuriyet'in Tarihi Fikri Temelleri ve Atatürk,** Isparta 2001, s. 109-110.
[142] Tevfik Güran, " Tarım Politikası(1839-1913)" **Yeni Türkiye Dergisi**, Osmanlı Özel Sayısı, C.32, Ankara 2000, s. 34-35.
[143] Ahmet Tabakoğlu, **a.g.e.**, s. 189.

yazılmıştır. Bu bilgilerin değerlendirilmesi ile şehirdeki zirai hayat hakkında olduğu kadar ülke ekonomisinde ziraatın durumu ile ilgili ipuçlarını görmek mümkündür[144].

A. Atabey'de Tarım Yapılan Toprak Miktarı ve Dağılımı

1844 yılında Atabey'de bulunan 959 hanenin %89,3 ü olan 857 hane işlenmekte olan araziye ve bu arazilerden elde edilen zirai gelire sahiptir. Bahsedilen oranları Atabey mahalle ve köylerine göre ayrı ayrı ele alacak olursak; Atabey'in altı merkez mahallesinde toplam 400 hane bulunmakta ve bu hanelerin 355 i yani %88,7 si zirai üretim yapmaktadır. Atabey köylerinde ise bu oran %89,8 yani 559 haneye karşılık 502 zirai üretim yapan hane şeklindedir.

Mahallelerde zirai üretim yapan 355 hanenin kullandığı toprak miktarı 7288,5 dönüm, köylerde zirai üretim yapan 502 hanenin kullandı toprak miktarı ise 23049,75 dönümdür. Atabey' un toplam toprak miktarı bu verilere göre; 30338,25 dönümdür. Bu alanların 13692,5 dönümü ekim yapılmayan "gayr-ı mezru tarlalar" dır. Merkez mahallelerde gayr-ı mezru alanlar 3433,5 dönüm, köylerde 10259 dönüm olarak hesaplanmıştır.

Kayıtlara göre Atabey'deki 30338,25 dönüm arazinin, 14293 dönümünde buğday, arpa, çavdar gibi hububatların tarımı yapılmıştır.

Temettuat defterinde; mezru tarla, bağ, bahçe, bostan, afyon, duhan ve soğan dönümleri ve 1260–1261 yıllarına ait gelirleri ile bunların toplam hâsılatları yazılmıştır. Gayr-ı mezru tarla alanlarının ise sadece dönümü belirtilmiştir.

Aşağıda " Ziraat Alanlarının Tarımı Yapılan Ürünlere Göre Dağılımı" grafiğinde görüldüğü gibi kaza genelinde toprakların önemli bir bölümü daha fazla verim alabilmek amacıyla nadasa bırakılmıştır. Gayr-ı mezru tarla olarak ele alınan bu alanlar, mahallelerde 3433,5 dönüm, köylerde 10259 dönüm ve kaza genelinde 13692,5 dönümdür.

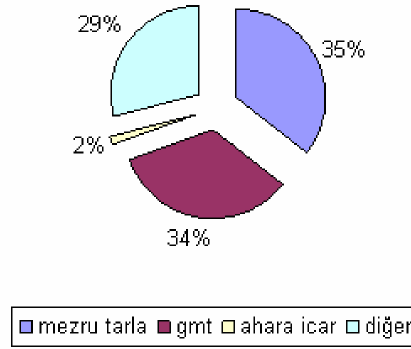
Mezru tarla olarak gösterilen hububat alanları ise, diğer ürünlere (bağ, bahçe, bostan, v.b) nazaran daha fazla alanda üretilmiştir. Bu alanların dağılımı grafik 3'te görüldüğü gibidir.

---

[144] Şevket Bütün, **a.g.t**, s. 69.

Grafik3:

Ziraat Alanlarının Tarımı Yapılan Ürünlere Göre Genel Dağılımı

Ziraat alanlarının 499 dönümü bağcılığa, 61,5 dönümü bahçeciliğe, 307 dönümü bostan tarımına, 408,25 dönümü afyon tarımına,288,5 dönümü duhan ve 97,5 dönümü soğan ekimine ayrılmıştır. Soğan tarımı sadece bir köyde yapılmıştır. İşlenen toprak alanı 16645,75 dönüm ve % 55 oranındadır.

Ayrıca "ahara icara verilen tarlalar"[145] mahallelerde 410, köylerde 251 ve kaza genelinde 661 dönümdür. Bundan başka sadece merkez mahallelerde 30 dönüm "gayr-ı mezru harım[146]" alanı görülmektedir.

Atabey ve köylerinde tarımı yapılan topraklar ve ürünlerin, yerleşim yerlerine göre dağılımı Tablo 3'te gösterilmiştir.

---

[145] Ahara icara verilen tarlalar; toprak sahibinin başkasına kiraya verdiği zirai alanları ifade etmektedir.
[146] Harım, evin civarı anlamına gelir. "Gayr-ı mezru harım" ifadesi ise hane reisinin evinin yakınında olup, ekilmemiş tarlayı ifade etmektedir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Ferit Devellioğlu, **a.g.s.**, s.332.

Tablo 3: Atabey'de Zirai Toprak Alanları ve Dağılımı

Mahalleler	**Hane Sayısı**	**Mezru Tarla Dönüm**	**Ahara İcara verilen**	**Gayr-ı Mezru Harım Dönüm**	**Gayr-ı Mezru Tarla Dönüm**	**Bağ Dönüm**	**Bahçe Dönüm**	**Bostan Dönüm**	**Afyon Dönüm**	**Duhan Dönüm**	**Basal Dönüm**
Çeşme	29	127	-	-	93	12,5	-	-	-	26	-
Altunba(ğ)	58	110	-	5,5	148	16	-	0,5	2,5	29,5	-
Onaç	64	1127	50	-	1242	35,5	-	30,5	15	26,5	-
Pazar	123	737,5	250	16,5	879,5	62,5	-	26,5	18	92	-
Sökmen	45	194	56	3	298	22,5	1	4	4,5	30,25	-
Müftü	81	556	54	5	773	34,75	-	9,5	6	57,5	-
Toplam	**400**	**2851,5**	**410**	**30**	**3433,5**	**183,75**	**1**	**71**	**46**	**261,75**	**-**
Köyler											
Penbeli	5	80	-	-	95	4	-	2,5	4,5	7	-
Kuleönü	100	2548	-	-	2087	45	-	72	79	-	-
Bozanönü	32	1339	185	-	2021	28,75	-	26,5	26,5	-	-
İslam	201	4095,5	16	-	3542	150,25	0,5	73	188,5	1,75	-
Kelikan	25	397	30	-	382	-	-	2,5	9,75	16,5	-
Göndürle	45	1043	-	-	502	29,25	-	32	37	-	-
Çoban İsa	17	225	-	-	205	4,5	-	-	-	-	-
Findos-ı Sağir	13	260	-	-	168	7,5	-	22,5	6,5	-	-
Findos-ı Kebir	110	1244	20	-	592	44,5	60	-	0,5	1,5	97,5
Bayat	11	210	-	-	665	1,5	-	5	10	-	-
Toplam	**559**	**11441,5**	**251**	**-**	**10259**	**315,25**	**60,5**	**236**	**362,25**	**26,75**	**97,5**
Genel Toplam	**959**	**14293**	**661**	**30**	**13692,5**	**499**	**61,5**	**307**	**408,25**	**288,5**	**97,5**

Defterde kayıtlı toprak sahibi 857 hane bulunmaktadır. Bu hanelerin 355 i mahallelerde, 502 si köylerde zirai üretim faaliyetlerinde bulunmaktadır. Mahallelerde hane başına düşen toprak miktarı 20,53 dönüm iken, köylerde bu oran 45,90 dönüm ve kaza genelinde hane başına düşen arazi miktarı 35,39 dönüm olarak hesaplanmaktadır.

Ancak bu oran köydeki ya da mahalledeki hane sayısı ve toplam toprak miktarına göre değişmektedir. Hane sayısı daha az olan yerleşim yerlerinde, hane başına düşen toprak miktarı daha fazla hesaplanırken, hane sayısı arttıkça hane başına düşen toprak miktarının düştüğü görülmektedir. Üretim yapılan zirai alan oranı ve hane sayısı arasında ters orantı olduğunu ifade edebiliriz.

Toprak miktarı ve haneler arasındaki orantı ve dağılım tablo 4'te gösterilmiştir.

Tablo 4:Atabey'de Hane Başına Düşen Toprak Miktarı

Mahalleler	Hane Sayısı	Toprak Sahibi Hane Sayısı	Hane Başına Düşen Toprak Miktarı	Hane Başına Düşen Arazi Dönüm
Çeşme	29	29	258,5	8,91
Altunba(ğ)	58	48	312	6,50
Onaç	64	58	2526,5	43,56
Pazar	123	109	2082,5	19,10
Sökmen	45	41	613,25	14,95
Müftü	81	70	1495,75	21,36
Toplam	**400**	**355**	**7288,5**	**20,53**
Köyler				
Penbeli	5	3	193	64,30
Kuleönü	100	90	4831	53,67
Bozanönü	32	30	3626,75	120,89
İslam	201	188	8067,5	42,90
Kelikan	25	20	837,75	41,88
Göndürle	45	43	1643,25	38,21
Çoban İsa	17	14	434,5	31,03
Findos-ı Sağir	13	11	464,5	42,22
Findos-ı Kebir	110	95	2060	21,68
Bayat	11	8	881	110,12
Toplam	**559**	**502**	**23045,25**	**45,90**
Genel Toplam	**959**	**857**	**30333,75**	**35,39**

Hane başına düşen toprak miktarı Atabey mahalleri olan Çeşme'de 8,91; Altunbağ'da 6,50; Onaç'ta 46,56; Pazar'da 19,10; Sökmen 'de 14,95; Müftü'de 21,36 dönüm iken, Atabey köyleri Penbeli'de 64,30 ; Kuleönü'nde 53,67; Bozanönü'nde 120,89; İslam'da 42,90; Kelikan'da 41,88; Göndürle'de 38,21; Çobanisa'da 31,03; Findos-ı Sağir'de 42,22; Findos-ı Kebir'de 21,68 ve Bayat'ta 110,12 dönüm olarak hesaplanmıştır.

Bu durumda kaza merkezinde en fazla zirai alanın ve dolayısıyla en yüksek gelirin Altunba Mahallesi'nde olduğunu söyleyebiliriz. Köylerde ise hane sayısı sadece 5 olan Penbeli ve Bozanönü köylerinde kişi başına düşen toprak miktarı

yüksek görünse de, hane sayısı ile orantılı olarak ele aldığımızda İslam ve Kuleönü köylerinin ortalama zirai alanlarına göre gelir seviyeleri yüksektir.

B. Toprakların Ürün Yönünden Tahlili

Zirai üretim yapılan arazileri, ürünlerin zirai yapısı ve özelliklerine göre sınıflandırmak mümkündür. Yıllık ekim ve hâsılat yapılan ürünleri ekili bitkiler, köklü ve ağaçlı ürünleri dikili bitkiler olarak sınıflandırabiliriz. Bu sınıflandırmaya göre Atabey'deki ekili tarla alanlarının oran olarak oldukça fazla olduğu görülebilir. Ancak biz zirai özelliklerin ayrıntılarına girmeden, üretimin kaza ekonomisi içindeki payının değerlendirmesini yapacağız.

Atabey'de toplam 30338,25 dönümlük tarım arazisi bulunmaktadır. Bu arazinin 13692,5 dönümü ekim yapılmayan, nadasa bırakılmış "gayr-ı mezru tarlalar"dır. Gayr-ı mezru alanların toplam ziraat alanlarına oranı % 45 civarındadır. Hububat ziraatı yapılan alanlar Temettuat defterine "mezru tarla dönüm, hasılatı…" olarak kaydedilmiştir. Toplam ziraat alanları içinde mezru tarlaların oranı % 47 dir. Bunun dışında kalan 2352,75 dönümlük arazide ise bağ, bahçe, bostan, afyon, duhan ve soğan tarımı yapılmaktadır ki, bu alanın oranı sadece % 7 dir.

En fazla ziraat alanı 8067,5 dönümlük arazisi ile İslam Köyü'ndedir. Bu arazinin 4225,5 dönümünde ekim yapılmaktadır. Kuleönü, Bozanönü, Onaç, Pazar, Findos-ı Kebir , Göndürle, Müftü , Bayat, Kelikan, Sökmen, Findos-ı Sağir, Çobanisa, Altunba, Çeşme, Penbeli köy ve mahalleleri arazinin çokluğuna göre sıralanmaktadır. Fakat bu alanlar içinde ekim yapılmayan topraklarda dâhil olduğundan, ekim yapılan topraklar Çeşme Mahallesi'nde 165,5; Altunba Mahallesi'nde 164; Onaç Mahallesi'nde 1284,5; Pazar Mahallesi'nde 1203; Sökmen Mahallesi'nde 315,25; Müftü Mahallesi'nde ise 722 dönüm olarak hesaplanmıştır. Köy arazilerinde ise ekim yapılan alanlar; Penbeli Köyü'nde 98; Kuleönü Köyü'nde 2744; Bozanönü Köyü'nde 1605,75; İslam Köyü'nde 4525,5; Kelikan Köyü'nde 455,75; Göndürle Köyü'nde 1141,25; Çobanisa Köyü'nde 229,5; Findos-ı Sağir'de 296,5, Findos-ı Kebir'de 1468 ve Bayat Köyü'nde 216 dönüm olarak tespit edilmiştir.

Bu alanlara "ahara icara verilen" araziler de dâhildir. Mahallelerde 410 dönüm, köylerde 251 dönüm ve kaza genelinde 661 dönüm arazi icara verilmiştir.

İcara verilen arazilerin toplam geliri 1812,5 kuruştur. Bu arazilerde ne yetiştirildiği belirtilmemekle beraber, toplam ziraat alanları içindeki payları da azdır.

a.Hububat Ziraatı Yapılan Topraklar

Yukarıda değinildiği üzere hububat ziraatının yapıldığı alanlar deftere "mezru tarla" olarak yazılmıştır. Mezru tarla alanları Atabey mahallelerinde 2851,5 dönüm, köylerde 11441,5 dönüm ve kaza genelinde 14293 dönümdür. Mezru tarlalardan elde edilen toplam hâsılat mahallelerde 113043,5 kuruş, köylerde 555551,5 ve kaza genelinde 668595 kuruş olarak hesaplanmıştır. Mezru tarla sahibi, hububat ziraatı yapan hanelerin sayısı göz önüne alındığında hane başına düşen gelir mahallelerde 698 kuruş, köylerde 1229 kuruş, kaza genelinde 1089 kuruştur.

Ortalama gelirde hububatın önemli bir yeri olduğu görülmektedir. Çünkü hububat içinde ele alacağımız buğday, arpa ve çavdarın birim fiyatları yetiştirilen diğer ürünlerin kazançlarından yüksektir.

Hububat alanları içinde çok küçük bir oran ahara icara verilmiş olup bu sayı birkaç hane ile sınırlıdır.

Atabey kazasında en çok arpa ve buğday tarımı yapılmıştır. Temettuat defterinde mezru alanlarda hangi ürünlerin yetiştirildiği açıklanmamış olsa da hane reisinin; buğday, arpa ve yer yer çavdar öşrünün bulunması, mezru alanlarda hububat ziraatı yapıldığını göstermektedir.

Hububat ekimi yapan hane sayısı Atabey mahallelerinde 162, köylerde 452 ve kaza genelinde 614 tür. Mezru tarlası olmayanların hububat ziraatı yapmadığı kayıtlardan anlaşılmıştır. Hububat ziraatının en fazla yapıldığı yerleşim yeri 4095,5 dönüm ile İslam Köyü'dür. Dönüm başına düşen 1089 kuruşluk gelirin altında kalan yerleşim yeri sayısı özellikle mahallelerde daha fazladır. Merkezdeki mahalleler bu ortalamanın altında gelir elde ederken, köyler hububat geliri ortalamasını yükseltmektedir. Köylerde hububat ziraatının yani buğday, arpa ve çavdar tarımının oranı % 80 civarındadır.

a.a. Buğday

Temettuat defteri kayıtlarına "hınta" olarak yazılan buğdayın üretimi Atabey'in özellikle köylerinde yaygın olarak yapılmıştır. Merkez mahallelerdeki buğday üretimi 401 kile iken, bu oran köylerde 2960 kile olarak hesaplanmıştır. En fazla buğday üretimi İslam Köyü ve Kuleönü Köyü'nde görülmektedir. 1 kile

buğdayın öşür oranı 8 kuruştur. Buna göre buğdayın toplam öşrü 27050 kuruş olarak tespit edilmiştir.

a.b. Arpa

Temettuat defteri kayıtlarına "şair" olarak yazılan arpanın üretimi buğday da olduğu gibi Atabey köylerinde yaygın olarak yapılmıştır. Merkez mahallelerde 171 kile üretim yapılmışken, köylerde 1453,5 kile arpa üretimi söz konusudur. En fazla arpa üretimi, Göndürle ve Findos-ı Kebir köylerinde tespit edilmiştir. 1 kile arpanın öşür oranı 6 kuruştur. Buna göre arpanın toplam öşrü 8721 kuruş olarak hesaplanmıştır.

Çavdar ise sadece Bozanönü Köyü'nde yapılmıştır. Çavdarın öşür oranı arpa ile aynıdır. 5 kile çavdar üretimine karşılık 30 kuruş öşür tespit edilmiştir.

Aşağıdaki tabloda, hububat alanlarının yerleşim yerlerine göre dağılımı ve gelir oranları ayrıntıları ile verilmiştir.

Tablo 5:Atabey Mahalleri ve Köylerinde Hububat Alanları ve Gelirleri

Mahalleler	Hane Sayısı	Mezru Tarla Dönüm	Hane Başına Düşen Arazi	Toplam Hasılat	Hane Başına Düşen Gelir	Dönüm Başına Verimlilik Kuruş
Çeşme	12	127	11	5263	438	39,81
Altunba(ğ)	10	110	11	4859	486	44,18
Onaç	51	1127	22	51363	1007	45,77
Pazar	41	737,5	18	26653,5	650	36,11
Sökmen	12	194	16	6692,5	558	34,87
Müftü	36	556	15	18212,5	506	33,73
Toplam	**162**	**2851,5**	**18**	**113043,5**	**698**	**38,77**
Köyler						
Penbeli	3	80	27	5681	1893	70,11
Kuleönü	84	2548	30	120810	1438	47,93
Bozanönü	26	1339	52	34901	1342	25,80
İslam	173	4095,5	24	199705	1154	48,08
Kelikan	18	397	22	11759	653	29,68
Göndürle	41	1043	25	62882	1534	61,36
Çoban İsa	14	225	16	8983	642	40,12
Findos-ı Sağir	11	260	24	24102	2191	91,29
Findos-ı Kebir	74	1244	17	83922	1134	66,70
Bayat	8	210	26	7806,5	976	37,53
Toplam	**452**	**11441,5**	**25**	**555551,5**	**1229**	**49,16**
Genel Toplam(ortalama)	**614**	**14293**	**23**	**668595**	**1089**	**47,34**

b. Bağcılık ve Bahçecilik

Bağcılık bilindiği üzere üzüm üreticiliğidir. Bağcılık çeşitli yıllık ürünlerin yetiştirilmesine dayanan tarla tarımına kıyasla daha çok emek ve yoğun çalışmayı gerektiren bir zirai alandır. Bu özelliğinden dolayı nüfusun yoğun bulunduğu kasaba ve şehir çevrelerinde yaygın olarak görülmektedir. Tapu-tahrir defterlerindeki kayıtlardan anlaşıldığına göre, Hamid Sancağı'nın her kazasında 16. yüzyılın başından itibaren bağcılık faaliyeti vardır ve hububattan alına öşürlerden sonra en çok bağ öşrü verilmektedir.

Aşağıdaki tabloda kazadaki mahalle ve köylere göre toplam bağ alanları ve elde edilen kazanç verilmiştir.

Tablo 6:Atabey'de Bağcılık Yapan Hanelere Göre Bağ Alanı ve Gelir Dağılımı

Mahalleler	Bağcılık Yapan Hane Sayısı	Bağ Alanı Toplam Dönüm	Hane Başına Düşen Bağ Alanı	Toplam Bağ Hasılat	Hane Başına Düşen Ortalama Bağ Geliri
Çeşme	18	12,5	0,69	1952	108
Altunba(ğ)	34	16	0,47	3354	99
Onaç	53	35,5	0,66	7883	149
Pazar	94	62,5	0,66	11544	123
Sökmen	32	22,5	0,70	4265	133
Müftü	56	34,75	0,62	6938	124
Toplam	**287**	**183,75**	**0,64**	**35936**	**125**
Köyler					
Penbeli	3	4	1,3	585	195
Kuleönü	61	45	0,73	4941	81
Bozanönü	27	28,75	1	3978	147
İslam	182	150,25	0,82	35521	195
Kelikan	-	-	-	-	-
Göndürle	40	29,25	0,73	6520	163
Çoban İsa	7	4,5	6,64	540	77
Findos-ı Sağir	7	7,5	1	801	114
Findos-ı Kebir	74	44,5	0,60	15052	203
Bayat	2	1,5	0,75	234	117
Toplam	**403**	**315,25**	**0,78**	**68150**	**169**
Genel Toplam(ortalama)	**690**	**499**	**0,72**	**104086**	**151**

Tablodan anlaşılacağı üzere, bağcılık Atabey'de yaygın bir zirai faaliyet alanıdır. Atabey mahallelerinde en fazla bağ alanı 62,5 dönüm ile Pazar Mahallesi'nde iken, onu 35,5 dönüm ile Onaç, 34,75 dönüm ile Müftü, 22,5 dönüm

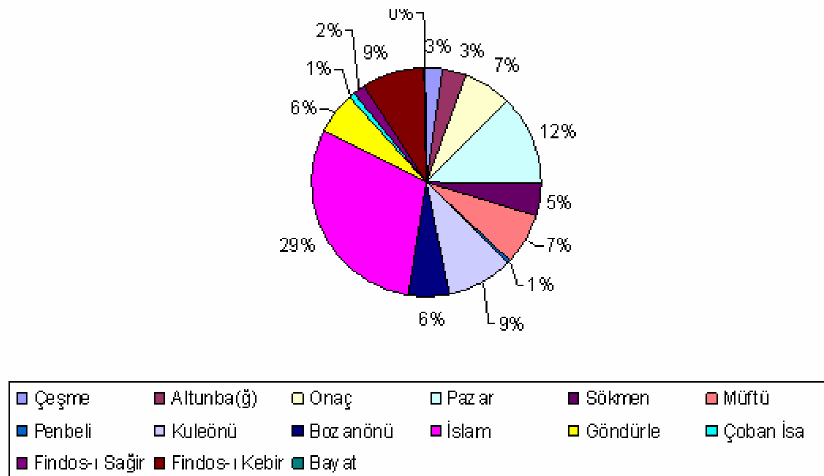
ile Sökmen, 16 dönüm ile Altunba ve 12,5 dönüm ile Çeşme Mahalleleri izlemektedir. Atabey merkez mahallelerinde toplam 183,75 dönüm bağ alanı bulunmaktadır.

Köylerde ise en yüksek bağ oranı 150,25 dönüm ile İslam Köyü'nde bulunmakta ve onu sırası ile 45 dönüm ile Kelikan, 44,5 dönüm ile Findos-ı Kebir, 29 dönüm ile Göndürle, 28,75 dönüm ile Bozaönü, 7,5 dönüm ile Findos-ı Sağir, 4,5 dönüm ile Çobanisa, 4 dönüm ile Penbeli ve 1,5 dönüm ile Bayat köyleri izlemektedir. Kelikan Köyü'nde bağcılık faaliyetinde bulunulmadığı anlaşılmaktadır. Atabey köylerinde bağcılık yapılan toplam 315,25 dönüm arazi tespit edilmiştir. Kaza genelinde bağcılık faaliyetlerinin sürdürüldüğü arazi miktarı 499 dönümdür.

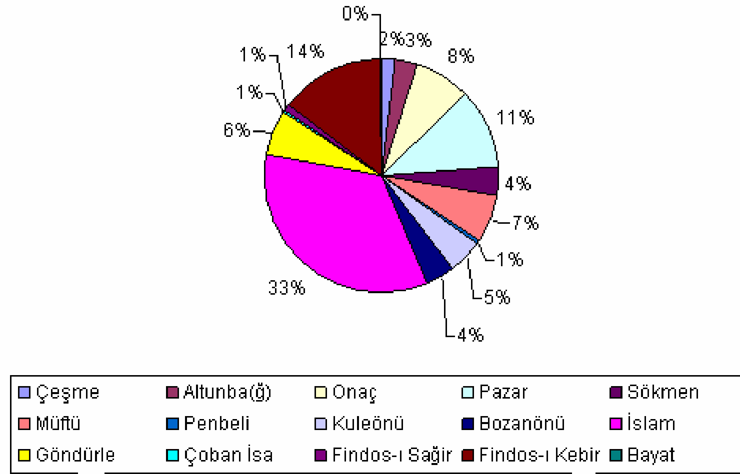
Bağcılıktan elde edilen gelirin, toplam gelir içindeki oranı %10 dur. Atabey merkez mahallelerinde 183,75 dönüm olan bağ alanlarından elde edilen toplam gelir 35936 kuruş olup hane başına düşen ortalama gelir 125 kuruştur. Köylerde ise 315,25 dönüme karşılık,gelir 68150 kuruş, hane başına düşen ortalama gelir 169 kuruş olarak hesaplanmıştır. Bu oranları kaza geneline göre değerlendirdiğimizde toplam gelirin 104086 kuruş olduğunu görmekteyiz.

Aşağıda grafik 4 ve grafik 5'te bağcılık alanları ve hâsılatları açıkça görülmektedir.

Grafik4:

Grafik5:

Çeşitli sebze ve meyvelerin üretiminin yapıldığı, genellikle evlere bitişik küçük bağlara bahçe adı verilmektedir. Defterde detaylı bilgi olmamakla birlikte, dönüm, hasılat ve öşür oranlarına ulaşabilmekteyiz. Buna göre toplam 61,5 dönüm alanda bahçe ziraati yapılmıştır. Bunun 60 dönümü Findos-ı Kebir Köyü'nde olup, kaza genelinde bahçecilik yapan toplam 2 köy, 2 mahalle olduğu görülmektedir.

Bu bilgilere göre; bahçe tarımının daha çok ticari amaçlarla değil, ihtiyacı karşılama amacıyla yapılmış olması muhtemeldir. Toplam bahçecilik hâsılatı 21010 kuruş olup, bu hâsılatın % 100 e yakını Findos-ı Kebir Köyü'nde aittir. Buna göre diyebiliriz ki; bahçe tarımından birim alanda sağlanan gelir oldukça yüksektir.

c.Bostancılık

Osmanlıdaki kanunnamelerde belirtildiğine göre hem kır bostanından hem de sulanabilen bostandan öşür alınmıştır. Atabey Temettuat Defteri'nde bostan ürünü açıkça belirtilmemekle beraber Findos-ı Kebir Köyü'nde ayrıca "soğan tarımından" bahsedildiğini göz önünde bulundurursak diyebiliriz ki; bahsi geçen bostan alanlarına soğancılık dâhil edilmemiştir.

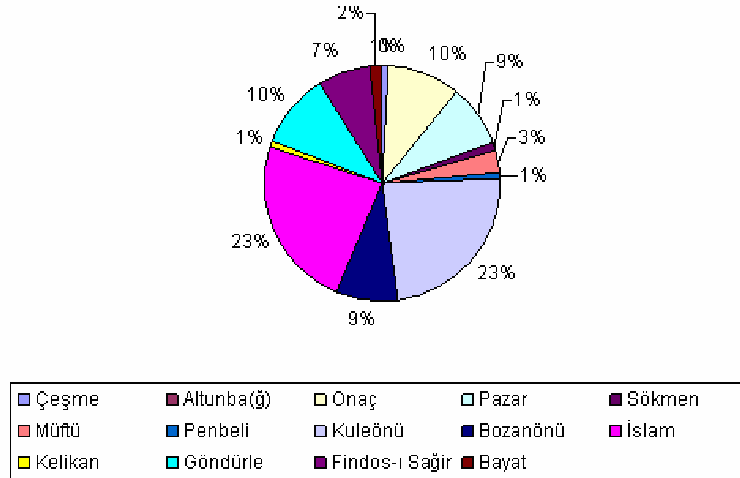
Temettuat defterlerine "öşr-i bostan" olarak yazılan ürünler, sebzelerden alınan vergiyi ifade etmektedir. Bostancılık merkez mahallelerin tamamında

yapılmaktadır. Mahallelerde en fazla bostan alanı 30,5 dönüm ile Onaç'tadır. Onu 26,5 dönüm ile Pazar, 9,5 dönüm ile Müftü, 4 dönüm ile Sökmen, 2,5 dönüm ile Çeşme ve 0,5 dönüm ile Altunba mahalleleri izlemektedir. Mahallelerdeki toplam bostan alanı 73,5 dönümdür.

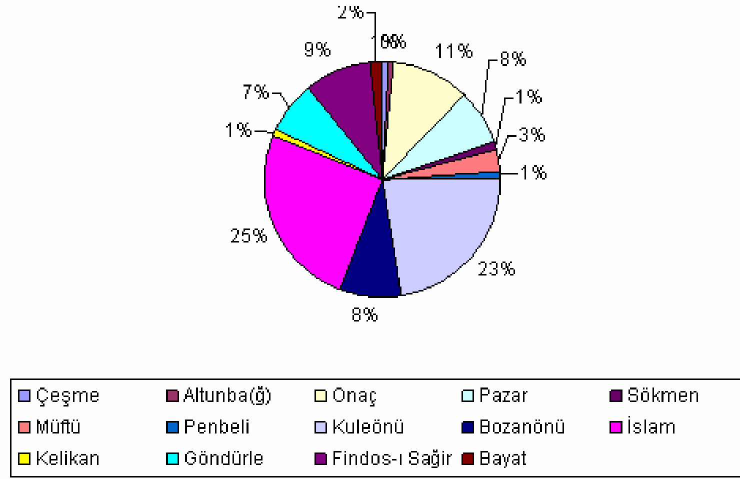
Köylerde ise en fazla bostan alanı 73 dönü ile İslam Köyü'nde olup, onu 72 dönüm ile Kuleönü, 32 dönüm ile Göndürle, 26,5 dönüm ile Bozanönü, 22,5 dönüm ile Findos-ı Sağir, 5 dönüm ile Bayat , 2,5 dönüm ile Kelikan ve Penbeli köyleri izlemektedir. Köylerde toplam bostan ziraatı alanı 206 dönüm olup, Çobanisa ve Findos-ı Kebir köylerinde bostancılık faaliyetine rastlanmamıştır. (bkz.Grafik 5)

Kaza genelinde bostan alanları toplamı 309,5 dönüm olarak hesaplanmıştır. Bostana ait toplam hâsılat mahallelerde 5981,5 kuruş, hane başına düşen gelir ise 81,5 kuruştur.(bkz.Grafik 6) Bu oran köylerde 19139 kuruş ve ortalama gelir de 81 kuruş olarak tespit edilmiştir. Kaza geneline göre ele alacak olursak 309,5 dönüm bostan alanının genel hâsılatı 25130,5 kuruştur. Hane başına düşen bostan alanı ise kaza genelinde 1,10 dönüm olarak görülmektedir.

Grafik6:

Grafik7:

Tablo 7: Atabey'de Bostancılık Yapan Hanelere Göre Bostan Alanı ve Gelir Dağılımı

Mahalleler	Bostancılık Yapan Hane Sayısı	Bostan Alanı Toplam Dönüm	Hane Başına Düşen Bostan Alanı	Toplam Bostan Hasılat	Hane Başına Düşen Ortalama Bostan Geliri
Çeşme	3	2,5	0,83	225	90
Altunba(ğ)	1	0,5	0,5	90	180
Onaç	32	30,5	0,95	2736	90
Pazar	29	26,5	0,91	1930,5	73
Sökmen	4	4	1	288	72
Müftü	11	9,5	0,86	747	79
Toplam	**80**	**73,5**	**0,91**	**5991,5**	**81,5**
Köyler					
Penbeli	2	2,5	1,25	198	79
Kuleönü	51	72	1,41	5715	79
Bozanönü	26	26,5	1,01	2120	80
İslam	72	73	1,01	6354	87
Kelikan	3	2,5	0,8	207	83
Göndürle	30	32	1,06	1827	57
Çoban İsa	-	-	-	-	-
Findos-ı Sağir	11	22,5	2	2322	103
Findos-ı Kebir	-	-	-	-	-
Bayat	5	5	1	396	79
Toplam	**200**	**236**	**1,18**	**19139**	**81**
Genel Toplam(ortalama)	**280**	**309,5**	**1,10**	**25130,5**	**81**

d.Sanayi Bitkileri

d.a.Afyon

Afyon, hasadı yapılıp belirli işlemlerden geçirildikten sonra değerlendirilebilen bir hammaddedir.

Atabey'de afyon ekimi yapan hane sayısı mahallelerde 55, köylerde 308, kaza genelinde 363 tür. Tablo 8'den de anlaşılacağı üzere sanayi bitkilerinden afyonun ziraatı Atabey köylerinde oldukça yaygındır. Özellikle İslam Köyü'nde 156 hane afyon ziraatı yapmaktadır. Çobanisa Köyü'nde ise sanayi bitkileri üretimi görülmemektedir.

Afyon ekilen arazi dağılımı da üretimi yapan hane sayısına paraleldir. Mahallelerde toplam 47,5 dönüm afyon alanı varken, köylerdeki afyon alanı 362,25 dönümdür. Kaza geneline göre değerlendirdiğimizde Atabey'de 409,75 dönüm afyon alanı olduğu görülmektedir. Yine İslam Köyü 188,5 dönümlük afyon arazisi ile en fazla afyon üretimi yapılan yerdir.

Afyondan elde edilen gelir mahallelerde 6615 kuruş, köylerde 34161,5 kuruş ve kaza genelinde 40776 kuruş olarak hesaplanmıştır. Gelir dağılımında 16673 kuruş ile İslam Köyü en fazla hâsılata sahipken ondan sonra en fazla gelir elde edilen yer 7944 kuruş ile Kuleönü Köyü'dür.

d.b. Duhan

17. yüzyıl başlarında Osmanlıya giren, zamanla üretimi ve tüketimi yaygınlaşan tütün Atabey'de da oldukça yaygın olarak ziraatı yapılan bir sanayi bitkisidir.

Duhan (tütün) ekimi yapan hane sayısı mahallelerde 277 iken bu sayı köy genelinde 25 tir. Sanayi bitkileri belirli işlemlerden geçerek, kullanıma hazır hale geldiğinden, hem maliyeti düşürmek hem de zaman kazanmak amacıyla işlenme merkezlerine yakın yerlerde üretilmelidir. Bu sebeple Atabey köylerinde duhan üretimi sınırlı kalmış olabilir.

Yani afyondan farklı olarak, duhan ziraatı kaza merkezinde daha yaygın olarak yapılmıştır. Pazar Mahallesi'nde 90 hane duhan ekimi yapmıştır. Atabey'de duhan ziraatının % 91'i merkez mahallelere aittir. Köylerde ise Penbeli, İslam, Kelikan ve Findos-ı Kebir'de duhan ekilmiştir. Duhan ekilen arazi mahallelerde 261,75 dönüm iken, köylerde sadece 26,75 dönüm arazide duhan ziraatı yapılmıştır.

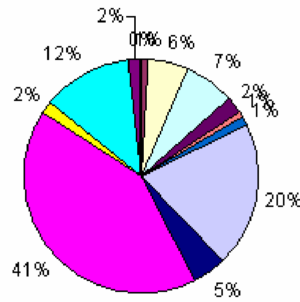
Kaza genelinde toplam 302 hane 288,5 dönüm arazide duhan ziraatı yapmıştır. Atabey'de duhandan elde edilen gelir de üretime paralel olarak mahallelerde 87487 kuruş, köylerde 8937 kuruş ve kaza genelinde 96424 kuruş olarak tespit edilmişitr. Elde edilen gelirin en yüksek olduğu mahalle Pazar Mahallesi'dir. Pazar Mahallesi'nin bir yıllık duhan geliri 29086,5 kuruştur.(bkz. Tablo 8 ve Grafik 7-8)

Tablo 8:Atabey'de Sanayi Bitkilerinin Ekim Alanları ve Elde Edilen Gelir Dağılımı

Mahalleler	Afyon Eken Hane Sayısı	Afyon Ekilen Arazi	Afyondan Elde Edilen Gelir	Duhan Eken Hane sayısı	Duhan Ekilen Arazi	Duhandan Elde Edilen Gelir
Çeşme	2	1,5	97	25	26	8685
Altunba(ğ)	2	2,5	306	35	29,5	11179
Onaç	20	15	2247,5	32	26,5	9670,5
Pazar	21	18	2856	90	92	29086,5
Sökmen	5	4,5	810	34	30,25	9492
Müftü	5	6	396	61	57,5	19374
Toplam	**55**	**47,5**	**6615**	**277**	**261,75**	**87487**
Köyler						
Penbeli	3	4,5	459	3	7	2520
Kuleönü	66	79	7944	-	-	
Bozanönü	21	26,5	1899	-	-	
İslam	156	188,5	16673	3	1,75	522
Kelikan	12	9,75	693	16	16,5	5535
Göndürle	36	37	4986	-	-	
Çoban İsa	-	-	-	-	-	
Findos-ı Sağir	7	6,5	639	-	-	
Findos-ı Kebir	1	0,5	54	3	1,5	360
Bayat	6	10	814,5	-	-	
Toplam	**308**	**362,25**	**34161,5**	**25**	**26,75**	**8937**
Genel Toplam(ortalama)	**363**	**409,75**	**40776,5**	**302**	**288,5**	**96424**

Grafik 8:

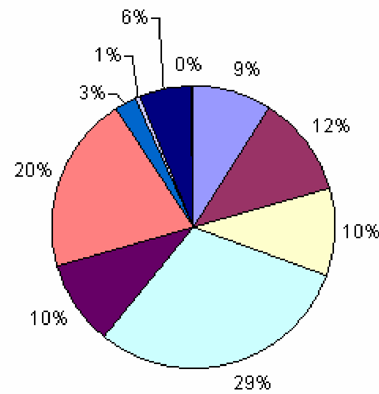
Afyondan Elde Edilen Gelir

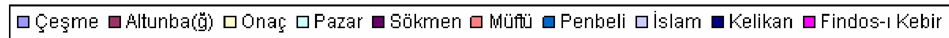

Grafik9:

Duhandan Elde Edilen Gelir

e. Soğan Üretimi

Temettuat kayıtlarına "basal" olarak alınan soğan tarımı, Atabey kazasında sadece Findos-ı Kebir Köyü'nde görülmektedir. Toplam 97.5 dönümlük alanda 83 hane soğan ziraatı yapmıştır. Bu hanelerden en fazla soğan arazisine sahip olan ziraatçı Monla Bekir oğlu Ahmed'in arazisidir ve 2,5 dönüm soğan tarlasına sahiptir. Findos-ı Kebir Köyü'nde soğandan elde edilen gelir toplam 28889 kuruş olarak hesaplanmıştır.

II. HAYVANCILIK

Osmanlı Devleti'nin iktisadi yapısının temelini tarım ve hayvancılık oluşturmaktaydı. Geleneksel tarım toplumu özelliği gösteren Osmanlı Devleti'nde her bölge ve hatta her şehir ayrı bir ekonomik birim niteliğinde kendi kendine yetmeye çalışıyordu. Şehir merkezlerinde ve kazalarda hayvancılık gelir sağlama amacından ziyade ihtiyacı karşılamaya yönelik olarak yapılmıştır. Gelir elde etme kaygısı ikinci planda kalmıştır. Hayvan sayısı ve elde edilen gelir arasındaki farklılık bu durumu doğrulamaktadır.

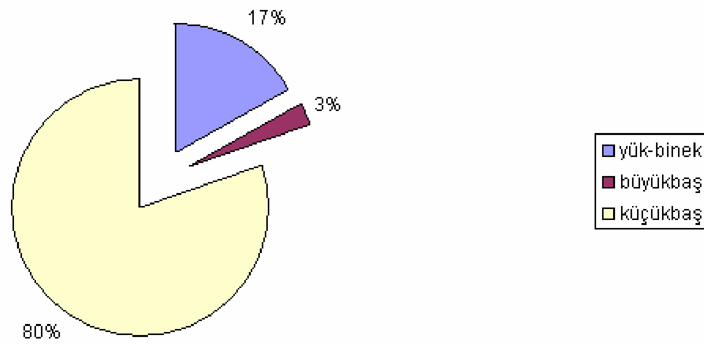
Bu bölümde genelde gelir getiren hayvanları, bunların kaza ekonomisindeki yerini ve hayvancılık yapan hanelerin sosyo-ekonomik durumlarını belirlemeye çalıştık.

Geliri olmayıp, temettuat kayıtlarına alınan yoz inek, yoz camus, düğe ,potak, öküz, camus öküzü, dorum, kuzu, oğlak, v.s vardır. Bu hayvanların dağılımı grafiklerde belirtilmiştir. Ayrıca yük-binek hayvanı olmasına rağmen hâsılatı belirtilmeyen katır, beygir, katır sıpası, v.s hayvanları da tabloda yük-binek hayvanları altında gruplandırdık.

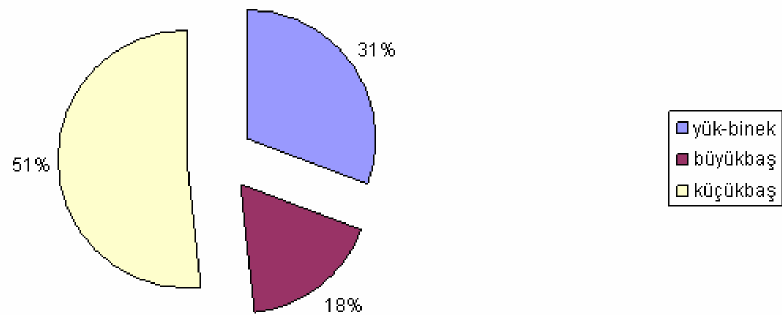
Atabey genelinde %80 gibi yüksek bir oranda hayvancılık yapılmaktadır. Tablo 9'da da görüldüğü üzere 959 hanenin 769 u hayvan sahibidir. En çok beslenen hayvanlar koyun ve keçi gibi küçükbaş hayvanlardır. 769 hanenin her birinde en az bir baş merkep ya da öküz olmak üzere yük-binek hayvanı vardır. Bundan başka 379 hanede büyükbaş hayvancılık, 485 hanede küçükbaş hayvancılık yapıldığı tespit edilmiştir. Bu bilgilerden de anlaşılacağı üzere hayvancılık, tarım kadar gelir getiren bir faaliyet alanı değildir. Atabey genelinde hanelerin %24 ü büyükbaş, %37 si küçükbaş hayvancılık yapmaktadır. (bkz. Grafik 9)

Hayvancılıktan elde edilen toplam gelir 48278 kuruştur. Bu gelirin 14856 kuruşu yük-binek hayvancılığına, 8520 kuruşu büyükbaş hayvancılığa ve 24902 kuruşu küçükbaş hayvancılığa aittir. (bkz. Grafik 10)

Grafik10:

Grafik 11:

Tablo 9;Atabey'de Hayvancılık Yapan Hanelere Göre Hayvan Türleri ve Gelirlerin Dağılımı

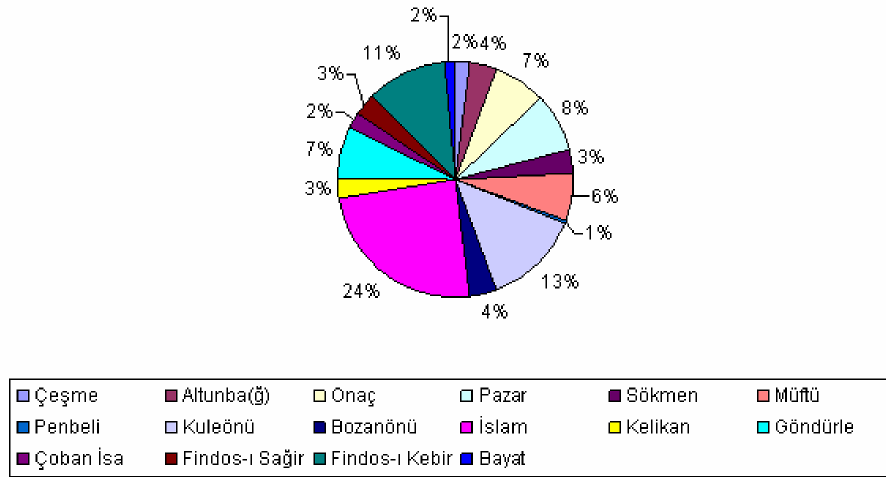
	Yük-Binek Hayvancılığı				Büyükbaş Hayvancılık				Küçükbaş Hayvancılık			
Mahalleler	**Hane Sayısı**	**Hayvan Sayısı**	**Hasılatı**	**Hane Başına Geliri**	**Hane Sayısı**	**Hayvan Sayısı**	**Hasılatı**	**Hane Başına Geliri**	**Hane Sayısı**	**Hayvan Sayısı**	**Hasılatı**	**Hane Başına Geliri**
Çeşme	23	47	275	12	13	13	325	25	15	76	133	9
Altunba(ğ)	40	97	1700	43	28	35	735	26	35	3022	5264	150
Onaç	52	180	1125	22	39	45	900	23	52	1159	2304	44
Pazar	88	201	2925	33	53	54	1080	20	46	464	959	21
Sökmen	36	87	875	24	27	28	560	21	26	730	1217	47
Müftü	62	162	950	15	34	34	680	20	19	469	973	51
Toplam	**301**	**774**	**7850**	**26**	**194**	**209**	**4280**	**20**	**193**	**5920**	**10850**	**56**
Köyler												
Penbeli	3	13	75	25	3	4	80	27	3	300	441	147
Kuleönü	81	334	1275	16	28	29	580	21	65	1064	2530	39
Bozanönü	28	95	575	21	21	28	590	28	23	1819	4381	190
İslam	176	619	2100	12	58	61	1270	22	74	338	1012	14
Kelikan	22	67	400	18	19	23	460	24	17	1390	2191	129
Göndürle	37	179	575	16	17	17	340	20	30	339	687	23
Çoban İsa	14	56	125	9	9	13	260	29	12	343	532	44
Findos-ı Sağir	12	78	525	44	9	11	220	24	11	406	777	71
Findos-ı Kebir	87	276	1181	14	18	19	380	21	50	373	819	16
Bayat	8	38	175	22	3	3	60	20	7	235	682	97
Toplam	**468**	**1755**	**7006**	**15**	**185**	**208**	**4240**	**23**	**292**	**6607**	**14052**	**48**
Genel Toplam	**769**	**2529**	**14856**	**19**	**379**	**417**	**8520**	**22**	**485**	**11897**	**24902**	**51**

Atabey Temettuat Defteri'nden edindiğimiz hayvancılıkla ilgili bilgileri; yük-binek hayvancılığı, büyükbaş hayvancılık ve küçükbaş hayvancılık olarak ayrı ayrı ele aldık. Son bölümde de daha küçük çaplı yapılan arıcılık faaliyetlerini değerlendirdik.

A.Yük-Binek Hayvancılığı

Kayıtlarda yük-binek hayvanlarının sayısı konusunda ayrıntılı bilgi verilmiştir. Özellikle tarımla uğraşan neredeyse bütün hanelerin en az bir öküzü bulunmaktadır. Henüz tarımda makineleşmenin başlamadığı, sanayileşmenin olmadığı dönemlerde öküz tarla sürmek ve koşum amacıyla kullanılırken, diğer yük-binek hayvanlarından da taşımacılık ve ulaşım alanlarında faydalanılmıştır. Kaza genelinde toplam 2473 yük-binek hayvanı beslenmektedir. Yük-binek hayvanlarının türlere göre dağılımı aşağıda tablo 10'da ve ilgili grafikte gösterilmiştir. Tablodan da anlaşıldığı üzere öküz son derece yaygın olarak beslenmektedir. Yük-binek hayvancılığı, temelleri tarım ekonomisine dayanan bir toplumda oldukça önemli bir faaliyet koludur. 959 hanenin 769 unda en az bir tane de olsa öküz ya da merkep bulunması bunun göstergesidir.

Grafik 12:

Tablo 10:Atabey'de Türlerine Göre Yük-Binek Hayvanı Dağılımı

Mahalleler	Öküz Baş	Merkep Baş	Katır Baş	Bargir Baş	Deve Baş	Kısrak Baş	Toplam Yük-Binek Hayvanı
Çeşme	9	23	5	4	2	4	47
Altunba(ğ)	14	42	17	2	5	17	97
Onaç	69	84	14	6	-	7	180
Pazar	52	103	17	10	12	7	201
Sökmen	11	36	6	8	15	11	87
Müftü	42	65	21	5	22	7	162
Toplam	**197**	**353**	**80**	**35**	**56**	**53**	**774**
Köyler							
Penbeli	8	4	1	-	-	-	13
Kuleönü	145	137	3	16	-	33	334
Bozanönü	51	42	-	-	-	2	95
İslam	320	220	64	1	-	14	619
Kelikan	41	22	-	1	-	3	67
Göndürle	100	52	11	3	-	13	179
Çoban İsa	29	12	7	-	-	8	56
Findos-ı Sağir	41	24	4	1	-	8	78
Findos-ı Kebir	133	113	13	5	-	12	276
Bayat	21	12	2	1	-	2	38
Toplam	**889**	**638**	**105**	**28**	**-**	**95**	**1755**
Genel Toplam	**1086**	**991**	**185**	**63**	**56**	**148**	**2529**

Defterdeki sayımlardan çıkan sonuca göre, kaza genelinde 1086 öküz yazılmış ve bunların da cinsleri belirtilmiştir. Bundan başka 991 baş merkep, 148 baş kısrak, 63 baş beygir, 185 baş katır ve 56 baş deve yazılmıştır. Deve sadece Atabey mahallelerinde beslenmiş, köylerde devecilik yapılmamıştır. Çünkü deve ticari amaçlarla taşımacılıkta kullanıldığından kaza merkezinde yaygındır. Ayrıca deve, kısrak ve merkep içim hayvan başına yıllık hâsılat belirtilmiş ancak yoz kısrak, katır sıpası, öküz, katır ve beygir için hâsılat yazılmamıştır.

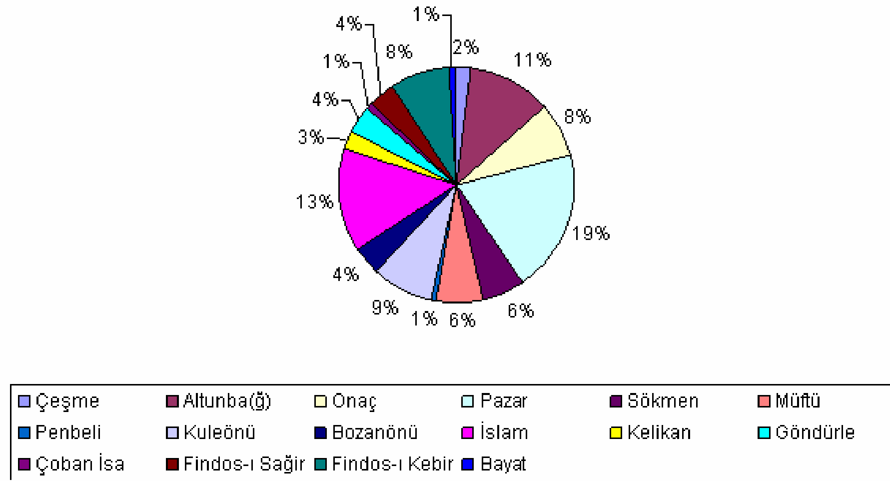
Deve başına hamule(yük) naklinden elde edilen gelir 100 kuruş, kısrak için elde edilen gelir hayvan başına 50 kuruş, merkep için ise hayvan sayısı ne olursa olsun elde edilen gelir 25 kuruş olarak tespit edilmiştir.

Özellikle öküzün koşum hayvanı olarak tarla sürümünde kullanıldığından bahsetmiştik. Ancak anlaşılmaktadır ki; Atabey kazasında ziraatçılık yapan her hanenin öküzü bulunmamaktadır. Bu durumda katır, beygir ve hatta merkebin sürüme koşulduğu bilinmektedir. Öküz sayısının toprak dönüm miktarıyla ilgili olduğunu ve dönüm miktarı fazla ise öküz sayısının da fazla olduğunu söyleyebiliriz.

Ayrıca yük-binek hayvanlarından taşımacılık ve ulaşım konusunda da faydalanılmıştır. Mesleği kiracı ve deveci olarak yazılanlar, taşıma amacıyla hayvan kiralayanlar ve nakliyecilik yapanlardır.

Yük-binek hayvanlarının hâsılatlarına baktığımızda, mahallelerde 7850 kuruş, köylerde 7006 kuruş ve kaza genelinde 14856 kuruş gelir elde edildiğini tespit etmekteyiz. Hane başına düşen ortalama gelir ise 19 kuruş olarak hesaplanmaktadır. En yüksek hâsılat 2925 kuruş ile Pazar Mahallesi'ne aittir ki, mahalle genelinde 201 adet hayvan tespit edilmiştir. Diğer taraftan İslam Köyü'nde 619 adet hayvan yetiştirilmişken hâsılatı 2100 kuruş ile sınırlıdır. Yani Pazar Mahallesi'nde hayvan sayısı daha az olmasına rağmen hâsılatları İslam Köyü'ne göre yüksektir. Bu durumda Pazar Mahallesi'nde hâsılat getiren yük-binek hayvanı (kısrak, deve, merkep) sayısının yüksek olduğunu söyleyebiliriz.(bkz. Grafik 12)

Grafik 13:

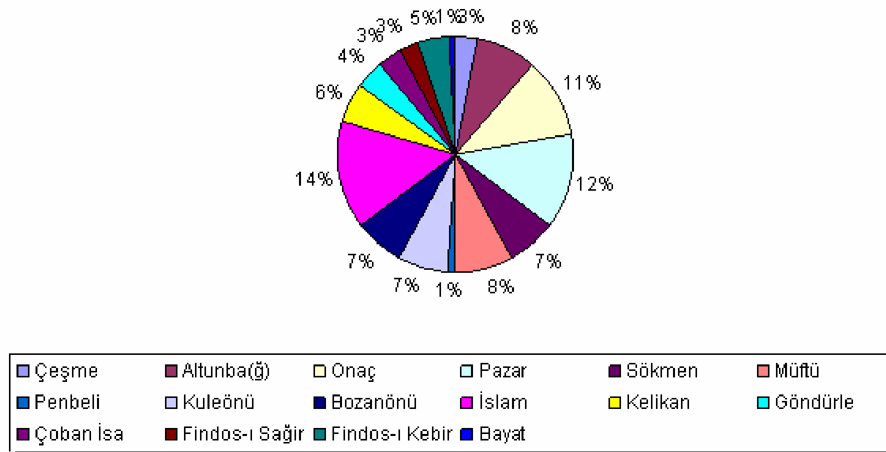
B.Büyükbaş Hayvancılık

Atabey Temettuat Defteri'ndeki inek ve camus cinsinden hayvanları büyükbaş hayvan olarak ele aldık. Defterde bu türlerin yoz, sağman olanları ve yavrularının sayıları da verilmiştir.

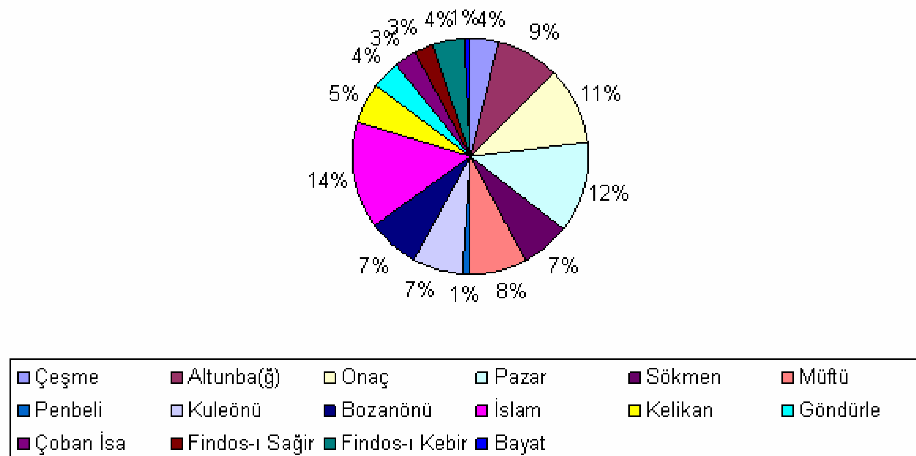
Büyükbaş hayvan besiciliği diğer hayvancılık türlerine göre daha az yapılmaktadır. Bu tür hayvancılıkta hanelerin süt, yağ, peynir gibi ihtiyaçlarının karşılanmasının amaçlandığı anlaşılmaktadır. Atabey'de toplam 379 hane büyükbaş hayvan beslemektedir. Mahallelerde 209, köylerde 208 ve kaza genelinde 417 adet büyükbaş hayvan beslenmektedir. Bu hayvanlardan elde edilen toplam hâsılat 8520 kuruştur. Kaza merkezinde ve köylerde büyükbaş hayvancılık neredeyse eşit olarak yapılmıştır. Büyükbaş hayvancılıkta hane başına düşen ortalama gelir 22 kuruştur.(bkz. Grafik 13–14)

Kaza genelinde bir sağman inek için yıllık gelir olarak 20 kuruş, sağman camus için 30 kuruş yazılmıştır. Yoz inek, düğe, tosun ve botak ise büyükbaş hayvancılık içinde ele alınmış, geliri olmayan hayvanlardır. Büyükbaş hayvancılığın en yaygın yapıldığı yer ise İslam Köyü'dür.

Grafik 14:

Grafik 15:

C.Küçükbaş Hayvancılık

Küçükbaş hayvancılık olarak defterde koyun ve keçi yazılmıştır. Bunların yoz veya sağman oluşları, yıllık gelirleri ile kuzu ve oğlak sayıları yazılmıştır. Kümes hayvancılığı yapıldığına dair herhangi bir bilgiye rastlanmamıştır.

Hayvanların yıllık hâsılat miktarları hayvan cinsine göre değişmektedir. Atabey'de bir sağman keçiden 2, yoz keçiden 1, sağman koyundan 4, yoz koyundan 2 kuruş gelir elde edilmiştir. Birkaç hanede ise yoz koyun ve yoz keçiye hâsılat yazılmadığı görülmüştür. Oğlak ve kuzunun hâsılatları bulunmamaktadır.

Kayıtlara göre kazada toplam 3745 sağman keçi, 4800 yoz keçi vardır. Sağman keçiden elde edilen hâsılat 7490 kuruş, yoz keçiden elde edilen hâsılat 4800 kuruştur. En fazla keçi Altunba Mahallesi'nde beslenmektedir. Mahallede 893 sağman keçi, 1472 yoz keçi bulunmaktadır. Bayat Köyü'nde ise yoz keçi yazılmamıştır.

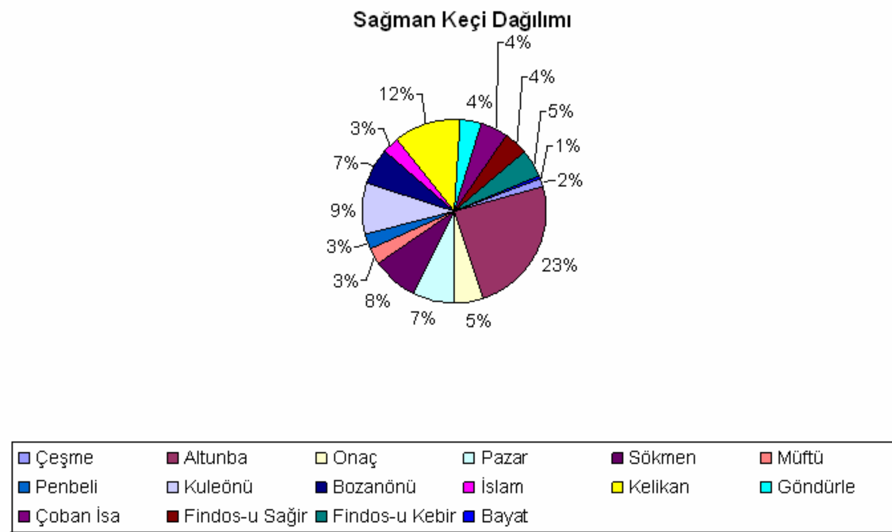
Kazada 2327 sağman koyun ve 1655 yoz koyun bulunmaktadır. Sağman koyundan elde edilen hâsılat 9302 kuruş, yoz koyun geliri 3310 kuruştur. En fazla koyun Bozanönü Köyü'nde beslenmektedir. Köyde 593 sağman koyun, 538 yoz koyun vardır. Çeşme Mahallesi'nde koyun yazılmazken, Çobanisa Köyü'nde ise yoz koyun tespit edilmemiştir.

Küçükbaş hayvancılık hanenin ihtiyacını karşılamaktan ziyade kazanç sağlamaya yönelik olabilir. Küçükbaş hayvanlar et, süt,yağ gibi besin maddelerinin yanı sıra yün ve deri gibi sınai ham maddeler ile ticari kazanç kaynağı olarak da değerlendirilebilir.

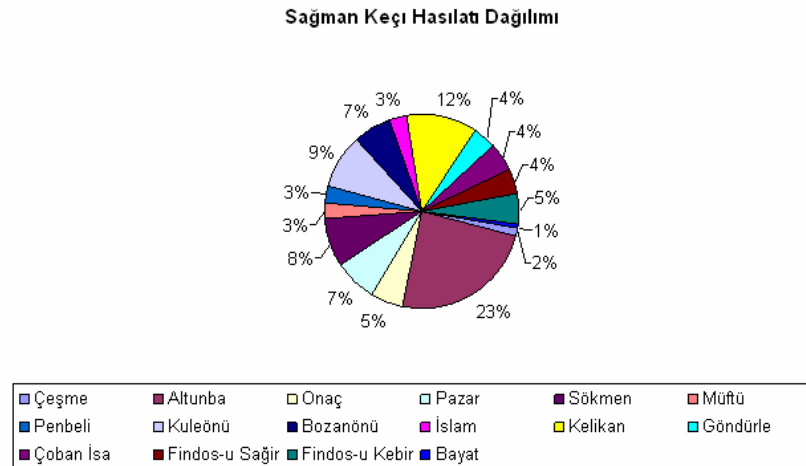
Atabey genelinde sürü sahibi hane sayısı 3'tür. Bunlar; Altunba ve Onaç mahalleleri ile Bozanönü Köyü'ndedir. Sürü sahibi hanelerden ikisi ziraatçı biri de duvarcı olarak yazılmıştır. Altunba Mahallesi'ndeki sürü sahibi, 8.haneye kayıtlı mükellef olup 100 sağman keçi, 170 yoz keçi, 50 sağman koyun ve 85 yoz koyun sahibidir. Onaç Mahallesi'ndeki sürü sahibi, 2. haneye kayıtlı mükellef olup 36 sağman keçi, 214 yoz keçi,85 sağman koyun ve 165 yoz koyun sahibidir. En kalabalık sürü sahibi ise Bozanönü Köyü'ndeki 2. haneye kayıtlı mükellefe ait olup 140 sağman keçi,70 yoz keçi, 250 sağman koyun ve 330 yoz koyun sahibidir.

Küçükbaş hayvanların sayı ve hâsılat dağılımları için bkz. Grafik 15–22 ve tablo 11.

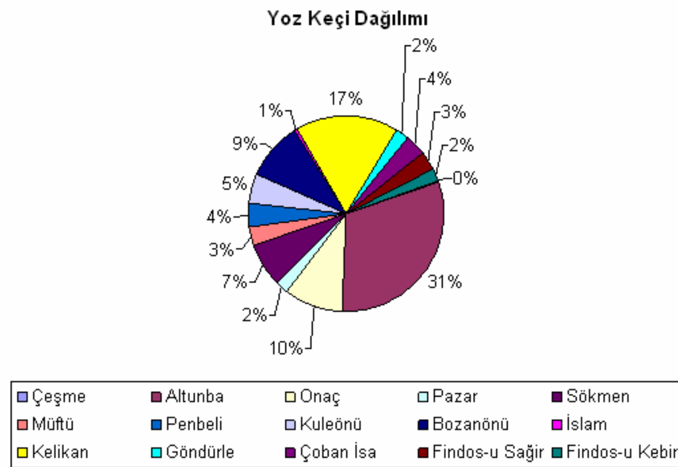
Grafik 16:

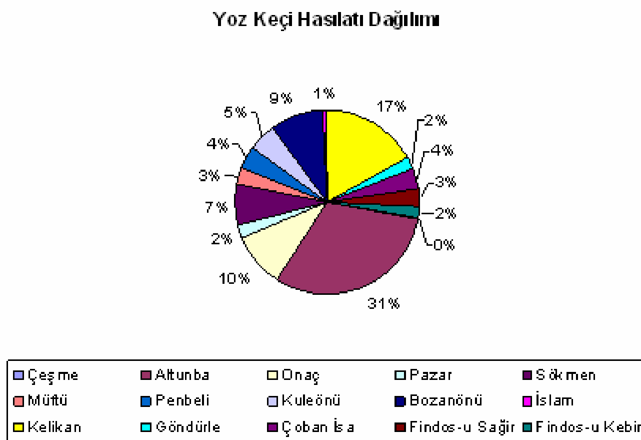
Grafik 17:

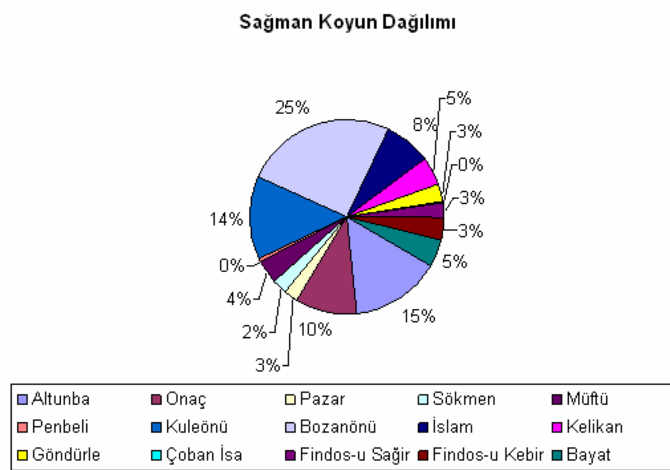
Grafik 18:

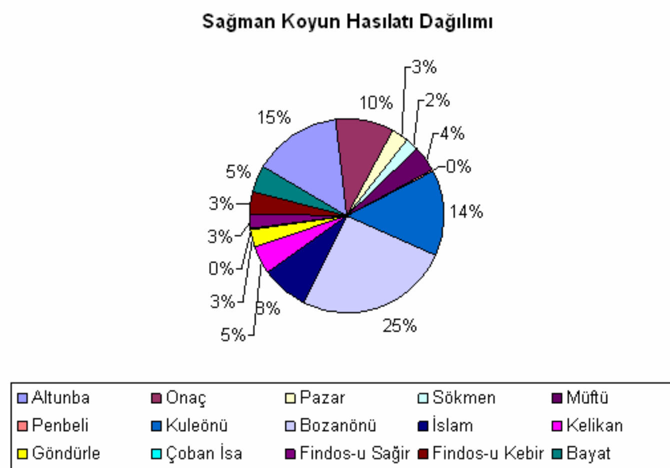
Grafik 19:

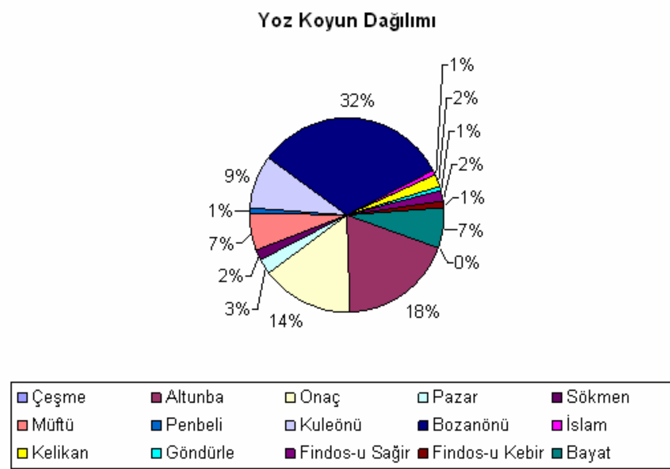
Grafik 20:

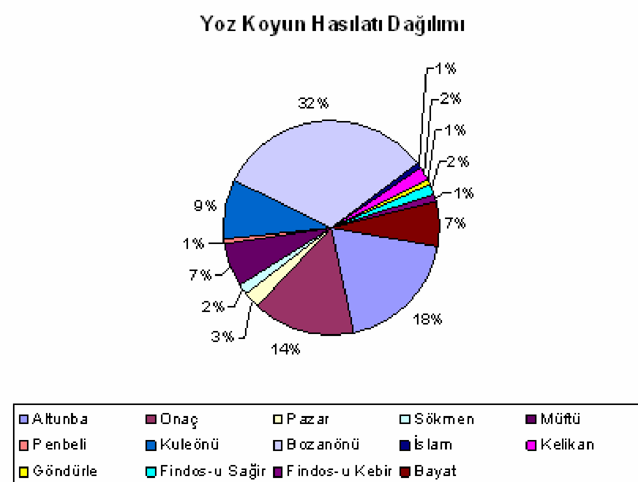
Grafik 21:

Grafik 22:

Grafik 23:

Tablo 11:Atabey'de Küçükbaş Hayvan Türleri ve Hâsılatları

Mahalleler	Sağman Keçi Sayısı	Sağman Keçi Hâsılatı	Yoz Keçi Sayısı	Yoz Keçi Hâsılatı	Sağman Koyun Sayısı	Sağman Koyun Hâsılatı	Yoz Koyun Sayısı	Yoz Koyun Hâsılatı
Çeşme	57	114	19	19	-	-	-	-
Altunba(ğ)	893	1786	1472	1472	346	1384	311	622
Onaç	198	396	474	474	233	926	254	508
Pazar	264	528	95	95	63	252	42	84
Sökmen	302	604	349	349	53	212	26	52
Müftü	108	216	157	157	96	384	108	216
Toplam	**1822**	**3644**	**2566**	**2566**	**791**	**3158**	**741**	**1482**
Köyler								
Penbeli	105	210	175	175	8	32	12	24
Kuleönü	339	678	250	250	326	1304	149	298
Bozanönü	245	490	443	443	593	2372	538	1076
İslam	104	208	34	34	185	740	15	30
Kelikan	441	882	809	809	110	440	30	60
Göndürle	153	306	111	111	60	240	15	30
Çoban İsa	168	336	168	168	7	28	-	-
Findos-ı Sağir	163	326	155	155	60	240	28	56
Findos-ı Kebir	186	372	89	89	81	324	17	34
Bayat	19	38	-	-	106	424	110	220
Toplam	**1923**	**3846**	**2234**	**2234**	**1536**	**6144**	**914**	**1828**
Genel Toplam	**3745**	**7490**	**4800**	**4800**	**2327**	**9302**	**1655**	**3310**

D. Arıcılık

Atabey'in bütün köy ve mahallelerinde arıcılık yapılmaktadır. Ancak hiçbir hane arıcılığı başlıca geçim kaynağı olarak yapmamıştır. Arıcılık daha ziyade ek gelir sağlama amaçlı yapılmıştır.

Atabey'de 57 hane arıcılık yapmaktadır. Toplam 352 adet arı kovanından 1584 kuruş gelir elde edilmiştir. Arıcılık yapan hane sayısının en fazla olduğu yer 7 hane ile Kuleönü Köyü'dür. Kuleönü'nde 58 adet kovan 261 kuruş gelir getirmektedir. Buna karşılık Sökmen Mahallesi'nde 1 hane arıcılık yapmaktadır. Bu hanenin sahip olduğu kovan sayısı 60, elde edilen gelir ise 270 kuruştur. Bir arı kovanının hâsılatı 4,5 kuruş olarak hesaplanmıştır.

Tablo 12;Atabey'de Arı Kovanı Sayısı ve Arıcılık Hâsılatı

Mahalleler	Arı Kovanı Sayısı	Arıcılık Hâsılatı	Arıcılıkla Uğraşan Hane Sayısı
Çeşme	20	90	3
Altunba(ğ)	9	40,5	4
Onaç	8	36	3
Pazar	31	139,5	7
Sökmen	60	270	1
Müftü	27	121,5	7
Toplam	**155**	**697,5**	**25**
Köyler			
Penbeli	3	13,5	1
Kuleönü	58	261	7
Bozanönü	37	166,5	6
İslam	5	22,5	3
Kelikan	19	85,5	5
Göndürle	10	45	3
Çoban İsa	5	22,5	2
Findos-ı Sağir	45	202,5	2
Findos-ı Kebir	9	40,5	3
Bayat	6	27	2
Toplam	**197**	**886,5**	**32**
Genel Toplam	**352**	**1584**	**57**

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

19. YÜZYIL ORTALARINDA ATABEY'DE EKONOMİK YAPI

I.GELİR KAYNAKLARI VE VERGİLENDİRME

Sosyal hayatın önemli bir bölümünü oluşturan üretim ve tüketim faaliyetleri iktisadi olayları meydana getirir. İktisat, üretim ve tüketim dengesinin sağlanması ve üretim faktörlerinin kullanılması ile ilgilidir. Sosyal olayların açıklanmasında bu unsurların önemli bir yeri vardır. Toplumların refah düzeyi ile iktisadi güç, yani kaynaklar, üretim ve tüketim arasında iç içe bir ilişki görülür[147]. Bu nedenle sosyal olayların açıklanmasında iktisadi durumun dikkate alınması, olayların arka planlarına farklı bakış açılarından yaklaşarak tarihin tahlilini zenginleştirecektir.

İnsanoğlunun sonsuz ihtiyaçlarına rağmen olanaklar kısıtlı olduğundan, eldeki imkânların doğru şekilde değerlendirilmesi zorunluluğu ekonomi bilimini ortaya çıkarmıştır. Üretim ve tüketim dengesinin sağlanması ekonomi biliminin temelini oluşturur. Buna göre daha fazla tüketim sağlamak için daha fazla üretim yapmak gerekir[148].

Ancak şehir ve kasabaların ekonomik özellikleriyle ilgili çalışmalar, şehir ve kasabaların tek bir tipoloji çerçevesinde toplanabilecek basit ve kesin bir yapı arz etmediğini, aksine çeşitliliğin olduğunu ortaya koymuştur. Bu çeşitlilik iktisat tarihçilerini şehir ve kasabaları, iktisadi özelliklerine göre ayrı tipler altında toplamaya yöneltmiştir. Bu tipolojiler çerçevesinde çok sayıda çalışma yapılmış, fakat bunlar daha çok canlı bir ticaret merkezi olan ya da metropoliten özellikler gösteren büyük şehirler üzerine yoğunlaşmıştır. Kasaba tipi küçük şehirler ise genellikle ihmal edilmiştir[149].

Osmanlı ekonomisi üretim ve arz yönlü bir ekonomidir. Sistem küçük üreticiliğe dayanmaktadır. Bu yolla ekonomi kendine yeterli hatta dış piyasaya yönelik bir sanayi ve tarım sistemine sahiptir[150]. Köylü ekonomisinde ideal üretici tipi, kendi kendine yeterli, bağımsız, küçük üreticidir. Üretici, geçimini sağladığı tarım işletmesini meydana getiren ev, toprak, hayvanlar, tarım araçları gibi üretim faktörlerinin tamamının veya en azından bir kaçının sahibidir. Fakat bu ekonomik bir

---

[147] Ali Özgüven, **İktisat Bilimi'ne Giriş**, İstanbul 1991, s. 3.
[148] Erol Manisalı, **İktisada Giriş**, İstanbul 1996, s. 14.
[149] Ayşe Özdemir, **a.g.t.**, s. 47.
[150] Ahmet Tabakoğlu, **a.g.m.**, s. 676.

değerlendirmeden ziyade ailenin geçimi ile ilgilidir. Bu yüzden işletme aile ile bütünleşmiştir.

Temettuat sayımlarında hane reislerinin gelir getiren muhtelif iktisadi faaliyetleri ayrı ayrı belirtilmiştir. Gelir kaynağının niteliğine ait açıklamalardan elde edilen bilgiler; şehirde yürütülen iktisadi faaliyetlerin gelir getirme oranını ve önemini göstermektedir. Hane reislerinin gelir kaynaklarını niteliklerine göre ticaret, tarım, hayvancılık, işçilik-zanaat vb. şeklinde ele almak mümkündür. Temettuat defterlerinde bunların hepsinin toplamı " mecmu'undan bir senede temet'tuâtı" kaydıyla gösterilmiştir[151].

A.Tarım ve Hayvancılık Gelirleri

Kazada meslek olarak ziraatçılık ön plana çıktığından ziraat gelirlerini hesaplarken tarım alanlarından elde edilen geliri, icar dâhil olmak üzere ele aldık. Ziraatçılık yanında diğer mesleklere dâhil edilenlerin gelirlerini(ziraatçı ve pazarcı, ziraatçı ve kiracı, vb.) ve hayvancılık gelirlerini de bu grupta değerlendireceğiz. Tarım ve hayvancılıkla ilgili meslekler grubunda, 79' u kaza merkezinde olmak üzere toplam 399 ziraatçı ve ziraatçılığın yanında kira ve pazarcılık gelirleri de olan 13 hane reisi de bulunmaktadır. Ayrıca kazada 14 bahçıvan ve 24 çoban kaydedilmiştir. Bu grubun toplam gelirleri 775343 kuruştur.

Toplam gelirin 1014696 kuruş olduğu Atabey kazasında gelirlerin 775343 kuruşunun tarım ve hayvancılık grubuna dâhil olması halkın geçimini tarım ve hayvancılıktan sağladığını göstermektedir. Toplam gelir içinde tarım ve hayvancılık gelirlerinin oranı %77 olarak hesaplanmaktadır. Mesleği ziraatçı ve bahçıvan yazılan %41'lik grubun kazancının toplam hâsılat içindeki payı %73 olup, hayvancılık ile birlikte bu oran %77' ye çıkmaktadır. İcara verilen tarladan elde edilen gelir ise, ziraatçılık gelirlerinin sadece 1812,5 kuruş ve % 0,1 oranındadır.

B. Ticaret Gelirleri

Alım- satım ile ilgili meslekler grubunda ele aldığımız ve ticari faaliyetlerden gelir sağlayanlar % 9' luk oranla ikinci sırada yer almaktadır. Mesleği pazarcı, eskici,

---

[151] Temettuat defterlerinde belirtilen 1260 yılı gelirleri gerçek geliri, 1261 yılı gelirleri ise tahmini geliri göstermektedir. Ancak Atabey Temettuat Defteri'nde böyle bir ayrım yapılmamıştır. Ayrıca incelediğimiz defterde mahallerin sonunda verilen toplam gelirler ile bizim yaptığımız toplamlar arasında farklılıklar ortaya çıkmaktadır. Bu farklılığın hane reisinin gelir kaynaklarının toplamını alırken veya hanelerin toplam temettuatlarını hesaplarken ortaya çıkan yanlışlıklardan olduğu görülmektedir. Biz değerlendirmeleri bulduğumuz veriler doğrultusunda yaptık.

duhancı, kasap, bakkal, vs. ticari faaliyetlere ayrılanların kaza genelindeki toplam gelirleri 89026 kuruştur. Ticaret gelirleri içindeki en büyük pay duhancılık mesleğine aittir. Kazada 75 duhancı tespit edilmiştir. Sadece duhan gelirleri ise, ticaret gelirlerinin % 57'sini oluşturmaktadır. Bu gelirler deftere " ticareti temet'tuâtı" ya da " ticareti saire temet'tuâtı" adıyla yazılmıştır. Ayrıca sadece İslam Köyü'nde 3 tane hatap ticareti yapan olduğu tespit edilmiştir ki gelirleri genel dağılım ile karşılaştırılamayacak kadar düşüktür.

C. İşçilik ve Zanaatkârlık Gelirleri

İşçilik- zanaatkârlık iş kolunda ele aldığımız amelelik, hizmetkârlık, dülgerlik, değirmencilik, tebaadan, hamallık temet'tuâtlarından elde edilen gelir 71341 kuruş olup toplam hâsılat içindeki payı % 7 dir.

Kazada mesleği " amele idüğü" şeklinde kaydedilmiş toplam 126 hane reisi vardır ancak amelecilikten elde edilen gelir oldukça düşüktür. Bu durum bunların meslek edinmelerine rağmen geçimlerini başka vasıtalarla sağladıklarını göstermektedir. Kazada ayrıca 6 adet değirmenci bulunmaktadır ve bunların geliri 3279 kuruştur. Sadece Pazar Mahallesi'nde ise 1 demirci ve 2 dülger kaydedilmiştir.

D. Kamu Görevlileri

Kazada kamu görevi yürüten hane reislerinin tamamının kazançları kayda alınmamıştır. Kazadaki 42 kamu görevlisinin toplam geliri 18402 kuruştur. Müftü Mahallesi'ndeki bir kadı ve bir temizlik görevlisinin geliri yazılmamıştır. Kamu görevlilerinin gelirlerinin oranı ise sadece % 2 olarak hesaplanmaktadır.

Mahallede medrese bulunması nedeniyle kazadaki 42 kamu görevlisinin 12' si yine Müftü Mahallesi'ndedir. Müftü Mahallesi kamu görevinden elde edilen gelirlerin oranı % 32'dir. Kaza genelindeki en yüksek gelire sahip kamu görevlisi Müftü Mahallesi'nde 3 numaralı hanede kayıtlı medrese müderrisi Abdullah Ağa oğlu İsmail Ağa'dır. Bunların tek geçim kaynakları kamu hizmetinden elde ettikleri kazanç değildir. Kamu görevlilerinin neredeyse tamamının toprağı ya da hayvanı bulunmaktadır.

E. Diğer Gelirler

Deftere duvarcı, deveci, yazıcı, semerci, dikici, göç etmiş haneler vb. olarak kaydedilmiş diğer meslek gruplarının toplam gelirleri 60584 kuruş olarak

hesaplanmıştır. Yani kazada % 5 oranında farklı alanlarda gelir elde eden meslek grupları vardır. Bu gelir kaynakları tek başına hesaplanamayacak kadar az olduğundan ayrı ayrı değerlendirme yapmamayı uygun gördük.

Aşağıdaki tablodan da anlaşılacağı üzere kaza genelinde tarım ve hayvancılık yapan 450 hanenin toplam geliri 775343, oranı %77 dir. Mesleği alım-satım olarak kaydedilmiş ticaretle uğraşan 118 hanenin geliri 89026 kuruş, oranı %9; işçilik yapan 169 hanenin geliri 71341 kuruş, oranı %7; 42 kamu görevlisinin toplam geliri 18402 kuruş ve oranı %2 dir. Diğer gelirler başlığı altında ele aldığımız meslek gruplarının ise geliri 60584 kuruş olup % 5'lik bir oranı kapsamaktadır.

Tablo 13:Atabey'de Gelir Kaynakları

Meslek	Kayıtlı Hane Sayısı	Geliri (Kuruş)	Oranı (Yüzde%)
Tarım-Hayvancılık Gelirleri	450	775343	77
Ticaret Gelirleri	118	89026	9
İşçilik-Zanaatkârlık Gelirleri	169	71341	7
Kamu Görevlileri'nin Gelirleri	42	18402	2
Diğer Gelirler	64	60584	5

II. GELİR DAĞILIMI

A. Hanelere Göre Gelir Dağılımı

Ferdin belli bir dönem içerisinde katkıda bulunduğu üretim faaliyetlerinden payına bir takım mal ve hizmetler düşer ki; buna gelir denir. Gelir *" ferdin belli bir dönem içinde, dönem başı ve dönem sonu aynı zenginlikte kalmak kaydıyla tüketebileceği mal ve hizmetler toplamıdır"* da denilebilir[152]. Gelir sayesinde ferdin ve toplumun refah seviyesi hakkında bilgi edinilebilir. Toplam gelirin fertler veya aileler arasındaki dağılımı ise gelir dağılımını oluşturur.

Temettuat defterleri tutulurken, vergi mükellefi hane reislerinin toplam gelirleri kaydedilmiştir. Buna göre Atabey'in gelirini haneleri ve yerleşim yerlerini ölçü alarak çeşitli yönleriyle değerlendirdik.

---

[152] Tevfik Pekin, **Ekonomiye Giriş**, İzmir 1995, s.21.

Aşağıdaki tabloda görüldüğü üzere, haneleri gelir seviyelerine göre gruplandırdık. Atabey'de kayıtlı olan 959 hanenin en yüksek gelire sahip hanesinden, hiç geliri olmayan hanelere kadar sıraladığımızda, şehirdeki gelir dağılımı da açık bir şekilde ortaya çıkmaktadır.

Tablo 14: Gelir Seviyelerine Göre Hanelerin Durumu

Gelir Seviyesi(kuruş)	Hane Sayısı
3000 ve 3000'den fazla	37
2000–3000	88
1000–2000	271
500–1000	228
0–500	249
0	86
Toplam	959

Gelir seviyelerine göre hanelerin durumu ele alındığında, Atabey'de yıllık geliri 1000–2000 arasında olanların en fazla olduğu görülür. Bu grup, hane başına düşen yıllık gelir ortalaması 1058 kuruş olan Atabey'de en kalabalık gruptur. Yılda 500–1000 kuruş arası gelir elde eden hane reisi sayısı 228' dir. 0-500 arası gelir elde eden hane sayısı ise 249 ve hiç geliri olmayan hane sayısı ise 86' dır. Bu noktada dikkatimizi çeken, üç farklı gelir grubundaki hane dağılımının birbirine yakın olmasıdır. Özellikle alt gelir grubu olarak adlandırabileceğimiz 0–1000 kuruş arasındaki geliri olan hanelerin oranı % 58' dir.

Atabey Temettuat kayıtlarında çalışamaz durumda olanların sayısı hayli yüksektir. Kaza genelinde 39 amelmande, 1 ihtiyar ve 9 sabi' kaydedilmiştir. Kazanın yarıdan fazlasının alt gelir grubuna dâhil olması çalışamaz durumda olanların sayısının yüksek olmasından kaynaklanmaktadır. Defterde yer alan

ifadeden bunların geçimlerini, “şunun bunun ianesiyle”, yani halkın yardımıyla sağlamakta oldukları anlaşılmaktadır.

2000 ile 3000 kuruş arası gelire sahip bulunan, orta gelir grubuna dâhil ettiğimiz 88 hane reisi vardır. Bunlar toplam hane sayısının % 9’ unu oluşturmaktadır. Gelir piramidi oluşturulduğunda en üstte yer alacak olanların bulunduğu, yıllık kazancı 3000 kuruşu geçen hane reislerinin sayısı ise 37’ dir.

Kazada geliri en yüksek olan kişi, Altunba Mahallesi’nde ikamet eden, mesleği duvarcılık yapan dokuzuncu hanede kayıtlı vergi mükellefidir. Tortu Mehmed oğlu İbrahim adındaki bu kişinin geliri 7816 kuruştur. Hiçbir geliri bulunmayan 86 hane reisi ise köylerde ağırlıklı olmak üzere kaza genelinde dağılmıştır. Yıllık geliri yazılmamış olan hane reislerinin meslekleri yazılmamış, iş göremez durumda oldukları ya da özel durumları belirtilmiştir.

Tablo 15: Geliri 3000 Kuruştan Fazla Olan Haneler

Mahalleler	Meslek	Geliri (kuruş)
Altunba(ğ)	Duvarcı	6133
Altunba(ğ)	Duvarcı	7816
Altunba(ğ)	Duvarcı	3626
Onaç	Ziraatçı	4350
Onaç	Ziraatçı	4207
Onaç	Ziraatçı	3640
Onaç	Ziraatçı	4699
Köyler		
Penbeli	Ziraatçı	3094
Kuleönü	Ziraatçı	4039
Kuleönü	Ziraatçı	3516
Bozanönü	Ziraatçı	5874
Bozanönü	Ziraatçı	3172
Bozanönü	Belirtilmemiş	4126
İslam	Ziraatçı	4418
İslam	Ziraatçı	4999
İslam	Ziraatçı	5151
İslam	Ziraatçı	3021
İslam	Ziraatçı	3153
İslam	Ziraatçı	3418
İslam	Ziraatçı	3336
İslam	Ziraatçı	3555
İslam	Ziraatçı	3237
İslam	Ziraatçı	3533
İslam	Ziraatçı	3387
İslam	Ziraatçı	3235
Göndürle	Ziraatçı	3461
Göndürle	Ziraatçı	3472
Findos-ı Sağir	Ziraatçı	4784
Findos-ı Sağir	Ziraatçı	3575
Findos-ı Sağir	Ziraatçı	4962
Findos-ı Sağir	Ziraatçı	4649
Findos-ı Sağir	Ziraatçı	3002
Findos-ı Kebir	Ziraatçı	3260
Findos-ı Kebir	Ziraatçı	3238
Findos-ı Kebir	Ziraatçı	3841
Findos-ı Kebir	Ziraatçı	3102
Findos-ı Kebir	Ziraatçı	3837

Yukarıdaki tablodan anlaşılacağı üzere kaza merkezindeki mahallelerde ve köylerde 3000 kuruş ve üzeri gelir grubu içinde yer alan mükelleflerin üçü duvarcılıktan, diğerleri ziraatçılıktan bu geliri elde etmişlerdir. Görünen odur ki; kazanın karakteristik mesleği olan ziraatçılık yine en zenginlerin de mesleğidir. Bu da kaza genelin de gelirin en çok tarım ve hayvancılıktan sağlandığının bir göstergesidir. Onun dışındaki hiçbir yan uğraş bu kadar gelir getirmemektedir. Kazanın en zenginleri olduğu anlaşılan bu hane reisleri en çok İslam Köyü'nde

bulunmaktadır. Yukarıda da belirtildiği üzere İslam Köyü, Müslüman halk yerleşmeden önce Hıristiyanların yaşadığı Zımmiyan Köyü idi. Osmanlı toplumunda gayrı Müslimler tarım ve hayvancılıktan ziyade ticaretle uğraşmışlar ve zenginleşmişlerdir. Dolayısıyla gayrı Müslimlerden kalan topraklara Müslümanlar yerleştirilmiş ve köy halkı diğer köylere nazaran daha varlıklı olmuştur. İslam Köyü'nü Findos-ı Kebir ve Findos-ı Kebir takip etmektedir. İslam Köyü'nde kişi başına düşen gelir 1292 kuruştur. Bu takdirde bu kişilerin gelirinin kaza ortalamasının ne kadar üzerinde olduğu anlaşılabilir.

B. Yerleşim Yerlerine Göre Gelir Dağılımı

Atabey ve köylerinde genellikle ziraatçılık yapıldığından, köyler arasında gelir seviyeleri bakımından büyük farklar bulunmamaktadır. Gelirleri çok yüksek olan hane reisleri sayesinde gelir seviyeleri farklılaşmaktadır. Örneğin gelir seviyesi en yüksek haneler İslam Köyü'nde bulunduğundan, burada gelir seviyesi de yüksek çıkacaktır.

Tablo 16: Atabey'de Yerleşim Birimlerine Göre Gelir Dağılımı

Mahalleler	Hane Sayısı	Toplam Gelir	Ortalama Gelir (kuruş)	Ortalama Gelir (%)
Çeşme	29	19491	672	3
Altunba(ğ)	58	63582	1096	5
Onaç	64	75151	1174	6
Pazar	123	77801	632	3
Sökmen	45	32307	718	3
Müftü	81	48483	599	3
Toplam	400	316815	792	4
Köyler				
Penbeli	5	8342	1668	8
Kuleönü	100	126611	1266	6
Bozanönü	32	46568	1424	7
İslam	201	259638	1292	6
Kelikan	25	21530	861	4
Göndürle	45	63170	1404	7
Çoban İsa	17	15992	941	4
Findos-ı Sağir	13	27504	2116	10
Findos-ı Kebir	110	118504	1077	5
Bayat	11	10022	911	4
Toplam	559	697881	1248	6
Genel Toplam	959	1014696	1058	

Diğer taraftan hane sayısı az olan Penbeli Köyü'nün ortalama geliri oldukça yüksek görünmektedir ki, bu durum köyde bulunan beş hanenin üçünün 3000 kuruşun üzerinde gelire sahip olmasından kaynaklanmaktadır. Atabey mahallelerinin toplam geliri 316815 kuruş iken, köylerin geliri 697881 kuruştur. Köylerde gelirin daha yüksek olması da köylerdeki hane sayısının fazla olması ve tarım alanlarının genişliği ile ilgilidir.

C. Mesleklere Göre Gelir Dağılımı

Genel olarak kırsal bölgelere baktığımızda köylü nüfusun geçimini tamamen çiftçilikten sağlayan homojen bir yapı arz etmediğini görürüz. Köy ve şehir ekonomilerinin iktisadi faaliyetler açısından homojen yapıda olmamaları hemen bütün sanayi öncesi ekonomilerin ortak özelliğidir. Bu tür ekonomilerde her iktisadi faaliyet belli ölçüde hem şehirde hem de köyde yapılır. Kasaba ekonomilerine baktığımızda, kasabaların, kır ve şehir ekonomileri arasında iktisadi bütünleşme zincirinin mühim bir halkasını oluşturduğunu söyleyebiliriz. Kasabalar bir yandan kendi içindeki bölge dışındaki üretim merkezlerinde üretilen mal ve hizmetleri çevresine dağıtmak, diğer taraftan da kendi içinde ve çevresinde üretilen ve o çevrenin ihtiyaçlarını aşan mal ve hizmetleri bölge dışına çıkarmak gibi iki yönlü bir aracılık görevi yürütmektedirler[153]. İnceleme alanımız olan Atabey'de de durum böyledir.

Atabey kaza merkezinde tarım ve hayvancılık faaliyetlerinin yanı sıra ticari faaliyetler de önemli yer tutmaktayken, köylerde ticaretin kaza merkezindeki kadar canlı olmadığı görülmektedir.

Bu açıklamalar doğrultusunda Atabey ve köylerinde yaşayan hane reislerinin meslekleri ölçüsünde gelir dağılımlarını gösteren tabloda, toplam 959 hanenin 873'ü tabloda yer almakta olup, meslek hanesi boş olan 86 gelirsiz hane bunlara dâhil edilmemiştir. Tablo 17'den de anlaşılacağı üzere kaza genelinde hane reislerinin yıllık kazançları en çok 1000–2000 kuruş arasında yer almaktadır. Bunlar arasında en kalabalık meslek grubunu ziraatçılar oluşturmaktadır.

Bunların yıllık kazançları 775343 kuruş olup aktif olarak mesleğini icra eden 450 ziraatçının bu işten yıllık ortalama gelirleri 1720 kuruş civarındadır. Bundan

---

[153] Selahattin Özçelik, " XIX. Yüzyıl Türkiye'sinde Köy ve Kasaba Hayatı Üzerine Gözlemler", **Osmanlı**, C.4, s. 121.

başka kazada en çok yapılan mesleklerden biri olan amelelik ve işçilikten elde edilen gelir 71341 kuruş olup, mesleği işçilik yazılan 118 hane temel alınarak hesaplandığında vergi mükellefi başına yıllık ortalama 604 kuruş düşmektedir.

Tablo 17:Atabey'de Meslek Gruplarına Göre Gelir Dağılımı

Meslek	0-500 Kuruş	500-1000 Kuruş	1000-2000 Kuruş	2000-3000 Kuruş	3000 ve Üstü Kuruş
Tarım-Hayvyancılıkla Uğraşanlar	40	81	218	79	32
Alım-Satımla Uğraşanlar	39	54	22	2	1
İşçilik yapanlar	101	59	9	-	-
Mal Üretenler	-	-	5	-	-
Hizmet Üretenler	18	20	11	7	3
Kamu Görevlileri	26	11	5	-	-
Diğer Gruplar	18	1	1	**-**	**-**
Mesleği Belirtilmeyenler	7	2	-	-	1
Toplam	249	228	271	88	37

Üst gelir grubu adını verdiğimiz 3000 kuruş ve üzeri gelir elde edenleri, meslek temelinde ele aldığımızda, kazanın zenginlerinin yine ziraatçı olduğu görülmektedir.

Belirtilenlerden başka kazada topraktan ve değirmencilikten sağlanan icar gelirleri de vardır. Topraktan sağlanan icar geliri 1812,5 kuruş iken Asiyab olarak kaydedilen değirmenlerden sağlanan icar geliri 778 kuruştur. Kaza merkezinde toplam 8 değirmen, 7 de dükkân bulunduğu tespit edilmiştir. Dükkânlar kiraya verilmemiş mülk sahibi tarafından işletilmiştir.

Bütün bunların ışığında, Atabey kazasında gelir seviyesinin dengeli bir dağılım göstermediğini ve alt gelir grubu haricindekilerin geçimlerini kendi imkânları ile sağladıklarını söyleyebiliriz. Bilindiği gibi ekonomik yapı içerisinde gelir dağılımında aşırı farklılıkların oluşmaması idealize edilir. Toplumun refah ölçüsü olarak değerlendirilen gelir durumu ve dağılımının büyük ölçüde dengeli olması gerekir[154]. Atabey kazasındaki gelir dağılımı dengesizliği; Osmanlı Devleti'nin XIX. yüzyıl ortalarındaki ekonomik yapısının taşradaki yansıması olarak değerlendirilebilir.

---

[154] Ali Özgüven, **a.g.e.**, s.425.

III. VERGİ ÇEŞİTLERİ

Bilindiği gibi Osmanlı İmparatorluğu'nda halk iki kurala göre vergilendirilmişti. Kuralın ilki dinseldir. Diğer İslam devletleri gibi Osmanlıların da İslami inanç ve esaslara göre aldıkları vergiler "Tekâlif-i Şer'iyye" (şeriatın öngördüğü vergiler) diye adlandırılmıştır. Devlet bu vergileri şeriatın bir gereği olarak aldığı için " Rüsum-i Şer'iyye de denilmiştir. Çiftçi reayadan alınan öşür, resm-i çift, resm-i ağnam gibi vergilerle şehirlerde ticari faaliyetlerden elde edilen baçlar da bu türe girmektedir.

Diğer taraftan devletin yürütme ve uygulama görevlerini yapmakta olanlara hizmetleri karşılığı halktan alınan bedel ise "Rüsum-i Örfiyye" (Tekâlif-i Örfiyye) olarak nitelendirilmiştir. Çeşitli kademelerde görev alan yöneticilere emekleri karşılığında verilmekte olan bu vergilerin miktar ve çeşitleri kanunnamelerle bölgelere ve zaman göre ayrı ayrı düzenlenmiştir. Cürüm ve cinayet, arûs, bennak, mücerret, vb. daha pek çok vergiler bu türe girmektedir. Bu iki genel vergi çeşidi dışında kalan kanunnamelere ve şeraite uyup uymadığı düşünülmeden alınan bir vergi çeşidi daha vardır. "Tekâlif-i Divaniyye" veya " Avarız-ı Divaniyye" denilen bu vergi başlangıçta ancak sefer için gerek duyulduğunda halktan alınmışken gitgide devamlı alınan vergiye dönüştürülmüştür[155].

Osmanlı Devleti'nde temettuat sayımlarının yapılmasının esas amacı yeni vergi düzeninin alt yapısını oluşturmaktır. Bu bölümde temettuat defterine kaydedilmiş vergi türleri ve miktarlarının hane, mahalle ve şehir ölçeğinde dağılımlarını değerlendireceğiz. Temettuat defterlerinde hanelerin mal, emlak ve gelirleri yazılırken hane reisinin isminin sağ üst köşesinde hane reisinin mesleğinden sonra " bir senede vergisi" olarak yıllık vergi miktarı ve zirai alınan ürünlerden alınan öşür miktarı belirtilmiştir.

A. Vergü-yü Mahsusa[156]

Osmanlı vergi sisteminde Tanzimat sonrası yapılan en önemli yenilik vergi çeşitlerinin azaltılmasıdır. Tanzimat yöneticileri örfi vergileri kaldırarak yerine "vergü, vergü-yü mahsusa, komşuca alınan vergi" adları ile alınan tek bir vergi

---

[155] Musa Çadırcı, **a.g.e.**, s. 105.

[156] Vergü-yü Mahsusa yılda bir defa alınan ve temettuat defterinde *"bir senede vergisi"* olarak belirtilen vergidir. *Yıllık vergi* de diyebiliriz.

getirdiler[157]. Bu yeni vergi sisteminin tevziinde sancakların daha önce örfi vergi olarak ödedikleri vergi miktarları esas alınarak sancak düzeyinde vergi miktarı belirlenmiştir. Bu toplam vergi kazalara, köylere, mahallelere ve tek tek hane reislerine "… hal ve tahammül ve temettuatına göre komşuca paylaştırılıp" her hanenin vergi yükümlülüğü belirlenmiş oluyordu. Hanelerin iktisadi durumuna göre vergi alınmasını sağlamak için 1844 yılında halkın emlak, arazi ve hayvanları, ticaret, vs. gelirlerini belirleyecek temettuat tahlilleri yapılmıştır[158]. Temettuat sayımları neticesinde verginin yılda iki kez alınması kararlaştırılmıştır. Atabey (Atabey) kazasından 1844–1845 senesinde temettuat kayıtlarına göre; toplam yıllık vergi olarak 159012 kuruş vergi tahsil edilmiştir.

B. Öşür Vergisi

Öşür, kelime olarak onda bir anlamına gelen Arapça kökenli bir kelime olup, ıstılah olarak Osmanlı Devleti'nde umumiyetle halkın ürettiği mahsullerden, bilhassa hububattan vergiye verilen isimdir. Zirai ürünlerin dışında bal'dan da öşür alındığı görülür[159]. Osmanlı hukukçuları öşrü şer'i bir vergi olarak mütalaa ettiklerinden öşür, "harac-ı mukaseme" sayılmıştır. Reaya ektiği toprağın bir nevi kiracısı durumundadır. Toprağın gerçek sahibi devlet olduğundan öşür de reayanın tarım yaptığı arazinin kira bedeli olmaktadır.

Öşür, ayni ve nakdi olmak üzere iki şekilde tahsil edilmiştir. Kanuna göre, arpa, buğday, darı, nohut benzeri dayanıklı ürünlerden ve pamuktan ayni olarak alınırken, sebze ve meyve gibi bağ, bahçe ve bostan ürünlerinden nakdi ve maktu olarak alınırdı. Bu yüzden tahrir defterlerinde bağ, bahçe ve bostan ürünlerinden alınan vergiler "ber vech-i maktu" şeklinde kaydedilmiştir[160].

Tanzimat'la birlikte yapılan değişikliklerle vergi toplama işi muhassıllara verilmiştir. Ancak istenilen fayda sağlanamadığından 1258 yılında yeniden iltizam usulüne geri dönüldü. Zaman ve şartlara göre tahsil yönteminde değişiklikler yapılan aşar vergisi Osmanlı Devleti'nin yıkılmasına kadar devam etmiştir.

---

[157] Tanzimat döneminde vergi düzenlemeleri için bkz. A. Şener, **a.g.e**., s. 94-95.

[158] Tevfik Güran, **Tanzimat Dönemi'nde Osmanlı Maliyesi; Bütçeler ve Hazine Hesapları(1841–1861),** Ankara 1989, s. 13.

[159] Mehmet Ali Ünal, **a.g.e**., s. 136.

[160] **a.g.e.,** s. 139.

Temettuat defteri kayıtlarına göre H.1260 (M. 1844) senesinde Atabey Kazası'nda toplanan öşür miktarı 55412,5 kuruştur.

C. Ağnam Vergisi

Osmanlı Devleti'nde koyunlardan alınan vergiye "adet-i ağnam" adı verilmekte olup, bu vergi diğer küçükbaş hayvanlardan da alınmıştır. Genellikle her bölgede etnik ve dini ayrım yapılmaksızın iki koyuna bir akçe olarak alınmıştır[161].

İncelediğimiz defterde de farklı bir uygulama yoktur. Atabey'de küçükbaş hayvanı olanlardan koyun ve keçi ayrımı yapılmaksızın, her iki küçükbaş hayvan için bir akçe vergi alınmıştır. Kazadaki toplam küçükbaş hayvan sayısı 11608 ve bunlardan alınan toplam vergi de 5804 kuruştur.

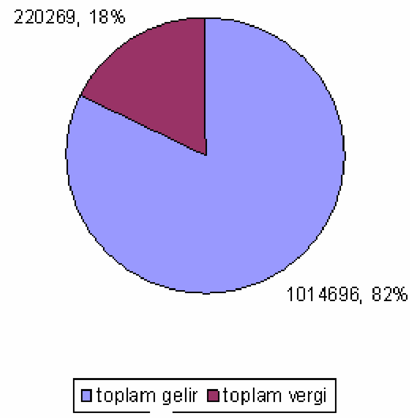
IV. VERGİLERİN DAĞILIMI

Atabey Temettuat Defteri'nde her köy ve mahallede sayım yapıldıktan sonra alınacak toplam vergi miktarı en sona yazılmıştır. Kazanın ödemesi gereken toplam vergi miktarı 220228,5 kuruştur. Bu bölümde Atabey'den alınan toplam vergiyi, yıllık vergi, öşür ve rüsum olarak ayrı ayrı ele alarak değerlendirdik. Buna göre kazadaki toplam verginin, 1844–1845 yılı verilerine göre toplam gelire oranının % 18 olduğu görülmektedir. (Bkz. Grafik 23) Grafik 24'te görüldüğü üzere, kaza genelinde toplanan verginin, % 72'si yıllık vergi, % 25'i öşür ve % 3'ü hayvanlardan alınan ağnam vergisidir.

[161] Mehmet Ali Ünal, **a.g.e.**, s. 144.

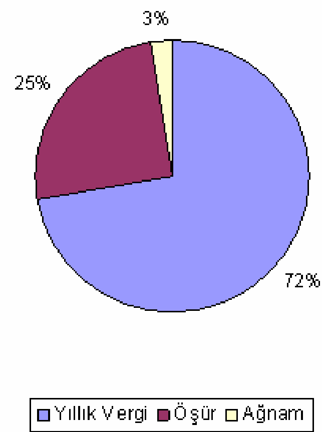
Grafik 24:

Atabey'in 1844-45 Yıllarındaki Toplam Gelirinin Toplam Vergiye Oranı

Grafik 25:

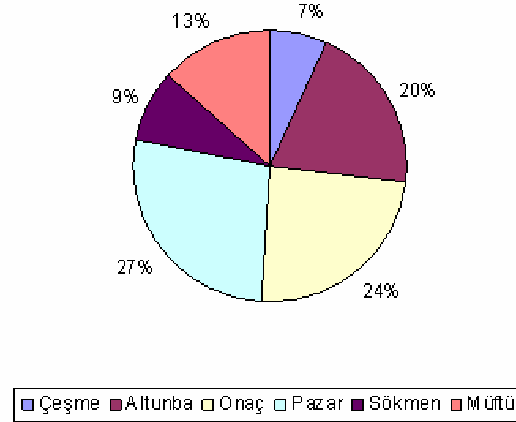
Vergi Türlerinin Dağılımı

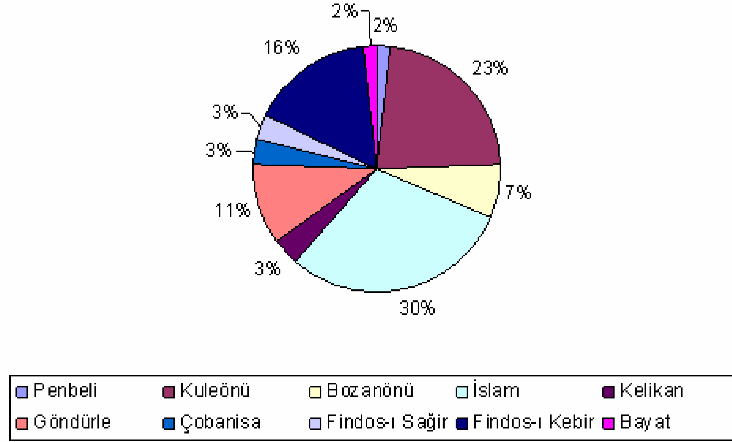
A. Yıllık Verginin Dağılımı

Yıllık vergi hane reislerinin toplam geliri üzerinden alınan bir vergidir. Atabey'de verilen yıllık vergi 159012 kuruş olup, vergi veren hane sayısı 825'tir. Bu vergi kazada ödenen toplam verginin % 72'sini oluşturmaktadır. Verginin % 30'u kaza merkezine, % 70'i ise köylere aittir. Bu dağılım hane sayısı ile de doğru orantılıdır. Çünkü kaza merkezindeki 400 haneye karşılık, köylerde yaşayan hane sayısı 559'dur. Aşağıda grafik 25'ten de anlaşıldığı üzere yerleşim yerlerine göre yıllık vergi dağılımı şöyledir; Kaza merkezinde en fazla yıllık vergi % 27'lik oran ile Pazar Mahallesi'ne ait iken, en az mükellef ve dolayısıyla en az yıllık vergi oranı Çeşme Mahallesi'ndedir. Grafik 26'deki verilere göre ise köylerde en fazla yıllık vergi veren bölge İslam Köyü'dür. Hatta İslam köyü'ndeki vergi oranı kaza genelindeki en yüksek rakamdır.

Grafik 26:

Grafik 27:

Elde edilen yıllık gelir ile ödenen vergi doğru orantılıdır. Kaza genelinde halkın yıllık toplam gelirinin % 15,6'sını yıllık vergi olarak verdiği görülmektedir.

Diğer taraftan kaza genelindeki 134 hanenin yıllık vergisi bulunmamaktadır. Bu hanelerden 78 tanesinde "muaf" ifadesine yer verilmişken, 4 hane için "emlakı yok" yazılmış, diğerlerinin ise yıllık vergi bölümü boş bırakılmıştır. Muaf yazılanların tamamına yakını kamu görevlisidir. Sayının yüksek olmasında Müftü Mahallesi'nde medrese bulunması ve medresede çalışan görevliler etkili olmuştur. Askerde olan, mal varlığı olmayan ve a'lil-amelmande yazılan hanelerin yıllık vergi bölümü boş bırakılmıştır.

B. Öşür Vergisinin Dağılımı

Atabey'de hububat gurubuna giren, buğdaydan kile[162] başına 8 kuruş, arpa, çavdar ve burçaktan ise kile başına 6 kuruş öşür alınmaktadır. Kazadaki toplam buğday öşrü 27050 kuruş, arpa öşrü 8721,5 kuruş, çavdar ve burçak öşrü ise 360

---

[162] 1841 tarihi itibariyle Osmanlı topraklarında kile her yerde 35,27 litredir, yani 20 okkalık eski buğday ağırlığına eşittir. Resmi İstanbul kilesi yanında Anadolu'da yer yer farklı uygulamalar da görülmektedir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Walter Hintz, "İslam'da Ölçü Sistemleri" , **Marmara Üniversitesi Türklük Araştırmaları Dergisi**, çev. Acar Sevim, S.5, İstanbul 1990, s. 51.

kuruş olarak hesaplanmıştır. Ayrıca çavdar ve burçak üretiminin ve dolayısıyla öşrünün diğer hububat çeşitlerine göre oldukça az olduğu görülmektedir. Diğer ürünlerin öşür miktarları ise değişiklik gösterebilmektedir. Bağ, bahçe, bostan, soğan, tütün, afyon ve arı öşürleri toplamı 19521 kuruştur. Bu vergiler temettuat defterinde hane reisinin isminin sol üst köşesine yazılmıştır.

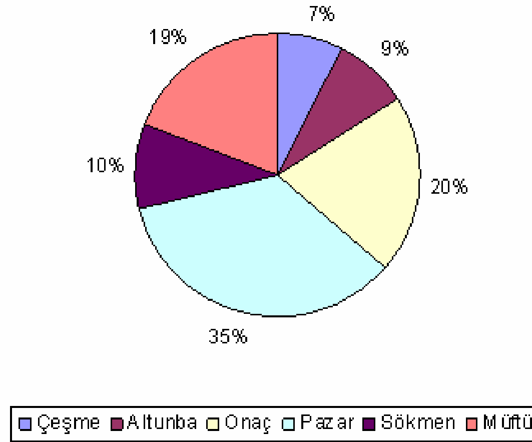
Tablo 18 'dan da anlaşıldığı üzere bağ öşrüne ödenen toplam miktar kaza genelinde 685 dönüme karşılık 5993,5 kuruş, 405 dönüm afyon için verilen öşür 3747,5 kuruş, 78 dönüm bahçe için verilen öşür 1172 kuruş,273 dönüm bostan için verilen öşür 1547,5 kuruş, 263,5 dönüm duhan için verilen öşür 5071 kuruş, 84 dönüm soğan için verilen öşür 581 kuruştur.

Arı öşrü de öşür alınan diğer ürünler gibi yazılmış olmakla beraber kovan sayısı belirtilmiştir. İki kovana bir kuruş öşür verilmektedir. Kazadaki 318 kovandan 158,5 kuruş öşür alınmaktadır. Ayrıca yerleşim yerlerine göre öşür dağılımı için grafik 27 ve grafik 28'e bakılabilir.

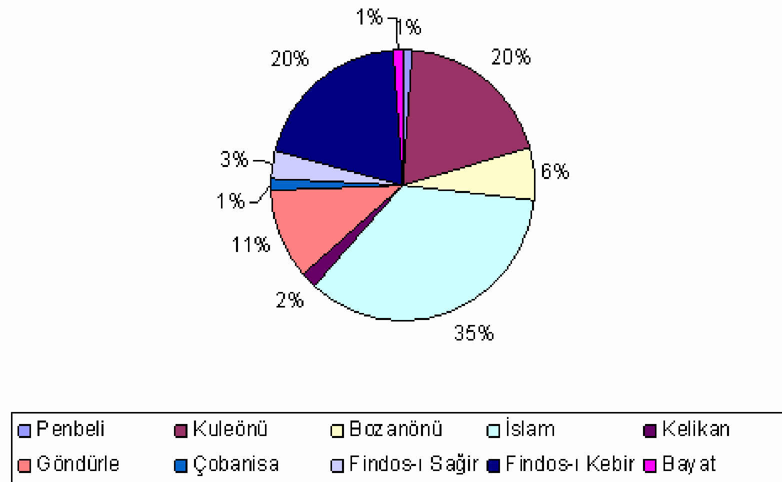
Tablo 18: Atabey'de Ürünlere Göre Öşür Dağılımı

	HINTA		ŞAİR		BURÇAK		BAĞ		BAHÇE		BOSTAN		AFYON		DUHAN		SOĞAN		ARI	
Mahalleler	Öşür Veren Hane sayısı	Toplam Öşür Miktarı	Öşür Veren Hane sayısı	Toplam Öşür Miktarı	Öşür Veren Hane sayısı	Toplam Öşür Miktarı	Öşür Veren Hane sayısı	Toplam Öşür Miktarı	Öşür Veren Hane sayısı	Toplam Öşür Miktarı	Öşür Veren Hane sayısı	Toplam Öşür Miktarı	Öşür Veren Hane sayısı	Toplam Öşür Miktarı	Öşür Veren Hane sayısı	Toplam Öşür Miktarı	Öşür Veren Hane sayısı	Toplam Öşür Miktarı	Öşür Veren Hane sayısı	Toplam Öşür Miktarı
Çeşme	10	192	6	48	-	-	17	115	-	-	3	13,5	-	-	25	500	-	-	3	8,5
Altunba	10	192	6	57	-	-	32	175,5	-	-	1	6	1	5	30	574	-	-	4	7
Onaç	51	702	45	301	4	30	53	455	-	-	29	141,5,	18	156	32	629	-	-	2	3
Pazar	38	1044	24	330	10	66	91	651	-	-	28	115	20	202	92	1690	-	-	7	15,5
Sökmen	12	276	5	90	-	-	31	224	-	-	4	17	6	75	35	450	-	-	1	30
Müftü	34	792	24	203,5	1	6	55	380	-	-	10	33,5	5	34	59	820	-	-	7	14,5
Toplam	**155**	**3198**	**110**	**1029,5**	**15**	**102**	**279**	**2000,5**	**-**	**-**	**75**	**326,5**	**50**	**472**	**241**	**4663**	**-**	**-**	**24**	**78,5**
Köyler																				
Penbeli	3	200	3	66	1	6	3	43	-	-	2	9	3	40	3	90	-	-	1	1,5
Kuleönü	85	5564	75	1524	-	-	59	279	-	-	52	306	67	810,5	-	-	-	-	7	13
Bozanönü	27	1272	20	801	6	63	27	202	-	-	25	113	21	151,5	-	-	-	-	5	18
İslam	172	8048	138	2728	10	78	183	2124	1	5	70	439,5	157	1775	2	23	-	-	3	2,5
Kelikan	19	404	17	144	-	-	-	-	-	-	3	31	5	22	17	285	-	-	5	9,5
Göndürle	42	2908	37	903	-	-	42	396	-	-	30	177	35	329	-	-	-	-	3	3,5
Çobanisa	14	368	12	102	-	-	7	35	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1	2,5
Findos-ıSağir	11	936	9	264	6	69	7	53	-	-	11	114,5	7	59	-	-	-	-	2	22
Findos-ı Kebir	71	3856	60	1046	-	-	76	843	77	1167	-	-	1	6	0,5	10	84	1581	3	4,5
Bayat	8	296	8	114	2	12	2	18	-	-	5	34	5	63	-	-	-	-	2	3
Toplam	**452**	**23852**	**379**	**7692**	**25**	**228**	**406**	**3993**	**78**	**1172**	**198**	**1221**	**301**	**3256**	**22,5**	**408**	**84**	**1581**	**32**	**80**
Genel Toplam	**607**	**27050**	**489**	**8721,5**	**40**	**330**	**685**	**5993,5**	**78**	**1172**	**273**	**15475**	**351**	**3998**	**263,5**	**5071**	**84**	**1581**	**56**	**158,5**

Grafik 28:

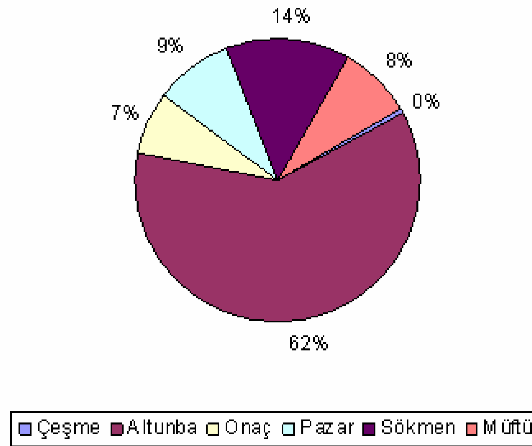
Grafik 29:

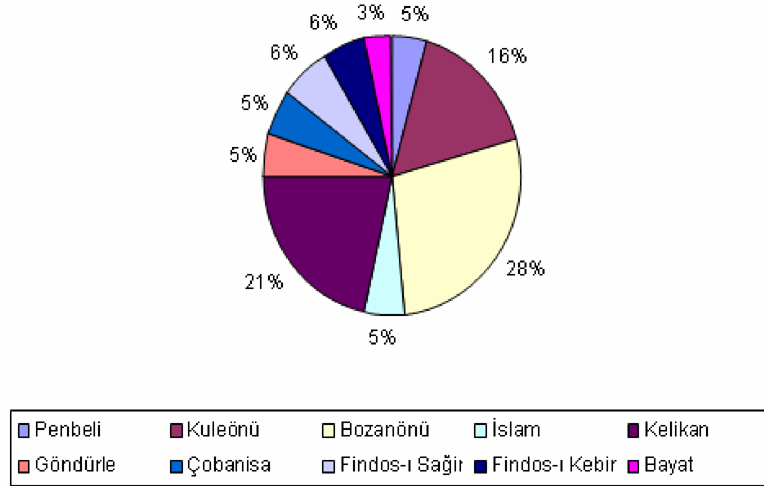
C. Ağnam Vergisinin Dağılımı

Atabey'de yaygın olarak küçükbaş hayvancılık yapıldığından bahsetmiştik. Küçükbaş hayvanlarda iki baş hayvandan bir kuruş öşür alınmıştır. Kazadaki toplam küçükbaş hayvan sayısı 7957 keçi ve 3649 koyun olmak üzere toplam 11608'dır. Bunlardan alınan vergi ise 5804 kuruştur. Küçükbaş hayvanın en çok beslendiği yer 3067 hayvan ile Altunba Mahallesi'dir. Kaza merkezindeki mahallelere ve Atabey köylerine göre Ağnam Vergisi dağılımı aşağıdaki grafiklerde görülmektedir.

Grafik 30:

Grafik31:

D. Meslek Gruplarına Göre Vergi Dağılımı

Vergi mükelleflerinin ödedikleri vergi yükü de yıllık kazançları ile doğru orantılıdır. Atabey'de hiçbir kazancı olmadığı halde vergi verenler olduğu gibi, kazacı olduğu halde vergiden muaf tutulanlar da vardır.

Kaza geneline bakıldığında en fazla 101 ile 200 kuruş arasında vergi ödemesi yapıldığı görülmektedir. Çünkü vergi mükelleflerinin % 47'si bu grupta yer almaktadır. Bu grupta yer alan 386 kişinin 267 si tarım ve hayvancılık ile uğraşmaktadır. Zaten kaza genelinin % 55'ini oluşturan ziraatçılar, en çok vergi ödeyen meslek grubudur. Yıllık vergisi 0 ile 50 kuruş arasında olan 88 hanenin toplam yıllık verginin % 10'unu, 51 ile 100 kuruş arasında değişen 173 hanenin, yıllık verginin % 21'ini, 201 ile 300 kuruş arası vergisi olan 146 hane reisinin, toplam yıllık verginin % 18'ini, vergisi 401 ile 500 kuruş arası olan 43 hanenin ise yıllık verginin % 5'ini ve son olarak en yüksek gelir grubunda yer alan 40 hanenin de toplam gelirin % 5'ini ödedikleri tablo 19'dan da anlaşılmaktadır.

Tablo 19: Atabey'de Meslek Gruplarına Göre Ödenen Vergiler

Meslek Grubu		0-50 Kuruş	51-100 Kuruş	101-200 Kuruş	201-300 Kuruş	301-400 Kuruş	401-500 Kuruş	500-üzeri Kuruş
Tarım-Hayvancılıkla Uğraşanlar	450	27	39	267	122	87	42	36
Mal Üretenler	5	-	-	5	-	-	-	-
Hizmet Üretenler	59	1	23	16	8	6	1	4
İşçilik Yapanlar	169	51	79	36	3	-	-	-
Alım-Satımla Uğraşanlar	118	6	28	60	15	9	-	-
Kamu Görevlileri	10	3	4	2	1	-	-	-
Toplam	**811**	**88**	**173**	**386**	**146**	**102**	**43**	**40**

Kazadaki ziraatçıların vergi yükü 101 ile 200 kuruş arasındayken, mal üretenler grubunda yer alanların oldukça az olduğu ve vergilerinin de 101 ile 200 kuruş arasında değiştiği söylenebilir. Hizmet üreten 59 hanenin 23'ü yıllık vergi olarak 51 ile 100 kuruş arasında bir miktar ödemektedirler. 169 işçinin 79'u yine 51 ile 100 kuruş arası vergi öderken, alım-satım ile uğraşanlarda vergi aralığı 101 ile 200 kuruş arasında değişmektedir. Kazada vergiden muaf olmayan kamu görevlilerinin sayısı ise 10 olup, 4'ü 51 ile 100 kuruş arasında vergi ödemektedir.

E.Vergisi Olmayanlar

Atabey'de geliri olmadığı halde vergisi olanlar bulunduğu gibi, geliri olmasına rağmen vergiden muaf tutulanlar ya da çalışamaz durumda olup, gelir getiren işi olmayanlar da vardır. Bunların toplam sayısı 134 olup, 78 tanesinde "muaf" ifadesi kullanılmıştır. Vergiden muaf tutulanlar kamu görevlileridir. Bunların dışında 36 hane reisinin geliri bulunmadığından vergileri yazılmamış ve "temettuata dair bir şeyi olmadığı" ifadesi ile belirtilmiştir. Bunların dördü ise "emlağı yok" olarak yazılmıştır. 13 hanenin mesleği yazılmamıştır. Bunların çoğunluğu " babası i'yalinde olup", "karındaşı ile birlikte olup" şeklinde ifade edilmiştir. Askerde olan ve a'lil-amelmande yazılan hanelerin yıllık vergi bölümü de boş bırakılmıştır.

SONUÇ VE ÖNERİLER

10120 Numaralı Atabey Temettuat Defteri esas alınarak XIX. yüzyıl ortalarında Atabey'in sosyal ve ekonomik yapısını değerlendirdiğimiz çalışmamızın sonuçlarını aşağıdaki gibi özetlememiz mümkündür.

1844 yılında Atabey, Hamid Sancağı kazalarındandır. Atabey kaza merkezinde ve bağlı köylerinde toplam 959 hane bulunmaktadır. Kaza merkezinde 6 mahalle ve kazaya bağlı 10 köy vardır. Ancak Atabey uzun süre kaza yapısını muhafaza edememiş ve 19.yüzyıl sonlarında Eğirdir'e bağlı nahiye haline getirilmiştir. Kazanın ekonomik yapısı tarım ve hayvancılığa bağlıdır.

Temettuat verilerine göre, 1844–1845 yıllarında kaza merkezi ve köylerinde yaşayanların hepsi Müslüman olup gayr-ı Müslim nüfusa rastlanmamaktadır. Oysa daha önceki yüzyıllarda burada gayr-ı Müslimlerin yaşadığı tahrir defterlerinden anlaşılmaktadır. Ayrıca buradaki nüfusun etnik yapısı ile ilgili bilgimiz bulunmamaktadır. Çünkü incelediğimiz defterde milliyete ait kayıtlar yer almamıştır. Başbakanlık Osmanlı Arşivi'ndeki belgeler arasında da gayr-ı Müslim nüfusa ait Temettuat defteri en azından şimdilik yok görünmektedir.

İlk bölümde ele aldığımız kazanın tarihi ile ilgili bölümden anlaşılmaktadır ki, Atabey kazası özellikle Selçuklu döneminde büyük bir öneme sahiptir. Arşiv belgeleri ve tetkik eserlerle desteklediğimiz sosyal ve idari yapı bölümünden de anlaşıldığı üzere Atabey kazası Osmanlı Devleti döneminde eski önemini yitirmiş nüfusu azalmış ve Hamid Sancağı merkezinin gölgesinde kalmıştır. Kazasının sosyal gelişimini sağlayan en önemli unsur eğitim olmuştur.

Kazada bulunan Ertokuş Medresesi ve burada yürütülen eğitim faaliyetleri kazanın çevre coğrafyada önemini arttırmıştır. Ertokuş Medresesi sadece ele aldığımız dönemin değil Osmanlı Tarihi'nin önemli eğitim kurumlarından biridir. Birçok önemli bilim adamı bu medresede müderrislik yapmış ve önemli âlimler yetişmiştir. Medresede sosyal bilimlerin yanında özellikle Osmanlı döneminde fen bilimleri ve tıp eğitimi de verilmeye başlanmıştır. Günümüzde ise Ertokuş Medresesi özellikle 1992 yılından sonra restore edilerek turizm amaçlı ziyarete açılmıştır. Külliye içindeki cami de yöre halkının kullanımına açıktır.

Kazada ziraatçılık ile uğraşanların sayısının fazla olduğunu görüyoruz. Bundan başka kazada 40 farklı meslek icra edilmiştir. 19. yüzyıl ortalarında Atabey, tarım toplumu özellikleri taşıyan Osmanlı taşrasının tipik kazalarından biridir. Yüzyılın ortalarında Osmanlıdaki bir kazanın iktisadi faaliyetleri genellikle tarım, hayvancılık, ticaret, işçilik, zanaatkârlık ve nakliyeciliktir. Bunların dışındaki gelir kaynakları " ek gelir kaynakları" olarak nitelendirdiğimiz gelirlerdir.

Ayrıca araştırmamızı kapsayan 1844–1845 yıllarında özellikle kaza merkezinde tütün yetiştiriciliği yapıldığı dikkat çekmektedir. Oysa günümüzde yörede tütün üretilmemektedir. Bu durumda tütün üretiminin devlet kontrolüne alınmış olması ve hasadı zor olduğundan yöre halkı tarafından terkedilmiş olması etkili olabilir. Yine Atabey kazasında bulunan Penbeli Köyü'nde, "penbe" nin pamuk anlamına gelmesinden dolayı geçmişte pamuk tarımı yapıldığını anlaşılmaktadır. Ancak elimizdeki kayıtlarda böyle bir bilgiye rastlanmamıştır.

İncelediğimiz defterin küçük bir kazaya ait olması sebebiyle mal üreten ve sınaî işlerle uğraşanların sayısı fazla değildir. Oysa kamu görevlilerinin sayısı kaza geneline göre fazla görünmektedir. Bunun nedeni kazada bulunan medrese olabilir.

Ülke ekonomisinde olduğu gibi tarım ve hayvancılık, Atabey'de da oldukça önemlidir. Tarımsal faaliyetler içinde hububat ile bağ, bahçe ve bostan ürünleri yoğun olarak yetiştirilmektedir. Bunlardan başka sanayi bitkileri olarak nitelendirebileceğimiz afyon ve tütün de üretimi yapılan diğer ürünlerdir.

Atabey'de gelir dağılımı ve vergilendirme de ekonomik kaynaklarla orantılıdır. Hamid sancağı geneline göre değerlendirdiğimizde Atabey'de gelir seviyesinin yüksek sayılabilecek bir oranda olduğu söylenebilir.

Bu çalışmanın ana kaynağı olan 10120 Numaralı Atabey Temettuat Defteri'nin incelenmesi ile gerek kazanın sosyal ve ekonomik durumu ile, gerekse Hamid Sancağının genel durumu ile ilgili yargılara ulaşılabilmektedir.

Bütün bu değerlendirmeler ışığında; binlerce yıllık tarihe sahip, kendine has coğrafi, iktisadi, sosyal ve kültürel değerlere sahip bir millet olarak yapacağımız yerel tarih araştırmaları, sadece ilgili bölge veya dönemi aydınlatmakla kalmamakta, bu tür araştırmaların yaygınlaşması tarih biliminin özelliği gereği hem bugünümüze ışık tutmakta hem de geçmişimizle ilgili daha doğru ve objektif genellemelere

ulaşmamızı sağlamaktadır. Çalışmamızdan çıkarabilecek en önemli yargılardan biri de, yerel tarih araştırmalarının kolektif çalışmalara yardımıyla genel tarihe ve özellikle 19. yüzyıl Osmanlı Sosyal ve İktisadi Tarihi'ne ışık tutabileceğidir.

KAYNAKÇA

1. Arşiv Belgesi

BOA. **ML. VRD. TMT.** Atabey Temettuat Defteri, nr.10120, H.1261.

2. Sözlükler

DEVELLİOĞLU, Ferit, **Osmanlıca- Türkçe Ansiklopedik Lugat**, Ankara 1997.

BAYKAL, Bekir Sıtkı, **Tarih Terimleri Sözlüğü**, Ankara 2000.

ŞEMSETTİN SAMİ, **Kamus-ı Türki**, İstanbul 1998.

3. Yıllıklar

1967 Isparta İl Yıllığı, Isparta Valiliği, Isparta 1967.

Atabey Belediyesi Kültür Serisi III, Atabey 2003.

1985 Isparta İl Yıllığı, Isparta Valiliği, Isparta 1985.

H. 1293 tarihli **Konya Vilayet Salnamesi**, (KVS.)

H. 1292 tarihli **Konya Vilayet Salnamesi**, (KVS.)

4. Kitaplar

AKGÜNDÜZ, Ahmet – Said ÖZTÜRK , **Yozgat Temettuat Defteri**, C.1, Yimpaş Yay., İstanbul 2000.

_____________, **Darende Temettuat Defterleri**, İstanbul 2002.

AKSU, Fehmi, **Isparta İli yer adları**, Isparta 1985.

ARIKAN, Zeki**, XV. ve XVI. Yüzyıllarda Hamid Sancağı**, İzmir 1988.

BARKAN, Ömer Lütfi, **Osmanlı İmparatorluğu'nda Zirai Ekonominin Hukuki ve Zirai Esasları (Kanunlar I)** , İstanbul 1943.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi Rehberi, İstanbul 2000

BAYKARA, Tuncer, **Anadolu'nun Tarihi Coğrafyasına Giriş I,** Ankara 2000.

BÖCÜZADE Süleyman Sami, **Isparta Tarihi**, İstanbul 1983.

ÇADIRCI, Musa, **Tanzimat Dönemi'nde Anadolu Kentlerinin Sosyal ve Ekonomik Yapısı**, TTK yay. Ankara 1997.

DEMİRGİL, Selçuk, Isparta **Vilayetleri ve Kazaları Tarihi**, Burdur 1985.

DİNLER, Zeynel, **İktisada Giriş**, Bursa 1995.

ERKAL, Mustafa, **Sosyoloji,** İstanbul 1999.

ERÖZ, Mehmet, **İktisat Sosyolojisi'ne Başlangıç**, İstanbul 1982.

GÜRAN, Tevfik, **Osmanlı Tarım Ekonomisi,** İstanbul 1998.

_____________, **" Tanzimat Dönemi'nde Osmanlı Maliyesi: Bütçeler Ve Hazine Hesapları 1841-1861",** TTK Yay., Ankara 1989,s. 7-17.

HALAÇOĞLU, Yusuf, **Osmanlılarda Devlet teşkilatı ve Sosyal Yapı,** TTK yay. Ankara 1998.

İNALCIK, Halil, Osmanlı **İmparatorluğu'nda Toplum ve Ekonomi**, İstanbul 1996.

KARAL, Enver Ziya, **Osmanlı İmparatorluğu'nda İlk Nüfus Sayımı 1831**, Devlet İstatistik Enstitüsü Yay., Ankara 1943.

KIYICI, Mahmut, **Çevre Tarihi İçinde Atabey ve İz Bırakanlar**, Ankara 1995.

KOÇ, Mustafa, **Tüm Yönleriyle Isparta**, Isparta 1974.

KÖPRÜLÜ, M. Fuad, " Atabey Maddesi" **, İA** , C.I, s. 702-715.

KÖSTÜKLÜ, Nuri, **1820–1836 yıllarında Hamid Sancağı ve Türkiye (182 numaralı Isparta Şer'iye Sicili'ne Göre**), Konya 1993

Isparta Halkevi Ün Dergisi, S.4.

LEWİS, Bernard, **Modern Türkiye'nin Doğuşu**, T.T.K. Yay. Ankara 2000.

MARDİN, Şerif, **Türk Modernleşmesi: Makaleler 4**, İletişim Yay., İstanbul 1995.

MANİSALI, Erol, **İktisada Giriş**, İstanbul 1996.

ORTAYLI, İlber, **Tanzimat Devrinde Osmanlı Mahalli İdareleri(1840-1880),** T.T.K. Yay., Ankara 2000.

ÖZSAİT, Mehmet, **Helenistik ve Roma Devrinde Pisidia Tarihi**, İstanbul 1985.

ÖZGÜVEN, Ali, **İktisat Bilimine Giriş**, İstanbul 1992.

ÖZTÜRK, Nazif, **Türk Yenileşme Tarihi Çerçevesinde Vakıf Müessesesi**, TDV. Yay., Ankara 1995.

PEKİN, Tevfik, **Ekonomiye Giriş**, İzmir 1995.

SAYIN, Abdurrahman Vefik, Tekâlif**-i Kavaidi**, II, Ankara 1999.

SEVİM, Ali – Yaşar YÜCEL, **Türkiye Tarihi**, C.I, Ankara 1990.

SÜLDÜR, Enver, **Isparta Tarihi**, C.I, İzmir 1959.

SÜMER, Faruk, Oğuzlar**,** İstanbul 1999.

ŞENER, Abdullatif, **Tanzimat Dönemi Osmanlı Vergi Sistemi**, İstanbul 1990.

TURAN, Osman, **Selçuklular ve İslamiyet**, İstanbul 1998.

UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı, **Osmanlı Devlet Teşkilatına Medhal**, İstanbul 1941.

_____________, **Anadolu Beylikleri ve Akkoyunlu, Karakoyunlu Devletleri,** Ankara 1984.

_____________, **Osmanlı Tarihi**, C.I, Ankara 1988.

ÜNAL, Mehmet Ali, **Osmanlı Müesseseleri Tarihi**, Isparta 1997.

TABAKOĞLU, Ahmet,**Türk İktisat Tarihi**, İstanbul 1994.

5. Makaleler

AFYONCU, Erhan,“ Osmanlı Devleti’nde Tahrir Sistemi” , **Osmanlı**, C.6 , Yeni Türkiye Yay., Ankara 1999, s. 311-315.

AKENGİN, Hamza,“Nüfus Hareketleri ve Özelliklerine Göre Kıyaslamalı Örnek: Yalvaç ve Sütçüler”, **Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Sayı. 5, Isparta 2000, s. 275–293

BARKAN, Ömer Lütfi, “ Tımar maddesi” **İA**., C. XII/1, s. 286-333

DEMİR, İsmet , “ Temettuat Defterleri’nin Önemi ve Hazırlanış Sebepleri”, **Osmanlı ,** C.6,Yeni Türkiye Yay., Ankara 1999, s.315-321..

EKE, Beğlü, “Bir Sosyal Sınıf Beliryecisi Olarak Meslek Faktörü”, **İÜİF Mecmuası,** C.43, Prof.Dr. Sabri Ülgener’e Armağana Özel Sayısı, İstanbul 1987, s. 377–401.

GÖYÜNÇ, Nejat, “ Hane Deyimi Hakkında”, **Tarih Dergisi**, Sayı 32, Mart 1979.

GÜRAN, Tevfik, “Tanzimat Dönemi Osmanlı Maliyesi” , **İÜİF Mecmuası 60. Yıl Özel Sayısı**, C. 49, İstanbul 1998, s. 79-95.

______________ ,“ Tarım Politikası(1839–1913)” Yeni Türkiye Dergisi, **Osmanlı Özel Sayısı,** C.32, Ankara 2000, s. 34–46.

HİNTZ, Walter, “ İslam’da Ölçü Sistemleri”, **Marmara Üniversitesi Türklük Araştırmaları Dergisi,** çev; Acar Sevim, S.5, İstanbul 1990, s. 1–84

KODAMAN, Bayram, “Kalkınmada Çağdaş Devletin Temel Görevleri”, **Cumhuriyet’in Tarihi Fikri Temelleri ve Atatürk,** Isparta 2001.

_____________, “Vakfın Sosyal Yönü”, **Vakıflar Dergisi**, I. Vakıf Haftası, 6 Aralık 1988, S.1, Ankara 1988, s. 1-8.

KÜÇÜKKALAY, Mesut, ÇETİNKAYA, Ali, “ Osmanlı Vergi Sistemi ve Bir Vergi Tahsil Yöntemi Olarak İltizam”, **Türkler**, C.10, Ankara 2002, s. 878–889.

KÜTÜKOĞLU, Mübahat S. , “Osmanlı Sosyal ve İktisadi Kaynaklarından Temettuat Defterleri”, **12. Türk Tarih Kongresi**, Ankara 1994,s. 295–413.

ÖZÇELİK, Selahattin, “19.Yüzyıl Türkiyesi’nde Köy ve Kasaba Hayatı Üzerine Gözlemler”, **Osmanlı**, C.4, YT Yay., Ankara 1999,s. 119-131.

ÖZTÜRK, Said, “Türkiye’de Temettuat Çalışmaları”, **Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi,** C.1, S. 1, İstanbul 2003, s. 287–304.

SERİN, Mustafa, “ Osmanlı Arşivi’nde Bulunan Temettuat Defterleri”, **Başbakanlık I.Milli Arşiv Şurası 20–21 Nisan 1998**, Ankara 1998,s.717–728.

ŞENER, Abdullatif “ Tanzimat Dönemi Vergi Reformları”, **150. Yılında Tanzimat**, Ankara 1992.

TABAKOĞLU, Ahmet, “ Klasik Dönemde Osmanlı Ekonomisi”, **Türkler**, C.10, Ankara 2002, s. 653–689

6. Tezler

BÜTÜN, Şevket, **Temettuat Defterlerine Göre Burdur'un Sosyal ve Ekonomik Yapısı**, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Isparta 2001.

ÖZDEMİR, Ayşe, **10199 Numaralı Temettuat Defterine Göre Keçiborlu Kazasının Sosyal ve Ekonomik Durumu(1844–1845)**, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Isparta 2005.

EKLER

EKLER

EK 1: Harita[163]

Temettuat tahririnin yapıldığı döneme ait Atabey Kazası'nı gösteren harita.

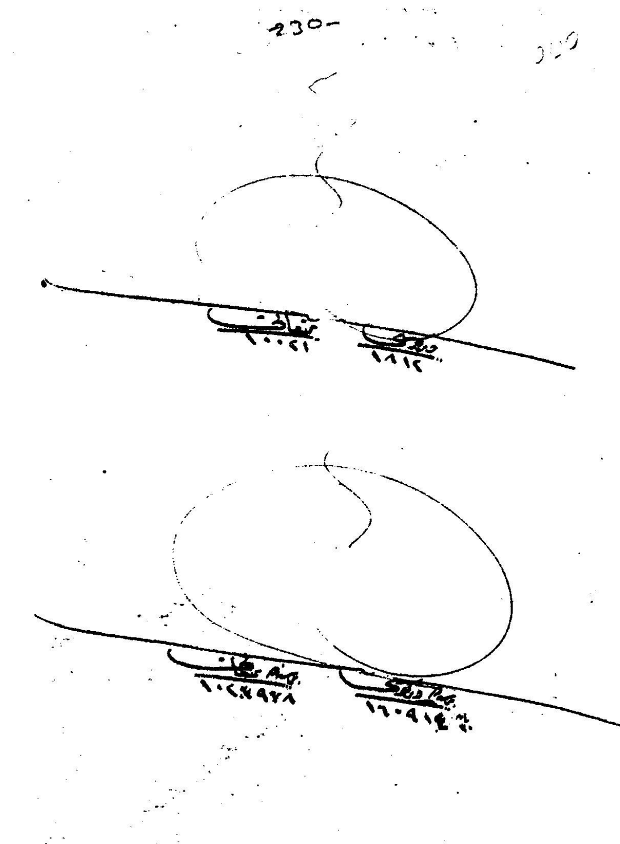

[163] Bu harita Isparta Valiliği resmi internet sitesinden alınarak,1844–45 yıllarındaki idari yapılanmaya göre düzenlenmiştir.

EK 2; Belgeler
Belge 1. BOA. ML. VRD. TMT. 10120 numaralı Atabey Temettuat Defterinin ilk sayfası.

Belge 2. BOA. ML. VRD. TMT. 10120 numaralı Atabey Temettuat Defterinin ikinci sayfası.

Belge 3. BOA. ML. VRD. TMT. 10120 numaralı Atabey Temettuat Defterinin son sayfası.

Belge 4. BOA. ML. VRD. TMT. 10120 numaralı Atabey Temettuat Defteri'nden Kuleönü Köyü'nün başlangıç sayfası

Belge 5. BOA. ML. VRD. TMT. 10120 numaralı Atabey Temettuat Defteri'nden transkript örneği (Çeşme Mahallesi-başlangıç)

Konya Eyaleti mülhakatından Hamid Sancağı Kazalarından Isparta Kazası'na tabi Atabey Kazası'nda mukim ahalinin emlak ve arazi temettuatlarını mübeyyin defterdir.

<table>
<tr>
<td>
Hane 1
İmam olduğundan virgüsü olmadığı
<table>
<tr><td>Yekûn</td><td></td></tr>
<tr><td>Bedel-i öşr-i duhan dönüm,1</td><td>10</td></tr>
<tr><td>Bedel-i öşr-i bağ dönüm,1</td><td>4</td></tr>
<tr><td>Bedel-i rüsum-i adet-i ağnam keçi re's,5</td><td>2,5</td></tr>
<tr><td>Toplam</td><td>16,5</td></tr>
</table>
</td>
<td>
Karye-i mezkurun imamı Hüseyin efendi
Duhan dönüm,1
<table>
<tr><td>hasılat-ı senevi</td><td>1260</td><td>90</td><td>1261</td><td>90</td><td>toplam</td><td>180</td></tr>
</table>
Bağ dönüm,1
<table>
<tr><td>hasılat-ı senevi</td><td>1260</td><td>36</td><td>1261</td><td>36</td><td>toplam</td><td>72</td></tr>
</table>
Düğe re's,1
Sağman keçi re's,5 ,hasılat-ı senevi(1261) 10guruş
Oğlak re's,5
Harab-ı asiyab hissesi hasıl
Mescid-i şerif vazifesi,18
Mecmu'undan bir senede temettu'âtı, ,154
</td>
</tr>
<tr>
<td>
Hane 2
Duhancı idüğü
Bir senede virgüsü,260
<table>
<tr><td>yekûn</td><td></td></tr>
<tr><td>Bedel-i öşr-i duhan dönüm,2</td><td>20</td></tr>
<tr><td>Bedel-i öşr-i bağ dönüm,1</td><td>8</td></tr>
<tr><td>Bedel-i rüsum-i arı kovanı,11</td><td>5,5</td></tr>
<tr><td>Bedel-i rüsum-i adet-i ağnam keçi re's,10</td><td>5</td></tr>
<tr><td>toplam</td><td>38</td></tr>
</table>
</td>
<td>
Ömer oğlu ahmed
duhan dönüm,2
<table>
<tr><td>hasılat-ı senevi</td><td>1260</td><td>180</td><td>1261</td><td>180</td><td>toplam</td><td>360</td></tr>
</table>
Gayr-ı mezrû tarla dönüm,3
Bağ dönüm, 1
<table>
<tr><td>hasılat-ı senevi</td><td>1260</td><td>72</td><td>1261</td><td>90</td><td>toplam</td><td>162</td></tr>
</table>
Sağman inek re's,1,hasılat-ı senevi(1261) 25 guruş
Buzağı re's,1
Yoz inek re's,1
Tosun re's,1
Sağman keçi re's,5 ,hasılat-ı senevi(1261) 10guruş
Oğlak re's,5
Yoz keçi re's,5, hasılat-ı senevi(1261) 5 guruş
Arı kovanı,11, hasılat-ı senevi(1261)49,5 guruş
Merkeb re's,2, hasılat-ı senevi(1261)25 guruş
sıpa re's,1
Ticareti saire temettu'âtı,485
Mecmu'undan bir senede temettu'âtı,861
</td>
</tr>
<tr>
<td>
Hane 3
Duhancı idüğü
Muhtar olduğundan virgüsü olmadığı
<table>
<tr><td>yekûn</td><td></td></tr>
<tr><td>Bedel-i öşr-i duhan dönüm,1</td><td>10</td></tr>
<tr><td>Bedel-i öşr-i bağ dönüm,nısf</td><td>4</td></tr>
<tr><td>Bedel-i rüsum-i adet-i ağnam keçi re's,2</td><td>1</td></tr>
<tr><td>Toplam</td><td>15</td></tr>
</table>
</td>
<td>
Hoca Oğlu Osman
duhan dönüm,1
<table>
<tr><td>hasılat-ı senevi</td><td>1260</td><td>90</td><td>1261</td><td>90</td><td>toplam</td><td>180</td></tr>
</table>
Bağ dönüm,nısf
<table>
<tr><td>hasılat-ı senevi</td><td>1260</td><td>36</td><td>1261</td><td>36</td><td>toplam</td><td>72</td></tr>
</table>
Sağman inek re's,1,hasılat-ı senevi(1261) 25 guruş
Buzağı re's,1
Düğe re's,1
Sağman keçi re's,2 ,hasılat-ı senevi(1261) 4 guruş
Oğlak re's,2
Ticareti saire temettu'âtı,50
Mecmu'undan bir senede temettu'âtı,205
</td>
</tr>
</table>

Belge 6. BOA. ML. VRD. TMT. 10120 numaralı Atabey Temettuat Defteri'nden transkript örneği (son sayfa)

<table>
<tr><td>Hane 9
Merkum karındaşı karyesinde olduğundan virgüsü olmadığı</td><td>Sane oğlu ömer</td></tr>
<tr><td>Hane 10
ziraatcı idüğü
Bir senede virgüsü,82
Aşar olarak bir senede virgüsü
Hınta 1 kile 8 guruş
Şair 1 kile 6 guruş<table><tr><td>Yekûn</td><td>14</td></tr></table></td><td>Sane oğlu mehmed
Mezrû tarla dönüm,5<table><tr><td>hasılat-ı senevi</td><td>1260</td><td>126</td><td>1261</td><td>207</td><td>toplam</td><td>333</td></tr></table>Öküz re's,2
Merkeb re's,1
Ticareti saire <u>temettu'âtı,</u>100
Mecmu'undan bir senede temettu'âtı,268</td></tr>
<tr><td>Hane 11
Karye-i mezkurun ziraati olduğu idüğü???
Bir senede virgüsü,120
Aşar olarak bir senede virgüsü,
Hınta 8 kile 64 guruş
Şair 6 kile 36 guruş<table><tr><td>Yekûn</td><td>100</td></tr><tr><td>Bedel-i öşr-i arı kovanı,4</td><td>2</td></tr><tr><td>Bedel-i öşr-i arı kovanı,4</td><td>2</td></tr><tr><td>Bedel-i rusum-ı ağnam re's, koyun,113</td><td>56,5</td></tr><tr><td>Toplam</td><td>160,5</td></tr></table></td><td>Isparta sakinlerinden ali efendizade katib mehmed efendinin emlakı
Mezrû tarla dönüm,75<table><tr><td>hasılat-ı senevi</td><td>1260</td><td>900</td><td>1261</td><td>751,5</td><td>toplam</td><td>1651,5</td></tr></table>Gayr-ı mezrû tarla dönüm,500
Gülyeri geyr-ı mezrû,325
Öküz re's,4
Camıs öküzü re's,2
merkeb re's,2
camıs tosun re's,1
tosun re's,2
yoz inek re's,2
sağman koyun re's,43,hasılat-ı senevi(1261)172 guruş
kuzu re's,43
yoz koyun re's,70,hasılat-ı senevi(1261) 140 guruş
sağman keçi re's,13,hasılat-ı senevi(1261) 26 guruş
oğlak re's,13
arı kovanı,4,hasılat-ı senevi(1261) 18 guruş
Mecmu'undan bir senede temettu'âtı,1182</td></tr>
<tr><td>YEKUN <u>TEMETTU'ÂTI</u></td><td>YEKUN VİRGÜSÜ</td></tr>
<tr><td>10021</td><td>1812</td></tr>
</table>

YEKUN TEMETTU'ÂTI	YEKUN VİRGÜSÜ
1023978	**160914**

ÖZGEÇMİŞ

Kişisel Bilgiler:

Adı Soyadı : Gülden Songun

Doğum Yeri : İzmir- Selçuk

Doğum Yılı : 1982

Medeni Hali : Bekâr

Eğitim Durumu:

Lise : 1995–1999 Selçuk Lisesi (Yabancı Dil Ağırlıklı)

Lisans : 1999–2003 SDÜ Fen- Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü

Yüksek Lisans: 2003–2006 SDÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı

Yabancı Diller ve Düzeyi:

İngilizce: Orta Seviye

İş Deneyimi:

Bilimsel Yayınlar ve Çalışmalar: